

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹՅԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆՔ. Հայաստանայց եկեղեցւոյ բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդիրներ. — 2. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան կազմակերպութիւնը Սիւրիոյ մէջ. — 3. Սիւն եւ Հ. Վ. Հացունի. — 4. ԿՐՕՆԱԿԱՆ. Երանիներ. Բ. Ե. — 5. Տնտեսութիւնը անասական եւ համերային կեանքի մէջ. Արսաւազ Վրդ. — 6. Ոսկրուայ. ԲԱԿ. — 7. ԲԱՆԱՍՏԵՂՄԱԿԱՆ. Ժամանակ. Վահան Թեփեան. — 8. Մանկութեան յիշատակներ. Լաւարթին. Թրգմ. Մ. Նուգարեան. — 9. Թախանձանք յոյսին. Արսէն Երկաթ. — 10. ՊԱՏՄԱԿԱՆ. Դողգոքայի մեծ եկեղեցին կամ մասուր, 614-1009. Մ. Ե. Ա. — 11. Խաչը. * * * — 12. Կիլիկիոյ կաթողիկոսները. Ագարիս Զուղայեցի. Բ. Ե. — 13. Զատիկը. * * * — 14. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Մեր Թարգմանիչներուն կարծեցեալ երաջագիտութիւնը. (Գ) Ե. Ե. Դ. — 15. Միևսա Չերազ. Բ. Ե. — 16. ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ. L'Arménie et le Proche Orient. Հայ Ազգին մարդաբանութիւնը եւ ծագումը. Տֆր. Նանսէն. Թրգմ. Բ. Ե. — 17. Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ.

The SION an Armenian Monthly of Religion

Printed in JERUSALEM - PALESTINE

ՍԻՈՆԻ ՄԻԱՑԵԱԼ ԹԻԻԵՐԸ

ՄԵՐ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ

Ուրախ ենք որ Սիոնը սիրուած է իր յարգելի բաժանորդներէն և բարեկամներէն, այնպէս որ ատոր առաքման երբեմն յապաղումը անհամբեր և սրանեղ կ'ընէ զիրենք, և իրենց այս զգացումը կը յայտնեն մեզ առանց վերապահութեան:

Սիոնի Խմբագրութիւնը պարտք կը համարի իրեն յայտարարել թէ հարկի մը տակ է որ երբեմն կը միացնէ երկու թիւերը, և ասոր համար երբեմն կը յապաղի առաքումը թերթին: Մեր բաժանորդները բան մը չեն կորսնցներ այս կերպով, բայց Սիոնի Խմբագրութիւնը աւելի կը նեղուի միացեալ թիւերու պատճառով աշխատանքէն:

Եթէ երբեմն տեղի կ'ունենան այս յապաղումները, ուշադրութիւն, ասիկա չի նշանակեր թէ Սիոն ժամանակին չէ յանձնուած փոստին, այլ թէ երկու թիւերու միացման հետեանքով, քիչ մը ուշացած է թերթին տպագրութիւնն ու հրատարակումը, որմէ, անգամ մըն ալ դիտել տանք, ուստի չեն ունենար Սիոնի բաժանորդները, որովհետեւ երկու ամիսներու թիւերը, լման 64 երես, կ'ստանան:

Խմբագրութիւն ՍԻՈՆԻ

ՄԱՍՈՐԼԵՑԱԿ Է

Գեր. Մկրտիչ Եպս. Աղանունիի ՄԻԱՐԱՆՔ ԵՒ ԱՅՅԵԼՈՒՄ ԶԱՅ ԵՐՈՒՄԱՆ ԳՐԵՐ: Արդիւնք երկարատեւ պրպտումներու, որ կոչուած է հետաքրքրական պակաս մը լեցնել Հայ Երուսաղէմի պատմութեան մէջ: Գործը յատուկ անուններու բառգիրք մըն է ըստ ինքեան, ու պիտի բովանդակէ 1500 է աւելի անուններ կենսագրական և պատմական տեղեկութիւններով ճշտացած:

Տպագրութենէն ետքը պիտի որոշուի գիրքին գինը:

16րդ ֆորման տպագրուած է արդէն:

Անոնք որ կը փափաքին ունենալ այս գիրքը, կրնան այժմէն արձանագրել տալ իրենց անունը և հասցէն, զիմելով Տպարանիս Տեսչութեան:

DIRECTION DE L'IMPRIMERIE ARMÉNIENNE
JERUSALEM — PALESTINE

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՆՈՐԵՐԻ

Հայաստան Թիւրքմէն

Թիւրքմէն Հայոց կողմէն եղած խնդրանքին վրայ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին հայաստան թիւրքերէն ծանօթ պատմութիւնը, վեցերորդ անգամ ըլլալով լոյս տեսած է Ս. Աթոռիս Տպարանէն, գեղեցիկ թուղթի վրայ, խոշոր տառերով, մաքուր տպագրութեամբ, Գին Մէկ անգլիական շիլին Պաղեստինի և Սիւրիոյ համար. իսկ Ամերիկեան 25 սէնթ միւս բոլոր երկիրներու համար: Փոստի ծախքը մեր վրայ: Տպարան Որոգ Բակոբեանց

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾԸ

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ ՍԱՆԵՐՈՒ

Նուպարեան Սաներու Հիմնարկութեան Վարչութիւնը պատրաստած է 1927-1928 զպրոցական տարեշրջանի իր տեղեկագիրը, ուրկէ կը քաղենք հետեւեալ տեղեկութիւնները:

ՍԱՆԵՐ. — Այս շրջանին ամբողջական կամ մասնակի թոշակ ստացած են Տեսաբան Պատրիկ Պաղտիկեան, Արայ Պարթևեան, Լեոն Պէրպէրեան, Ռորէն Կոչիկեան, Արայ Յատաղեան, Պարոյր Մարիմեան, Եղուարդ Պահլաւունի, Սարգիս Բարսեղեան և Վանան Եղուսուֆեան:

Թոշակաւոր նոր սաները եղած են Գառնիկ Ալիքսանեան՝ բարձր ուսողութիւն, Վահրամ Կաքաւեան՝ երկրագործութիւն, Ստեփան Մանուկ՝ բժշկութիւն, Եղուարդ Մարգարեան՝ հանրագումար շինութիւններ, Ոստանիկ Յովհաննէսեան՝ փիլիսոփայութիւն և հոգեբանութիւն, Սարգիս Բարաղամեան՝ հանրագումար շինութիւններ, Հայրապետ Նազարեան՝ բժշկութիւն, Ժիւլ Բոսպէյիքեան՝ բժշկութիւն, Գոսպար Թոփալեան՝ Առջ է Մանիւֆաքթիւր: Վարչութիւնը որոշած է նաև թոշակ մը յատկացնել բժշկուհի Օր, Սեւրիկ Անանեանի որպէսզի հետեւի Պրիւսէլի թրորիքական հիւանդութեանց վարժարանին, սակայն Օր. Անանեան, չլինալով թողուլ Հայաստանի մէջ ունեցած իր պաշտօնը, հրաժարած է իր թոշակէն:

Թոշակաւոր սաները մեծ մասամբ յաջողապէս անցուցած են իրենց ամառները քննութիւնները:

1927-28 զպրոցական տարեշրջանին ամբողջական կամ մասնակի թոշակ ստացող Նուպարեան սաներուն թիւը եղած է 18:

Ներկայ 1928-29 տարեշրջանին ընդունուած թոշակընկալ նոր սան մը, Տ. Գլէման Օճաքճեան, որ պիտի հետեւի Կանի համալսարանին Առջ է Մանիւֆաքթիւրի ընթացքին, ինչպէս նաև թոշակ յատկացուած է Երեանի Համալսարանէն վկայուած և կառավարութեան կողմէ յանձնարարուած Տ. Ա. Վարդանեանի, որ Գերմանիոյ մէջ կը հետեւի էլիքտրաքիմիադիտութեան:

ԵԼՄՏԱԿԱՆ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆ. — 1927-1928 տարեշրջանին հիմնարկութեան մուտքը եղած է 258,696 Ֆր., որուն 572ը վերադարձուած է նախկին թոշակընկալ սաներու կողմէ, և եւթը 214,712 Ֆր., որուն 174,513ը թոշակներ, 24,804ը Հ. Բ. Ը. Միութեան բաժինը՝ 1926-27 և 1927-28 տարիներուն համար: 14,729ը դանազան ծախքեր և 615ը գիտական գործիքներ: Տարեշրջանին վերջը, Վարչութեան տրամադրութեան տակ պատրաստ կը մնար չուրջ 44,000 Ֆրանք:

Նուպարեան Սաներու Հիմնարկութեան թրքութիւն եկամուտները կոշուած են ամէն տարի աւելնալու, չնորհիւ նուիրատուին սոցն պայմանին որով արժեթուղթերու տոկոսներուն 1/5ը ամէն տարի կը բարդուի գրամագլուխին վրայ:

Վարչութիւնը հարկ դրացած է պահեստի կարեւոր գումար մը ունենալ իր տրամադրութեան տակ, զպրոցական տարեշրջանի ընթացքին դժուարութեանց չհանդիպելու համար: Հետեւաբար որոշած է իր եկամուտներէն 50,000 Ֆր. ի գումար մը միշտ պատրաստ ունենալ իր սնտուկին մէջ: Այս կարգադրութեամբ Վարչութիւնը ի վիճակի պիտի ըլլայ զպրոցական տարեշրջանի ընթացքին իսկ նկատի առնելու ստիպողական հանգամանք ունեցող արժանաւոր խնդրանքներ:

Բարիդ, Մարտ 1929

ԴԻՒԱՆ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԵԱՆ

ՄԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Գ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ 1929 — ՄԱՅԻՍ ԹԻՒ — 5

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆՔ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՐԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

է.

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՊԱՇՏՈՆԻՈՒԹԻՒՆԸ

1. — ԿՈՉՈՒՄ

Մեր եկեղեցւոյ պաշտօնէութիւնը բարեկարգելու համար, կ'ըսէինք մեր նախորդ յօդուածին վերջը, պէտք է ուշադրութիւն դարձնել հինգ կէտերու վրայ, որոնք, ըստ մեզ, պատմութեան և գործնական կեանքի փորձերուն տակ կը կազմեն հիմնական միջոցները, սուրբ և փափուկ պաշտօնին մարդիկը պատրաստելու համար:

Ատոնց առաջինն է ԿՈՉՈՒՄԸ:

Եկեղեցականութիւնը ընդհանրապէս նկատուած է իբրեւ մէկը կեանքի ասպարէզներէն: Բոլորովին սխալ չէ ասիկա, բայց չիտակ ալ չէ. որովհետեւ եկեղեցականութիւնը, աւելի ճիշտ բառով, հոգեւորականութիւնը կոչում մըն է: Ասպարէզը՝ շահու և փառքի, և այլն նկատումներու գաղափարը կուտայ. մինչ կոչումը կ'արտայայտէ անշահախնդրութեան, նուիրումի, ծառայութեան ոգին: Ուրեմն բառին այս իմաստէն կը հետեւի թէ ամէնէն յառաջ պէտք է եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան մասին տիրող ըմբռնումը փոխել, կամ եթէ ուզէք՝ բարեկարգել: Իսկ ըմբռնումի բարեփոխութիւնը ամէնէն յառաջ պէտք է սեղի ունենայ նոյն ինքն թեկնածուներու մտքին մէջ, և յետոյ անոնց մտքին մէջ որ պատասխանատւութիւններ ստանձնած են եկեղեցւոյ վարչական գործերուն մէջ:

Հայաստանեայց եկեղեցին ծիսական և արարողական եկեղեցի մըն է: Այս ծէսեր ու արարողութիւններ շատ հրապուրիչ են իրենց արտաքին հանդամանքով, և թեկնածուներէն շատեր այնպէս կը կարծեն որ եկեղեցւոյ ծէսերուն և արարողութիւններուն մեքենական կատարումը այնպիսի պաշտօն մըն է որ կրնայ գործադրուիլ եկեղեցւոյ կեանքին վարժ ունէ անձի մը կողմէն, հերիք է որ իր արտաքինով, իր ձայնով ու ձևերով յարմարութիւններ մը ունենայ ան: Այս սխալ ըմբռնումով է որ կոչումը փոխուած է ասպարէզի, և ժողովրդական միջակ մտայնութիւններու մէջ մասնաւոր կանգադրուած կաղապար մը եղած է ասիկա՝ եկեղեցականութեան յարմար անձը որակելու համար, փոխանակ ըլլալու կոչումի մասին ճշգրիտ և մաքուր գաղափար մը:

140-98

702-66

Կոչումի և ասպարեզի շփոթումը իրարու հետ վաղեմի երևոյթ մըն է եկեղեցւոյ կեանքին մէջ, եւ Աւետարանի նոր քարոզութեան շրջանին մէջ իսկ մասնանիշ եղած է այդ մեր Փրկչին կողմէ, երբ ուզած է կոչեցեալներուն և ընտրեալներուն տարբերութիւնը բացատրել, և երբ հարկ եղած է հունձքերուն շատութիւնը և ճշմարիտ մշակներուն քիչութիւնը զգացնել:

Կը հետեւի թէ կոչումին հարազատ և ստոյգ ըմբռնումն է որ պիտի վերահաստատէ եկեղեցականութեան թեկնածուներուն յարմարութեան առաջին և վերջին չափանիշը (standard):

Ի՞նչ է ուրեմն կոչումը (vocation): Պէտք է խոստովանիլ որ բաւական բարդ է սահմանումը այս բառին: Հոգեկան, աւելի խիստ առումով մը, հոգեւորական վիճակ մըն է ասիկա, որ ուրիշ բոլոր յարմարութիւններէն ու հանգումանքներէն կը զանազանուի իր ներքին արժէքով և իր ներքին իրականութեամբը, թէև կրնայ պատահիլ որ ենթական ի սկզբան պայծառօրէն չկարենայ անդրադառնալ իր այդ արժէքին, այլեւայլ պատճառներով, նման Յամուէլի, որ թէեւ իր պատանութեան մէջ իսկ նուիրուեցաւ պատրաստուելու աստուածային պաշտօնին, սակայն չկրցաւ առջի վայրկեանէն ըմբռնել և վերլուծել իր ներսը խօսող ձայնը, որ տեսիլքի մը յափշտակութիւններուն մէջ այնպէս կը կարծէր թէ իր մեծաւորին ձայնն էր զինքն կոչողը, մինչև որ փորձառու ծերունին, Հեղի քահանայապետ, յուսահատ իր հարազատ զաւակներուն աստուծոյ սեղանին ծառայելու անյարմարութենէն, ուղղութիւն տուաւ պատանի Սամուէլին տարտամ զգացումներուն և հրահանգեց զայն որ ուշագործի բլլայ իր կոչումին և կամ իրեն ուղղուած աստուածային ձայնին: Այդ հանդիսաւոր պահն էր որ թւրքերացուց Սամուէլին ներսը անոր տարտամ զգացումները, վերածեց զանոնք պայծառ գիտակցութեան մը, կերտեց ապագայ մարգարէն և կորովի առաջնորդը ընտրեալ Ժողովուրդին (Ա. ԹՂԲ. Գ.):

Շատ մօտէն դիտելով ընկերային, մտային և հոգեբանական այսօրուան վիճակները մեր Ժողովուրդին, որու ծոցէն պիտի ծնին իր եկեղեցւոյն պաշտօնեաները, ի հարկէ շատ աւելի պէտք կայ ուշագրութիւն ընելու որ թեկնածուներ կոչումով միայն մղուին Աւետարանի ծառայութեան և ո՛չ թէ ուրիշ ազդակներու տակ:

Չեռնադրութենէն յառաջ եպիսկոպոսը հրապարակաւ կը հարցնէ քահանայութեան թեկնածուն իրեն ներկայացնողներուն.

— Արդեօք ասիկա իր ուղեկովը եկած է այս կարգը առնելու կամ թէ իր յօթար կամքով յանձն կ'առնէ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի լուծը, եթէ ոչ հրաւիրողներու ստիպումին տակ:

Այս հարցումը կ'ուղղուի, որովհետեւ յօթար կամքը ապացոյցն է կոչումի: Այն որ կոչում ունի կամ կ'զգայ իր կոչումը, ինքնաբերաբար կուգայ Փրկչին լուծը վերցնելու: Հարկը, ստիպումը դորձ չունի հոն: Անոնք որ ստիպումով ինչպէս նաև ուրիշ հաշիւներով կը մանեն հոգեւոր լուծին տակ, շահաւոր և գիւրին ասպարեզ մը ընտրած բլլալու խելքով, ո՛չ միայն կ'իյնան, այլ նաև կ'անպատուեն իրենց ստանձնած պաշտօնը:

Հայց. եկեղեցին այսօր կը դտնուի իր ամէնէն փափուկ մէկ շրջանին մէջ: Կրօնական դատաւարակութեան զապանակները չափէն աւելի թուլցած են մեր դպրոցներու մէջ, երիտասարդութիւնը բաւական հեռացած է կրօնքի հայացի

և հայրենի ըմբռնումներէն: Զօրաւոր, ցնցող շարժումի մը պէտքը կայ, կրօն-
քին խորհրդաւոր, ոսկեղէն զանգակը հնչեցնելու համար թմրած ականջներու:
Եւ կոչումով հոգեւորականը միայն կրնայ հնչեցնել այդ զանգակը. վասն զի
կոչումը արտայայտիչն է հոգեւոր պաշտօնեայի հաւատքին, համոզումներուն,
նուիրումին, ծառայութեան: Հոգեւորականութիւնը ասպարէզի և արհեստի
վերածուած ատեն այլ ևս կարելի չէ հաւատքի վրայ խօսիլ հոն, իսկ համո-
զում, նուիրում և ծառայութիւն անհասկնալի իրողութիւններ են ասպարէզի
և արհեստի մարդուն քով:

Նոյն իսկ ծէսերու և արարողութեանց զիտակէտէն նայելով հոգեւոր պաշ-
տօնեային վրայ, պէտք է ըսել որ ատոր մէջ ալ յաջողելու համար պայման
մըն է կոչումը: Լաւագոյն դերասաններ անոնք են որ կարող են ստեղծել ի-
րենց ստանձնած դերերը, ոգի տալ անոնց, ապրեցնել զանոնք և ազդիլ ա-
նոնցմով: Մենք չենք ուրանար որ եկեղեցական պաշտօնէութեան աստիճաննե-
րուն մէջ կարելի չէ պահանջել հաւասար յարմարութիւն, ընդունակութիւն.
որովհետեւ Պօղոսի լեզուով (Ա, Կրճ, ԺԲ.) իւրաքանչիւրը իրեն համար ա-
ռանձին շնորհ մը ունի. ամէն մարդ առաքեալ չէ, ամէն մարդ վարդապետ
չէ, ամէն մարդ լեզու խօսելու կամ թարգմանելու շնորհը չունի: Եթէ շնորհ-
ներ այսպէս տարբեր են ու դանաղան, և սակայն շնորհատու Հոգին մէկ է:
Մէկը այսպէս միւսը այնպէս, հերիք է որ իւրաքանչիւր անձ հարազատ ար-
տայայտիչն ըլլայ իր շնորհին, իր ընդունակութիւններուն և կարողութիւննե-
րուն, և ասիկա արդէն ամէն մարդու համար զգալ և ճանչնալ է իր կոչումը:
Եթէ մէկը եկեղեցւոյ մէջ երգելու կոչումը կ'ըզայ իր մէջ, պէտք չէ որ ան
ձկարի նաև Քառոզելու, քանի որ զուրկ է այդ շնորհէն. եթէ մէկը պատուա-
կան Քահանայ մըն է, հայրը և բարեկամը իր ժողովուրդին, պէտք չէ որ
աստուածաբան ձևանայ, այսպէս ամէն մարդ իր յարմարութեան և իր կոչու-
մին մէջ. որովհետեւ այս այլազան շնորհներուն ամբողջին ներդաշնակութիւնն
է որ կը շինէ եկեղեցին, կ'ողևորէ ժողովուրդը կրօնքին խորհուրդովը և կը
մատակարարէ անոր հոգեւոր կեանքին սնունդը:

Եթէ հայ եկեղեցականութիւնը կը քննադատուի իր անկարողութեան և
ուրիշ անյարմարութիւններուն համար, ատոր առաջին պատճառը պէտք է փն-
տռուել կոչումի բացակայութեան մէջ:

Թիւրիմացութեան տեղի չտալու համար խնամքով դիտել կուտանք թէ
երբ այնքան կը ծանրանանք կոչումի վրայ, չենք ուզեր անտես ըրած հա-
մարուիլ հոգեւոր պաշտօնի թեկնածուներուն ուրիշ առաւելութիւնները, կրնայ
ըլլալ որ թեկնածու մը ունենայ ֆիզիքական, բարոյական և ընկերային այն-
պիսի առաւելութիւններ, որոնք նշանակելի ընեն զինքն ժողովուրդին մէջ, բայց
եթէ այսպիսի թեկնածուի մը պակսի կոչումը, ան չի կրնար արժեցնել իր միւս բո-
լոր առաւելութիւնները իբրև հոգեւոր պաշտօնեայ և կրել Աւետարանին լուծը:

Կոչումի վրայ խօսելու ատեն կ'արժէ մտահան չընել Փրկչին զիտողու-
թիւնը, կանչուածներու բազմութեան և ընտրուածներու սակաւութեան մա-
սին: Ուրիշ խօսքով պիտի ըսէինք՝ ընտիր պաշտօնէութեան մը ծնունդ տուող
առաջին պայմանն է կոչումը:

Բարեկարգութեան տեսակէտէն, իբրև գործնական քայլ, պէտք չէ եկե-
ղեցական ըլլան անոնք որ կոչում չունին:

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ ՍԻՆՐԵՈՅ ՄԵՋ

Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան կազմակերպումն ու պահպանութիւնը, իրրեւ արտաշայտութիւնն ազգային կամքի, մեծ նշանակութիւն ունի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պատմութեան տեսակէտէն: Եւ կազմակերպութեան նպատակու նպատակով Ա. Աթուռիս Միաբանական Ընդհ. ժողովին տուած որոշումը, իր Մեծաւորին խմատուն առաջնորդութեամբը, ընդհանուր խանդավառութիւն մը ստեղծեց հայ ժողովուրդին, և մասնաւորապէս Կիլիկիոյ հայութեան մէջ, որուն մեծ զանգուածը տարածուած է այսօր Սիւրբիոյ ասպնջական հողին վրայ:

Կ'արժէ որ Ա. Աթուռը դործնականապէս հետաքրքրուէր Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան կազմակերպութեան խնդրով, մա՛նաւանդ նկատի առնելով ոմանց սա՛ կարծիքը թէ աւելորդ էր այլեւս Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը Սիւրբիոյ մէջ, քանի որ Երուսաղէմի հայ պատրիարքութիւնը, իրրեւ դարաւոր Աթուռ, կրնար ինքն ստանձնել Սիւրբիոյ հայութեան եկեղեցական գործերուն ղեկավարութիւնը, և այլն:

Այս հարցումին պատասխանը կարելի է գտնել Հայաստանեայց եկեղեցւոյ այսօրուան վիճակին մէջ: Մեր եկեղեցին ամէնէն տաղնապալից հանգրուանի մը հասած է այսօր՝ մեծ պատերազմէն յառաջ եկած պայմաններուն հետեւանքով: Որպէս զի այդ տաղնապալը չվերածուի վտանգի մը, պէտք է կազմակերպել և զօրացնել Հայց. եկեղեցին ո՛ր որ հնարաւորութիւն կայ ընելու այդ բանը: Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութիւնը, իր ոյժերուն և սահմաններուն մէջ, արդէն կ'ընէ ինչ որ կրնայ Հայց. եկեղեցւոյ պահպանութեան և պայծառութեան համար: Եւ կը փափաքի որ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնն ալ կազմակերպուի և պահուի Սիւրբիոյ մէջ, որուն կարեւոր մէկ մասը արդէն Կիլիկիոյ Աթուռին թեմն էր. կեդրոն ունենալով Հալէպը, որ Սիւնն ետքը աթուռնիստ քաղաք մը եղած է սկիզբէն ի վեր: Հայց. եկեղեցւոյ կազմակերպութեան տեսակէտէն մեծ կարեւորութիւն ունին նաեւ այն ջանքերն ու ձեռնարկները, որոնց շնորհիւ նոր գաղթավայրերու մէջ եկեղեցիներ կը շինուին կամ կը գնուին և կը կազմակերպուին: Սիւրբ մասնաւոր հաճոյքով և զոհոնակութեամբ կը դիտէ բոլոր հայ գաղութներու մէջ յառաջ եկած եկեղեցաշինական շարժումը. վասն զի, ինչպէս որ մեր նախորդ խմբագրականներէն մէկուն մէջ գրուել տուինք (*), Հայաստանեայց եկեղեցին է այն միակ հաստատութիւնը որ կրնայ միաւորել աշխարհի ամէն կողմ սփռուած հայ ժողովուրդը և պահպանել զայն ու ներկայացնել իրրեւ ազգային ամբողջութիւն մը: Պէտք է խոստովանիլ ուրեմն որ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան վերակազմութիւնը Սիւրբիոյ մէջ զօրաւոր ազդակ մը և միջոց մը պիտի ըլլայ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պահպանութեան համար:

Եռթանսունական թուականներուն Կ. Պոլսի Պատրիարքարանի մէջ Օտեանի ողջմըտութիւնը Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան պահպանութեան պէտքը կը չեւտէր Ամենայն Հայոց Հայրապետութիւնը պահպանելու համար. իսկ այսօրուան հայութեան ողջմտութիւնն ու հեռատեսութիւնը Կիլիկիոյ Աթուռին վերակազմութիւնը կը ջատագովէ Հայց. եկեղեցւոյ պահպանութեան համար: Աշխարհի քաղաքական դարձուածներուն անդիմադրելի հարկին տակ է որ հայ ժողովուրդին բախտը դարձաւ, և բոլոր գաղթավայրերու մէջ միայն իր Մայրենի եկեղեցին մնաց, իրրեւ պատմական հաստատութիւն, որուն կրնայ կոթնիլ ան իր գոյութիւնը չվտանգելու համար:

(*) ՍԻՈՆ, էջ 104.

Ուրեմն, Ս. Աթոռիս կողմէն ընձեռնուած օժանդակութիւնը, Սիւրբիոյ մէջ դառնուած իր հոգեւոր իրաւասութեան և եկեղեցական ու կրթական շէնքերուն փոխանցուածով կիւլիկիոյ կաթողիկոսութեան, ամէնէն գործնական և ամէնէն թանկագին ոյժ մը և գիւրութիւն մը եղած կիւլիկիոյ կաթողիկոսութեան կազմակերպութիւնը յաջողցնելու համար Սիւրբիոյ մէջ:

Մըշափ ալ մեծ քաջակերութիւն մը և զրական օժանդակութիւն մը եղած ըլլայ Ս. Աթոռիս կողմէն ցոյց տրուած բարի կամքը և համակրանքը հանդէպ կիւլիկիոյ Աթոռին, բայց ամէն բան չէ ասիկա: Մնացած ամէնէն կարեւոր բանը պէտք է ընէ նոյն ինքն Սիւրբիոյ հայութիւնը, կազմակերպութեան անկեղծօրէն և պարկեշտօրէն ի սպաս գնելով ինչ որ ունի: Այսինքն հարուստներ իրենց դրամը, մտաւորականներ իրենց խելացի առաջնորդութիւնը, ժողովուրդը՝ իր համակրանքն ու ծառայութիւնները, որպէս զի յաջողի կազմակերպութիւնը: Եթէ Սիւրբիոյ հայութիւնը իր հնարաւորութիւնները չվերածէ արժէքի ինչպստ կիւլիկիոյ Աթոռին կազմակերպութեան, չի կրնար լիովին վայելիլ Եւրոպայի և Ամերիկայի Հայոց հնչուն օժանդակութիւնը: Երեսուղէմ կատարեց իր պարտքը, կարգը եկաւ նոյն ինքն Սիւրբիոյ հայութեան որ ի յայտ բերէ իր գիտակցութեան և իր հաւատքին ապացոյցները:

Կիւլիկիոյ և Երուսաղէմի աթոռները պատմական ժամանակներէն սկսելով միշտ ձեռք կ'որկուած են իրարու Միջնորդականի այս ու այն կողմէն, և Կիւլիկիոյ կաթողիկոսներ շատ թանկագին անձնութիւններու ծառայած են Սրբոց Յակոբեանց Աթոռին, առոր ամէնէն զօւարթին կայութիւններուն մէջ. և այսօր ինչ որ տեղի ունեցաւ երկու Աթոռներու միջև Ամեն. Տ. Եղիշէ Դուբան Ս. Պատրիարքի օրով Ս. Յակոբի անուանով, պատմական իրողութիւններու նշանակալից մէկ շրջումն է. նո՛ր չարժու՛մ մը փոխադարձ համակրանքի և իրերաօգնութեան, գեղեցիկ և տրամաբանական շարժում մը, որուն արժէքը ինքն Սիւրբիոյ հայութիւնն է որ պիտի կրնայ բարձրացնել, սրտանց լծորդուելով և նուիրուելով կազմակերպութեան կենսական գործին:

Ս Ի Ո Ն ԵՒ Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

Հ. Վ. Հայունի Բազմավէպի մէջ (1929, փետր. էջ 56-62), «Ազգաստ» Օրագրին, վերնագրով երկար յօդուածով մը պատասխանելու ասան սոյ գրքի կողմէ իրեն ուղղուած դիտողութիւններուն, շեղում մը ընելով իր գիծէն, կը յարձակի Սիւրբիոյ խորագրութեան վրայ: որ իրրեւ թէ «կամոյական» սահման մը տուած ըլլայ, «Մի, ընդհանրական եւ առարկական նկեղեցւոյ», նաեւ իրրեւ թէ «ապերասան յանդգնութիւն» մըն ալ բրած ըլլայ, Հայ ու Դիմիո Յիսուս-Քրիստոսի մարմնոյ եւ արեան խորհրդանշանն է՝ բռնով:

«Մ'չ որ», դիտել կուտայ Հայունին, «մեր հրապարակագրերէն ըտրոքց Սիւրբի գէմ, եւ «աւելի մեծ իշխանութիւնը նոյնպէս բռնցին, որով եւ հաւանեցան», կ'ուզէ բռն, Սիւրբի այս անբռնելի մոլորութիւններուն, մինչ եւ, կ'ուզէ հետեւցնել, երբ պորզայէ «պատմարենութեան ստիպման ներքեւ» բանդել ուզեցի Քաթէտի եւ Բարթողիմէոսի առարկական բարոյութեան աւանդութիւնը ի Հայո՛ւ ամէն կողմէն վրաս յարձակեցան ու կը յարձակին զեւ: Սիւրբի այն ատեն «հաւանեց ըստով որակած էր Հայունիի քննադատութիւնը, որովհետեւ ինքն հին տունը քանդելով ստոր տեղ նոր մը շինելու օրինակով ուզած էր արդարացնել իր քննադատութիւնը, եւ հիմայ պատեհ առիթ մը գտած ըլլալ կը կարծէ «աւետարանաբանոց» կոչելով Սիւրբի. իրրեւ թէ Սիւրբի «խորհրդանշան» բառով բանդած ըլլայ ընթերցանքն իրայ Յիսուս-Քրիստոսի օրնած հացին եւ գինիին աւետարանական խորհուրդը:

Կը տեսնէր թէ ո՛րչափ արդարակշիռ գէնը մը կը գործածէ Հ. Վ. Հայունի տարրեր գետնի մը վրայ եւ մտքի մէջ շողացնելով գայն, եւ միտքերու մէջ զրգութիւն մը ձգելու դիտումով:

Հ. Վ. Հայունիի պատմական փաստերը Հայաստանի առարկական բարոյութեան դէմ, այն ասան անաչառօրէն կշռուած էին Սիւրբի մէջ, եւ ո՛չ միայն քննադատութիւնը, այլ նաեւ հանրային ողջմասութիւնը իրաւունք տուին Սիւրբի, որ այդ առթիւ իր բնիկըր ըսաւ եւ յայտարարեց թէ իրեն համար փակուած է վիճարանութիւն:

Այս անգամ Հ. Վ. Հայունին, ինքնաբերաբար առիթ կ'ընծայէ մեզի որ իր եկեղեցապատմական ու աստուածաբանական փաստերն ալ զարնեն կշիռի:

Առաջին. — Մենք բանիցս ըսած ենք եւ այս առթիւ ալ կ'ըսենք եւ կը կրկենք թէ այն բոլոր եկեղեցիներ, որ կ'ընդունին եւ կը դաւանին ծանօթ Հաւատամք, որուն մէջ մի, բնութեամբ եւ առաքելական ստորոգելիքներով սահմանուած է եկեղեցին, անդամներն են միեւնոյն եկեղեցւոյն:

Այս սահմանումը պատճառաւ է եւ ոչ թէ Հ. Վ. Հաջունիի բառով՝ «կամայական»:

Մենք գիտենք թէ Հռոմի եկեղեցին իրեն միայն սեփականած է Հաւատամքին մէջ նուիրագործուած այդ երեք ստորոգելիքները, եւ զանոնք կը զանայ Հաւատամքը բնորոշող եւ դաւանող ուրիշ եկեղեցիներու, որոնք, նուագագոյն որակումով, այլադաւան (dissidente) են իրեն համար:

Հ. Վ. Հաջունի, որ ջերմեռանդն ջատագովն է Հռոմի եկեղեցւոյն, «կամայական» կը համարի հաւատամքը չընդունող եւ չդաւանող բողոքական եկեղեցիներուն դուրս մնալը այդ սահմանէն:— Այս ալ հնաժողովին է արդեօք «բողոքականները» զրգուելու Սիանի գէմ, եթէ ոչ զիջում մը իր կողմէն, քայքայ իր ծեռնակաւ ստեղծէն դուրս զիջում մը, բողոքականութիւնը նկատելու համար մէկ անգամ, ոչ թէ Հաւատամքի մէջ սահմանուած եկեղեցւոյն, այլ այդ սահմանումը միայն իրեն սեփականող Հռոմի եկեղեցւոյն . . . ?:

Եթէ ծանօթ Հաւատամքը պատմական վաւերագիր մըն է, եթէ ասոր մէջ եկեղեցւոյն արուած սահմանումը ճիշդ է, պատմականապէս ո՞ր բրիտանիայ հասարակութիւններ կրնան անգամը համարուիլ այդ եկեղեցւոյն:

Երկուրդ. — Սիանի մէջ (1928, էջ 291-92) եկեղեցական արարողութեանց եւ ծէսերու պարզութեան սկզբունքը բնական եւ բացատրելու առթիւ իրրեւ օրինակ յիշած էինք Ս. Պատարագի արարողութիւնը, եւ զիսկ տուած էինք որ Վերնատան մէջ ընթերցաց սեղանին վրայ կա'ր գտնական գտնուէր, հաց եւ զինի, եւ ըսած էինք, որ եթէ «պարզութեան սիրուն, Հայց. եկեղեցւոյ պատարագին տեղ հրէական ընթերցաց սեղան մը պատրաստենք ամէն անգամ մեր եկեղեցւոյ մէջ, կ'երթա՞յ տակիս»: . . . Այսպիսի յանգրգնութիւն մը նոյն իսկ ամէնէն ազատ բողոքական յարանուանութիւններ չունին: Անոնք ալ պատերի սեղանէն միայն հացն ու զինին առած են, եւ ո՛չ թէ գառնուէր կամ զատիկը, վասնզի Յիսուս-Քրիստոս պատերի սեղանին վրայ մասնաւորապէս հաց ու զինին խորհրդանշան ըրաւ իր մարմնին եւ արեան եւ ո՛չ թէ գառնուէր:

Հ. Վ. Հաջունին այս տողերուն մէջէն պարկեշտ քննադատի մը խղճի հանդարտութեամբ, միայն վերջին բանի մը բառերը կ'առնէ, որպէս զի կարենայ իր ուզած «կամայական» իմաստը տալ ատենց, եւ իր աստուածաբանական հմտութեան խորքը ցոյց տալու համար կը կապէ զանոնք Հաւատամքի մէջ սահմանուած եկեղեցիին դուրս մնացող բողոքականներու հետ, եւ կ'ոգէ ամրաստանել Սիանը, որ իրրեւ թէ հետեւող եղած ըլլայ «նոյն արտաբանութեան» (բողոքականներուն), որովհետեւ Սիանը բեր է որ Յիսուս «հաց եւ զինին խորհրդանշան ըրաւ իր մարմնին եւ արեան»: Կը շեղագրէ խորհրդանշան բառը, եւ Ազաթան-զեղոսէն յառաջ բերուած քանի մը տողերով, ուր սուրբ հաղորդութիւնը ստորագրուած է կենդանաբար եւ կեցուցիչ, իր կողմէն «չնչին» բառը կը փակցնէ խորհրդանշանի վրայ:

Սիան, ինչպէս որ տեսնուեցաւ վերեւ, Ս. Հաղորդութեան վրայ ծառ մը չէր գրած: Միայն, իրրեւ օրինակ, պատարագի արարողութեան պարզումէն յառաջ գալիք անպատեհութիւնը հասկընցելու նպատակով Աւետարանի մէջ նկարագրուած Վերնատան ընթերցի սեղանը յիշած եւ անոր վրայ մասնանիշ ըրած էր գառնուէր, հացն ու զինին, եւ ըսած էր թէ ամէնէն ազատ բողոքականներն իսկ, որոնք աւետարանական պարզութեան հետեւողներ են, այդ սեղանէն առած են միայն հացն ու զինին, եւ ոչ թէ գառնուէր: Վասն զի մեր Փրկիչը ինքն ալ այդ սեղանի վրայ դրուածներէն հացն ու զինին խորհրդանշան ըրաւ իր մարմնին եւ արեան:

Այս այսպէս չէ՞, Աւետարանին մէջ գրուածը անկէ աւելի տարբեր բա՞ն մըն է:

Մենք հոս չենք ուզեր մտնել աստուածաբանական այն մէծերու մէջ, որոնք կը դառնան Յիսուս Քրիստոսի իրական ներկայութեան կամ զոյախոխութեան խնդիրներուն շուրջ, հակառակ Հ. Վ. Հաջունիի փափաքին, որ այդ անկուէնէն միայն ուզած է նայիլ Վերնատան մէջ պատրաստուած ընթերցաց սեղանին վրայ:

Խօսիմը ուրեմն միայն խորհրդանշան բառին վրայ, որ կ'երեւի շատ զգած է Հ. Վ. Հաջունիի բարեօգտակ ջիղերուն, եւ վարկաբեկելու համար խորհրդանշան անմեղ բառը, «չնչին» անականն ալ գրած է ասոր վրայ, հերետիկոսութիւնը խաբանող ազուհասարցովի պէս:

Խորհրդանշանը իրրեւ թարգմանութիւնը symbole-ին, մէկէ աւելի առումներ ունի, եւ իր այսօրուան ընթացիկ առումէն զատ կը նշանակէ նաեւ նշանակ, խորհուրդ, հաւատամք, եւ այլն:

Հ. Վ. Հաջունին անշուշտ զիտէ նաեւ որ խորհրդանշանը = symbole համագործ է օրինակ, «իսկ բառերուն, որոնք դասական հայերէնի մէջ կը նշանակեն ինչ որ մենք խորհրդանշան բառով կը հասկընանք այսօր մեր ընթացիկ հայերէնին մէջ»:

Արդ՝ օրինակ բառը կը նշանակէ խորհուրդ (Symbole) Ս. Հաղորդութեան:— Ս. Սահակ՝ աղօթարաններու եւ սրբարաններու վրայ խօսելու ասան՝ կ'ըսէ. «եւ հաստատուել կայ ի նոսա տէրունական սեղան յորոյ վերայ գնացն եւ զգինին պատարագներ յօրինակ կենդանարար մարմնոյ եւ արեան Քրիստոսի, որ միշտ անմասապէս բաշխի ի մեզ ի բաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց» (Մովսէս Հայկական, Բ. էջ 106):

Սովորին հրատարակիչները սակայն վարկ յաւանքրին վրայ ծանօթութիւն մը գրած են օրինակ բառին առումը բացատրելու համար, ընդունելով հանդերձ թէ օրինակ այդ տեղ կը նշանակէ խորհուրդ իբր յարացոյց, եւ նոյն է յաւարէն տիպ = τῆπος բառին հետ, այստե ամենայնիւ կ'զգուշացնեն անկէ «վասն նորաղանդից կամակորելոյ զայն ի մոլար միաս»: Հայկազեան Բազմիբեւ ալ, Սովորին հրատա-

բովիւններէն յառաջ, միեւնոյն զգուշացումը կ'ընէ օրինակ բառին տիպ առումը քայքայելու առթիւ:

Ն. Լամբրոնացի **ճշմանկ** (= խորհրդանշան) եւ **օրինակ** բառերը հուստարապէս կը կիրարկէ հայերն եւ զինիրն համար իր **խորհրդածութիւն Մարտ** «Խառնարակի» գործին մէջ, որով յառաջ կը բնութագրէ իրեն ընդ վկայութիւնները:— «... այսպէս եւ ինքն օրինակը վարմանոյ իւրոյ **ճշմանկ** բառ իւրում գործութեանն»:— «ընծայք, որպէս քաղուի անգամ ասացար, **ճշմանկ** տուաւ ի ծնու սորա ի ժողովրդենէն՝ մարմնոյն Քրիստոսի»:— Զի զայս մարմնաւոր **ճշմանկ**ս եւ հաստատութիւն ունէի առնթեր իմն բանաւոր պատարագի՝ զոր մատուցանելի»:— «Ապա զորոյն՝ որ չինէն **ճշմանկ** մարմնոյն Քրիստոսի եւ ապա զայն մատուցաւ, իջմամբ հոգւոյն նմին մարմին ճշմարտագէտ փոխարկել **յօրինակ**է եւ կատարել՝ թախտեմեմբ, բանդի ասեմ, զհասց՝ զոր եւ **օրինակ** մարմնոյն Քրիստոսի եկի առաջի, եւ սովաւ զճշմարիտ նորին խորհուրդն ցուցի, զու այսուհետեւ օ՛մ հոգւորդ, եւ **յօրինակ**էի ի ճշմարտութիւն վերափոխեալ»:— «Այսպէս եւ **ճշմանկ**ս մարմնոյն եւ արեանն Քրիստոսի», եւ այլն:

Եթէ Լամբրոնացիի ասոն շինուած ըլլար մեր արարուան **խորհրդանշան** բառը, անշուշտ զայն պիտի կիրարկէր **ճշմանկ**ի տեղ, որովհետեւ **խորհուրդ** եւ **ճշմանկ** շատ յաջող քարդութիւն մըն է գրաւելու համար **օրինակ** եւ **խիպ** դասակարգելուն տեղը մեր արդի հայերենին մէջ:

Է. Լիթրէ *symbole* բառին եօթը տարբեր առումները կը քայքայէր օրինակներով եւ 4-ին մէջ կ'ըսէ. *Symboles sacrés, ou, simplement symboles, les signes extérieurs des sacrements*:

Ինչպէս կը տեսնուի յառաջ բերուած վկայութիւններէն, **խորհրդանշան** բառը «չայն» չէ: *Symbole* բառով եւ ո՛չ թէ «նորադանդոյն» կամակերած առումով, «նորադանդներ» (= ըողորակներ), այո՛, *symbole* կը գործածեն, ոչ թէ ուղղափառ եկեղեցւոյ հայերուն աւած իմաստով, իրեն **օրինակ**, **խիպ**, **ճշմանկ**, կամ **խորհուրդ**, այլ պարզապէս իրեն արեւարին նշան, փաստ զի անոնք չեն ընդունիր իրական **ներկայութեան** կամ **գոյափոխութեան** քարդացեալութիւնը, հռոմէական եկեղեցւոյ հասկըցած ծնումը: Զ. Գ. Հացունի իրաւունք չունէր Միսնի վերագրելու **խորհրդանշան** (*Symbole*) բառին «բողոքական» առումը, Ս. Հաղորդութեան Հացին եւ Գինին վերաբերութեամբ:

Յայտնի է ուրեմն որ Միսն, **խորհրդանշան** բառը կիրարկած է Ս. Սահակի եւ առհասարակ նախնի հարց գործածած **օրինակ**, **խիպ**, **ճշմանկ** եւ այլն բառերուն տեղ, համաձայն Հայց. եկեղեցւոյ վարդապետութեան, եւ Զ. Գ. Հացունիի կողմէն ընդ մեր աշխարհին բնական պիտի ըլլար որ չտարիւր Միսնի խորագրութիւնը իրեն վերագրանելու իր թերաճեալութեան ընկալողութեան խժժանքները:

Այս քայքայութիւնները սակարկեցանք ասո՛ր օ՛չ թէ նոր բանավէճի մասնաւոր համար Զ. Գ. Հացունիի հետ, —այսպիսի փափաք մը չունինք ամենեւեմ, —այլ որպէս զի բոլորիւն հուսնութիւն չմեկնուի... իր կողմէն, ինչպէս որ մեկնուած էր առեւի մեծ իշխանութեանց լուծիւնը...

ԿՐՕՆԱԿԱՆ (ԴԱՍԵՐ ԱԿԵՏԱՐԱՆԷՆ)

«ԵՐԱՆԻ» Ե Ե Ր

2. — Երանի՛ սպաւորաց, զի նախ
միջիարեցցին. (Մար. Ե. 4):

Թանկագին կորուստներու առթիւ ըզ-
գացուած ցաւն է սուգը: Մահով յառաջ
եկած կորուստներ մանաւանդ խոր սու-
գեբու մէջ կը թաղեն մարդիկը: Կեանքը
ամէնէն թանկագին հարստութիւնն է մար-
դուն, երբ մաքուր է ան եւ առողջ: Երբ
կը խորտակուին ու կը կորսուին այսպի-
սի մարդը եւ առողջ կեանքեր, ասոնք կը
ծանրացնեն սուգին ճնշումը:

Մահը սոսկում կ'ազդէր երբեմն մար-
դոց: Մեռնողներուն գերեզմաններուն վը-
րայ կամովին կը մեռնէին մարդիկ: Հայոց
Արտաշէս թագաւորին մահը մեծագոյն սու-
գը պատճառեց իր ժամանակակիցներուն,

եւ այնքան կեանքեր զոհուեցան անոր մահ-
ուան առթիւ որ շէնչող Հայաստանը աւե-
րակի մը պէս կ'երեւէր դահաժառանգ Ար-
տաւազդի աչքին: Այսպէս կամ այնպէս,
մարդիկ վերջապէս կը մխիթարուին ո՛ր-
չայի ալ ծանր ու խոր եղած ըլլայ իրենց
սուգը: Բայց Աւետարանի Երանի՛ն միայն
մահուան սպաւորներուն չէ որ կ'ուզողուի:

Մարդիկ աւելի մեծ, աւելի դառն եւ
աւելի անդամանկի կորուստներ ունին ի-
րենց կեանքին մէջ, որոնց սուգը չի կըր-
նար համեմատուիլ մահուան սուգին հետ:

Հաւատքի կորուստը՝ ողջ ապրող մար-
դուն ներքը, սգաւոր կ'ընէ զինքն:

Յոյսի կորուստը ամէնէն ծանր դժ-
բախտութեան եւ թշուառութեան կը տա-
նի յուսահատը:

Սիրոյ կորուստը կը դատապարտէ մար-
դը առանձնութեան տառապանքներուն,
սուգին:

Արժանապատուութեան կորուստը, ողջ

ողջ կ'սպաննէ մարդը, թաղելով զայն սուգերուն խորերը:

Սրբութեան կորուստը մարդուն հոգիէն, մեղքերով կը լեցնէ զայն. մեղաւոր կը դառնայ մարդ. և մկրտութիւնն անմիջապէս սգաւորը:

Աւետարանի ամէնէն հրաշալի դործերէն մէկն է հաւատքով լուսաւոր ու զօրաւոր հոգիները հանել այս բոլոր սուգերու խաւարէն ու թախիծէն, և ուժաւորել մարդիկը, որպէսզի չկորսնցնեն իրենց հոգեկան արժէքները, և եթէ պատահի որ կորսնցնեն՝ չսպնիք, այլ աշխատին վերագտնել զանոնք և պահել, վասն զի այս աշխատանքին մէջն է երանութիւնը:

Աւետարանի պատգամը այսօր մեզ համար աւելի նշանակութիւն մը պէտք է ունենայ քան ուրիշ տեսն:

Ժամանակին չարիքները կողոպտած են մեր հոգեկան հարստութիւնները: Ամէն մարդ դժգոհ է իր վիճակէն: Աշխարհի տընտեսական պայմանները աննպաստ են մեր ժողովուրդին համար ընդհանրապէս: Բայց այս պատճառաւ հայ ժողովուրդը հացի սովէն չէ՝ որ կը տառապի և կը մեռնի: Հացի քիչութեան համար սգաւոր չեն մեր հայ եղբայրներ, իրենց այսօրուան նոր հայրենիքներուն մէջ:

Վարժուեցանք մերթ արդահատանքով նայիլ մեռնողներուն վրայ, և յաճախ՝ վերէժի զպացումներով: Վասն զի բնութեանը կորսնցուցինք մահով: Մահը ընտանի ընկեր մը եղաւ մեզի մեր ազգային գոյութեան տառապանքներու ընթացքին, թըշուառութեան ճանկերէն խլելով մեր բնութեանը: Այդ մահը չահարեկեր հայը աշխատ: Ի՞նչ արժէք ունի ան: Սուգը անիմաստ բառ մըն է հո՞ն, մահու կոխիւն մէջ:

Սգաւոր ենք այժմ, որովհետեւ մահամերձ է հաւատքնիս: Շատեր կորսնցուցեր են զայն: Հաւատքը անսպառելի զանձն էր եղած հայ-քրիստոնեայ ժողովուրդին: Հաւատքով շինեց հայը իր տունը, փարեցաւ անոր, անոր գոյութիւնը, պատիւը և բարգաւաճումը ապահովելու և պաշտպանելու համար: Հաւատքով ամրացուց հայը իր եկեղեցին, իր դպրոցը, իր շուկան, իր ընկերային կեանքին այդ բերդերը: Պաղթականի կեանքը, նոր միջավայ-

րերը, միաքիւլ ըմբոստութիւնները մեր բնակերային կեանքի աւանդական կարգուսարքին դէմ, կուսակցական անզուսպ աշխատանքները, մեր միջոցներուն տկարութիւնն ու անբաւականութիւնը հայ միաւորը և հայ ողին կերտելու համար, կը պատրաստեն վտանգներու շարք մը, որոնք պիտի խրամատեն հայ հաւատքին ամրոցները և անկարկատելի ճեղքեր պիտի բանան անոր կողերուն վրայ: Սգաւոր ենք:

Կեանքի արժէքի մասին մեր տածած յոյսերը կը խամրին զաւան իրականութիւններու տապին և տօթին մէջ: Ապագան մթին տարածութեան ուրուագիծ մըն է մեզ համար: Երկու պարագային մէջ ալ ապրելու և տեսելու համար մեր բնածին զիտակցութիւնը մեր իրաւունքներուն՝ կարծես թէ ազօտանալու վրայ է: Ան որ չի յուսար, կը կորսնցնէ կեանքին կոռուանք: Օրուան վաղանցիկ իրադարձութիւններու ողորմելիութեան մէջ կը վառնուին կորովներ. ահաւելի ժամովաճառութիւն մը կը շահագործուի հայ զանգուածի ծալքերուն մէջ: Մնամէջ բառ մը կը դառնայ Յոյսը: Սգաւոր ենք:

Աւետարանին ամէնէն նոր և գերանոր պատգամն է մարդկութեան՝ Սիր բառին տրուած բարոյական չքնաղ իմաստը: Մարդիկ զԱստուած կը փնտսեն: Աստուածաբանութիւնը, սպառազէն իր պոստմական ու տրամաբանական բոլոր լէնքերով, կը հասնի գերազայն էութեան: Իսկ Աւետարանը շատ պարզ, շատ յստակ բառերով կ'ըսէ. Աստուած սէր է: Ան միշտ կը յայտնուի ու կ'երեւի մարդոց՝ երբ ասոնք սիրեն զիրար: Հայ ժողովուրդը կորսնցնելու վրայ է այդ սէրը: Սգաւոր ենք:

Ասպետական ողին նկարագիրն եղած է հայ ժողովուրդին: Արժանապատուութիւնը, անձին պատիւը, ներքին արժէքը մարդուն, ակնադրիւրն է ասպետական ոգիին: Այդ ողին խոնարհելու վրայ է մեր ընկերային և բարեկամական յարաբերութիւններուն մէջ: Առանին կեանքը, կրօնքը, դպրոցը, առեւտուրը անսխալ փորձաքարերն են ասպետական ողիի այստիւնները կը վտանգուի, ինչպէս անձի մը, նոյնպէս ժողովուրդի մը արժանապատուութիւնը և ասպետական ողին, պէտք է ընդունի որ այդ ժողովուրդի համար կորուստի

մասնուած են ըսել է զհղեցիկ իրականութիւնները կեանքին և տեսիլները իր ապագային: Ազաւոր ենք ասոր համար:

Կրօնքի լեզուով սրբութիւնը միակ միջոցն է զԱստուած տեսնելու: Առտտ աչքն է՝ ան մեր ներքին մարդուն: Արբաթեան կորուստը, զիւան է մեղքին: Վերցուր սըրբութիւնը հոգիէդ, մեղքը ինքնին կը տիրէ հոն: Եւ մեղքը հիմայ այն անիմաստ բառն է, որուն համար ծիծաղ միայն ունին մարդիկ: Չէ՞ որ, կ'ըսեն, իրաւունք ունինք դուարձանալու: Չենք ուզիր արբաթը ու խոտը խոտո ըլլալ այս տառապալից կեանքին մէջ: Ինչ որ կ'ընենք մեր բնախտական շինուածքին պահանջն է: Կրնա՞ս արդիւր որ ծառեր չբանան իրենց ծաղիկները, շուռճանան գմբուխ սաղարթներով եւ շտան իրենց գոյնզգոյն պատշգնիքը: Աւանդ, խմել, արբենալ, շուայալը, մերկանալ, գոգնալ, ստել, սպաննել, և զհոնիչ որ կ'ուզէք, բնական քանիւր են մարդուն համար, ուզիդ հետեանքը մեր բնականութեան: Չես կրնար կերպարը չբնաւել, երբ անօթի ես. չէ՞ս կրնար չբնաւել երբ սիրելու կիրքը բորբոքի ներքոյ: չես կրնար չերգել, երբ հոգիդ գտնաբերուած: չես կրնար չխարել, երբ զիմացինց իր ոտքով եկած ինկած է ձեռքդ, և պարկեշտութեն կը հաւատայ խօսքիդ և հաւատաւններուդ: Խորոզին համար անխելքութիւն է զիմացինին պարկեշտութիւնը, իսկ հաւատարմութիւնը էջութիւն: Խորոզը կ'ըսէ. առեւտուր է ասիկա, թող լաւ բանայ իր աչքը և չխարուի. ո՞վ կը բռնագատէ զինքն: Կոխէ՛, ասանկ ասիթ երբ պիտի պատահի անգամ մըն ալ: Շատ քնական չէ՞ ասիկա: Եւ աւելի չքմեղացումի համար կ'ըսեն այսպիսիներ. ի՞նչ կարելի է ընել, զիմացդ եկողը հարուստ է, կ'ուզէ խաբուել: Մարդը կ'ուզէ սուղ դնել: Եթէ ես չխարեմ, ահա՛ սա զբացիս պիտի խարէ, եթէ ան ալ չխարէ, պիտի խորէ անգիլինը: Ի՞նչ է յանցանքը երբ կը խաբուի զիմացինս: Թող աչքը բանայ և չխարուի: Մընացածը շանքարով է. շուկայի կեանքի մէջ չ'անցնիր ատանկ բան: Մենք տուն, ընտանիք կը պահենք: Ապրուստը սուղ է, ծախքերնիս շատ: Այս բոլոր ծախքերը ուսկի՞ց պիտի հանենք, եթէ չխարենք: Մնաց որ ասիկա խաբէութիւն չէ: Ասիկա

ակնյայտնի սակարկութիւն է, առեւտուր է: Ինչո՞ւ մեղք ըլլայ: Շահինք որ եկեղեցիին ալ տանք, ազգային պէտքերու ալ տանք: Սովորական շահերով անօթի կը մնանք:

Արդեօք շատ խի՞ստ են այս պատկերին գիծերը: Չեմ կարծեր: Ասիկա է հոգեբանութիւնը առեւտրական կեանքին: Եւ ասիկա մեղքն է ինքնին:

Աւետարան հակառակ չէ շահու, վաստակի: Կրնաս շահիլ որչափ որ կրնաս, որչափ որ կ'ուզես: Ասիկա քու իրաւունքդ է: Քաջերուն համար սահման չկայ, իրենց գէնքն է սահմանը: Աւետարանի մէջ շափ սահման չկայ պարկեշտ առեւտուրի համար: Սուտը, խաբելը, զօշաքաղութիւնը, ազահութիւնը, ասոնք են որ կ'ապականեն առեւտուրը և կը խափանեն մեծ և իրական շահերու տեսականութիւնը: Ասոնք են որ կը քնջեն սրբութիւնը հոգիներէն և շայն լայն տեղ կը բանան մեղքի թագաւորութեան: Ազաւոր ենք կեանքի այս իրականութեան մէջ ալ:

Չմոռնանք և յիշենք հոս անգամ մըն ալ որ, ըստ Աւետարանի, մարդկային տառապանքներուն պատճառները հոգեկան են, հոգեբանական են:

Եւ մարդկութիւնը սզաւոր է իր հոգեկան տառապանքներուն և մահացումներուն մէջ:

Մեր Փրկիչը իր երանիններուն երկրորդը կ'ուզէ պատրանելու, վասն զի անոնք պիտի միխթարուին, հերիք է որ զան Աւետարանի լոյսին, և չխաբխափեն հոգեկան շարիւրինթոսներու խաւարին մէջ:

Այսալ ըմբռնումներ, թերի գաղափարներ, չիլ տեսութիւններ կեանքի իրականութիւններու մասին սզաւոր կ'ընեն մարդիկը: Աւետարանի սկզբունքներով միայն կրնան շտկուիլ, լրացուիլ և ուղղուիլ ատոնք:

Երանի՛ սզաւորներուն. վասն զի անք պիտի միխթարուին, պայմանաւ որ նետուին Փրկչին լոյս գիրկը և յանձնուին Անոր . . . :

Բ. Ե.

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻ ՄԵՋ(*)

« Զինչ է այս գոր լսես զվն. տ'եր զնմաւ
 « Տեսնուրեան Բո, զի ոչ եւս կաես լինել
 « Տեսնա » Դուկաս ժՁ. 2

Մեր անհատական գերը կեանքի մէջ ճշգիւ ուղած ատեննիս, շատ դիւրութեամբ կրնանք տեսնել որ մեզմէ ամէն մէկը, մարդկային ընկերութեան կամ շրջանին ամէն մէկ անդամն ու օղակը, անտեսներ են միայն, իրենց համար զծուած կեանքի դաշտին մէջ արդիւնաւոր աշխատանք մը, օգտակար գործ մը յառաջ բերելու։ Տեսնա բառը իր տառական իմաստով նոյնիսկ, շատ լաւ կը պատշաճի մարդուն ունէ տեսակի աշխատութեան։ Աշխարհը տնտեսական ընդարձակ ու անհուն դաշտ մըն է՝ որ կը շահագործուի, կ'արդիւնաւորուի, իր գտնածերն ու արտադրութիւնները կը բազմապատկուին, շնորհիւ մարդուն խելացի տնտեսութեան։ Ո՛չ միայն այդ տնտեսութեան շնորհիւ միեւնոյն ժամանակի մէջ ասորդ մարդիկ կը հոգան իրենց կենսական բոլոր տնտեսները, այլ և կարելոր մաս մը կը տնտեսուի, կը խնայուի, մէկ կողմ կը գրուի, ունէ հաւանականութեան դէմ։

Աւետարանը մեր կեանքի միակ յաբայոյցը, մեծ է իր ամբողջութեան մէջ, անո՞վ աւելի՞ որ իր բոլոր բարի ու ճշմարիտ պատգամները, անյիշողութիւն տուած է ինչպէս Յիսուսի ժամանակակից առաքեալներուն և երեսօնադէմի ու շրջակայից ծողովորեալն, այնպէս ալ բոլոր դարերուն։ Անոր տնտես պատգամները ապրած են երկար դարերու կեանք ունեցող անցեալին մէջ, ապրած են ներկայ ժամանակի մէջ, որ յառաջդիմութեանց տեսակէտով, եղական դիրք մը կը զբաւէ իր նախորդներուն վրայ, ու պիտի ապրին զեռ յաւիտեօրէն։ Ահա Աւետարանի մեծագոյն և անբաղդատելի արժանիքը։ Անհատական տնտեսութիւնը մեծ գեր ունի ընկերային կեանքի մէջ, հանրային տնտեսութիւնը, հա-

կադարձօրէն կը բարեկաւէ, կը զարգացնէ անհատին տնտեսութիւնը։ — Քրիստոս, իր պատգամները քիչ անդամ ուղղակի ճանապարհով ուղած է հաղորդել զինքը լսողներուն։ Նախընտրած է յաճախ անուղղակի ճանապարհը, երբորդ դէմքով մը խօսիլ տալու գործնական եղանակը, առակի ձեւը աւելի շինիչ, ազդող ու պատկերաւոր է գտած։ Յիսուս ինքն է առակի մէջ երեւցող կարկառուն դէմքը. փոխանակ ուղղակի խօսելու, ուրիշ մընէ որուն խօսիլ տուած է։

Հարուստ, հողատէր, մարդ մը, կ'ընէ Քրիստոս, որ իր ընդարձակ գործառնութեանց վրայ լիազօր տնտես մը կարգէր էր։ Առաջին տարիներուն մէջ, տնտեսը շատ հաւատարմօրէն կը ծառայէր։ Կ'երեւի թէ ո՛րքան հինցաւ իր գործառնութեանց մէջ, ա՛յնքան դիւրաւ ճանչցաւ գործին շահաւէտ կողմերը, և սկսաւ հաշուի տեսակի մէջ խարդախութիւն, զեղծում գլխել։ Իրեն հետ գործ ընող պատուաւոր ատեւորակները նշմարեցին տնտեսին զեղծումները, խղճահար եղան, ու որովհետեւ հարստութեան մէջ յղփացող կալուածատէրներ շատ անգամ, մանաւանդ Արեւիքի մէջ, անտարբեր են և անգիտակ իրենց գործին, գացին եղելութիւնը նոյնութեամբ պատմեցին անոր։ Յայտնի է որ հոգատիրոջ բոլոր ունեցածը անվստահ ձեռքի մը յանձնուել էր և տարիներէ ի վեր կարգուած տնտեսը հեղզհատէ պիտի վառնէր իր բոլոր ինչքերը։ — Այս ի՞նչ է որ կը ըստ Բոն Լուսի, շուտով տուր Բոն Տեսնուրեանի հաշիւները, այլաւ իմ մասնաբաժնիս, Տեսնա չես կրնար ըրալ։ Ահա որ անկում, առաջին ակնարկով թերեւ։ Մարդուն ապագան ամբողջովին խորտակուած պիտի նկատուէր, զիտելով այդ թշուառ երեւոյթը, Խնչ պիտի ընեմ հիմա, քանի որ տէրս պիտի հանէ զիս պաշտօնէս. չեմ կրնար աշխատիլ ուրիշ ասպարէզի վրայ, արհեստ չունիմ որով կարենամ հացս ապահովել. կ'ամէնամ մուրալ, ամէն ոք տարիներէ ի վեր զիս այս պաշտօնին վրայ առաւ. ինչպէ՞ս ըսեմ թէ վտարուեցայ պաշտօնէս։ Այս ահա որ վիճակին դէմ ելք մը կը գտնէ սակայն. համաձայնիլ իր տիրոջ պարտաւորներուն հետ, հաշուեյարդարի մը գալ անոնց իւրաքանչիւրին, նուազա-

(*) Ամփոփումը 1929 Մարտ 3. Կիր. Հալէպի Ս. Քառասնից Եկեղեցւոյ մէջ խօսուած Քարոյին։

գոյնն փնտրով դուրս գալու համար։

Եւ կալուածատէրը կը գտնէ իր վերակացուն տնտեսութիւնը։

Մեր անհատական կեանքի մէջ, ամէն զոր մեր աչքերուն կը ներկայանայ Աւետարանի այս հոյակապ պատկերը։ Կեանքի մէջ տնտեսներ կենք բոլորս ալ, մեզմէ իւրաքանչիւրը իր նախասիրած գրադուռներուն ու աշխատանքին մէջ։ Երբ նոր կենք ձգնարկեր գործի, կամ նոր կենք մտեր պաշտօնի, մեծ ուշադրութիւն կ'ընծայենք որ սխալ մատակարարութեամբ չփայտակենք մեր գործը, քանի որ մեր եւ մեր դասակներուն հայր մեր աշխատանքէն ու պաշտօնէն է որ կ'ապահովենք։ Աշխարհի ընչաքաղցութիւնը եւ սին վայելքներու հետաժողով ըլլալին, մեզ սխալ եւ անբարեկարգ անապահովութիւն մէջ կը մոլորեցնէ ու կ'ըսկոյնք մտածել ի փնտ մեր կալուածատիրոջ։ Նոյն փոքր եւ ապա աչքի դարձող արդարութիւններով, գրելի եւ քերելի հարուածներով, կ'սկսինք մեր գործի ու կեանքի տոմարներուն մէջ սխալ թուանշաններ դնել, այնպիսի ձեռով մը գողնալ, որ գոյգ էջերուն ելքն ու մուտքը հաւատարմութեամբ գան իրարու։ Ֆիզիքական կեանքերնուս մէջ ալ միեւնոյն վարժութիւնը կ'ըսկոյնք կիրարկել, ամէն օր կարեւոր մաս մը կը գողնանք մեր առողջութենէն, առանց անդրադառնալու որ հաշուի տոմարին մէջ երեքսորն նման, մեր առողջութեան տոմարին մէջ ալ, աննշան կարծուած պղտիկ թուանշաններ, օր մը պատկառելի գումարի մը կը հասնին։ Ընտանեկան բարոյականի մեր հաշուետոմարն ալ, շատ անգամ, միեւնոյն քերուածներուն կը հանդիպի. ուշադիր չենք ըլլար ու օր մը բարոյապէս սնանկ դուրս կու գանք մեր ընտանեկան կենցաղէն։ Անողորմ բնութիւնը մէկ կողմէ, անողորմ գործատէրներ միւս կողմէ, յանկարծ մեզ իրենց ներկայութեան կը կոչեն ու մեզի համար մահացու չեւտով մը, կը պոռան մեր երեսին։

— Այս ի՞նչ է որ կը լսեմ քու մասիդ, շուտով տո՛ւր քու անձնական, քու հաշուական, քու բարոյական ու մանաւանդ քու ընտանեկան տնտեսութեանդ հաշիւը, որովհետեւ իմ տնտես չեմ այլեւս։

Վայրկեաններու սխալները, բաւական են ապագայ կեանք մը խորտակելու. իսկ

յարատեւ ուղղամտութիւն մը բաւական է երկար ապագայ մը ապահովելու։

Ու կործանումի մօտ եղող տնտեսը, շուտով անդրադարձած իր անհաշիւ սխալներուն, կ'սկսի զանաւոր գարմանելու մասին մտածել, անկէ յետոյ ուղղամտ տնտեսութեան պայմաններուն կ'անդրադառնայ, շուտով հաշուեյարգար կ'ընէ իր յոռի մատակարարութեանց ու վերատին կը գտնէ իր կորսնցուցած համբարը։

Մեր աղգային կեանքի մէջ ալ, պարագան նոյն է. թերեւս զիւրութիւն ունենանք ուէ եղանակաւ մը ծածկելու մեր անտնտեսագէտ ու անհաշիւ կենցաղին բոլոր տխուր հետեւները, նոյն մեր դաւախներէն, մեր ընտանիքի անպաշտաններէն մեր աղգական ու բարեկամներէն, շնորհիւ մեր գործածած ճարպիկ միջոցներուն։ Բայց պարագան նոյնը չէ երբեք, երբ հաւաքական կերպով անհաշիւ ու անվարձագէտ դուրս կու գանք։

Մեր իսկական հայրենիքին մէջ, ուր մեր հայրերը ապրեցան թերեւս կըցինք ծածկել հաւաքական բնոյթ ունեցող մեր բոլոր թերիները, միշտ արդիւնք մեր անտնտեսագիտութեան. բայց հոս, մեր ներկայ միջավայրին մէջ, մեր գաղութներուն մէջ, պիտի չունենանք ուէ պատուար՝ առնոր ետեւ ծածկելու մեր ցեղային բոլոր թերութիւնները։

Մեր հայրենիքը այցելող, զմեզ մեր գաւառներուն մէջ տեսնող խիստ շատ օտարականներ հիացումով կը գիտէին մեր աղգային կեանքի սքանչելի պարտէզը, զնշեցիկ ածուներով, անուշաճոտ ծաղիկներով, ու տեսակ տեսակ պտղաբեր ծառերով զարդարեալ։ Իրական դրախտ մը կը տեսնէին մեր հաւաքական կեանքի պարտէզին մէջ. իսկ այժմ, դարձեալ կ'անցնին ամէն կողմէ բաց մնացած այդ միեւնոյն պարտէզին առջեւէն ու չեն ուզեր հաւատալ իրենց աչքերուն։

Այս ի՞նչ աւերածութիւն, կ'ըսեն անոնք. այսքան կործանմանակի մէջ, որքան մեծ փոփոխութիւն։ Դեռ երէկ կ'անցնէինք այս միեւնոյն այգիին ու պարտէզին առջեւէն երբ ան ծաղկալի էր, հոտաւետ, իրական բուրաստան մը անհամար պտուղներու։ Այժմ... դարհուրելի վիճակ, ան այժմ լեցուեր է տձե քարերով, փուշերով

ու վայրի խոտերով: Օտարամուտ բոյսեր աճեր են, եղիճներ ու վայրի բանջարների ծածկեր են անոր երբեմնի թաւշանման երեսը:

Մեր երբեմնի ազգային մաքուր ու հաւատարմութիւնը ու լաւ տնտեսող կեանքին այժմ յաջորդելու է օտարամուտ կեանքը, իր բոլոր տղեղութեամբ, եւ մեր բարեքերուն անհամապատասխան ունակութեամբ: Մեր աղնուական ցեղի անցեալ պատմութեան, գրականութեան, գեղարուեստի, ճարտարագիտութեան եւ սոցիալական կարողութեանց վրայ հոյակապ էջեր ու հատորներ լեցնող բազմաթիւ օտարներ, այժմ կանգ առած մեր հաւաքական պարտեզի ցանկապատին քով, ամալութիւն եւ յուսարկում միայն կը տեսնեն հոն, եւ ո՛չ մի տեսակի տնտեսութիւն մեր անհատական ու ընկերային կեանք մէջ: Ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր վիճակը, երբ օր մը այս զաղութիւն, այս այգիին տէրը, այս կալուածին սեպհակունատէրը, մեր հաւաքական կեանքին հաշիւները քննած պահուն, պոռայ մեր երեսին:

Այս ի՞նչ է որ կը լսեմ ձեր մասին, շուտով տուէք ձեր ազգային տնտեսութեան հաշիւը, որովհետեւ այլեւ չէք կրնար իմ հաւատարմութիւն տնտես ու հպատակներս ըլլալ: . . .

Անհատական տնտեսութեան մէջ անհաշիւ դուրս եկողին համար այնքան դուրն չէ, յանդիմանութիւնն ու սպառնալիքը, որքան հաւաքական, ազգային տնտեսութեան մէջ: Անհատը կրնայ վերջապէս այս կամ այն եղանակաւ հետամուտ ըլլալ բարեխաւիւ իր քայքայուած տնտեսութիւնն ու առողջութիւնը եւ ընտանեկան բարեկեցութիւնը. բայց համայնք մը, մանաւանդ Մայր Հայրենիքէն անջատուած, ցրուած ու տարածուած գաղութ մը՝ դիւրաւ չի կրնար դարմանել իր անհեռատես ու անվարչապէս տնտեսութեան տխուր հետեանքը, իր բովանդակ չարիքներով:

Մեր գաղութները, Մայր երկրէն հեռու, մեր ազգային սեպհականութիւններէն զուրկ վիճակով, կը նմանին մայր բոյսէն ու արմատէն անջատուած մասերու, որոնցմով կ'ուզենք բազմացնել բոյսին տեսակը, առանձին թաղարներու կամ տոնաներու մէջ: Մեծ ուղարկութիւն անհրաժեշտ

է, որպէս զի անջատուածները իրենց կանանչ ցօղունով ու ճիւղերով, արմատ բռնեն նոր հողի, նո՛ր միջավայրի մէջ: Մայր բոյսին հողէն իր վրայ պահող արմատներ միայն կրնան բողբոջիլ նոր թաղարներու մէջ. հակառակ պարագային, բոյսը բնորոշակ չըլլար միջնալու եւ պտղաբեր զառնայու. կը չօրնայ նոյնհետայն: Եւ օտարներ, որոնք ծանօթ են մեր անցեալի պատմութեան, մեր փառքերուն, մեր երկնղեցւոյ բարդաւած չրջաններուն, հիմա կ'անցնին մեր արտերուն ու այգիներուն առջեւ, չեն հաւատար ներկայ մեր վիճակին, ու զառնապէս կը ցաւին:

Եթէ պիտի շարունակենք այս անմիջաբար վիճակը, լաւ է որ հրաժարինք մեր անցեալ փառքերէն ու խորագոյն ովկէսնի յատակը լիցցնենք այն բոլորը մեր անցեալի գանձերուն, որոնք այս ուշիմ, ձեռներէց, հաւատարմութիւն եւ տաղանդաւոր ազգը կերտեցին, ու զայն հասուցին հաւատարմօրէն մեր ներկայ օրերը: Անհատական առանձին, ու ազգային բարեքերուն տնտեսութեամբ մը դիւրութիւն ունինք անցեալը վերստին կապելու, բոլոր իր փայլուն զրուադներով, ներկայի ու ապագայի հետ, որով ապահոված պիտի ըլլանք արդիւնաւոր ներկայ մը եւ փայլուն ապագայ մը մեզի եւ մեր նոր սերունդին համար, մեզի յորացոյց ընտրելով Աւետարանի տնտեսը:

Հալեպ

ՍՐՏԱԽԱՉԻՆՆԻՆՆԻՆ

Ո Տ Ն Ի Ո Ւ Ա Յ

Արեւէն շող մ'իմկաւ գիտուս,
կայծ մ'ալ Հրատէն սրբախ անյոյս,
Դարձնցունցին զիս թմրիրէն
Խելացընոր երազներուս:

Կարծեցի թէ կ'երազեմ դեռ . . .
Կարծես հոգիս մոլեցնած էր,
Հարբած կիրքի լորձունքներէն . . .
— Եղած էի ցաւագին, խեղ:

Բայց ո՛չ . . . այս չէր երազ մը սին,
Որ կը ցնդի արշալուսին.
Այլ հոգիք էր ու ՍԵՐՈՒՄՈՒՄ,
Որ կը լուար մեղրերըս հին:

ԲԱԿ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԾԱՄԱՆՈՒԾ

Հանգոյց, ամէն բան հանգոյց եւ ամէն մարդ է տալիս
Հանգոյց մը միտ, որք անվերջ կը մօտենան իրարու,
Կ'անցնին իրար, եւ անա՛ կ'ստեղծուին բիւր սերեր,
Բիւր կըռիւններ՝ հանգոյցներն այդ իրարմով լուծելու . . . :

Պարունակեալ՝ պարունակ. — հոգի՛ մարմին, մարդ՝ աշխարհ,
Աշխարհ՝ տիեզերք . . . : Եւ ի վեր բան այդ ամենն ու ի խոր՝
Տիեզերք՝ Աստուած, մեծ Երկուն . . . : Պէտք է փակել անդադար
Ու աշխատիլ ու հասնիլ մինչեւ Հանգոյցն անաւոր . . . :

Հոգին՝ աննիւթ գորութիւն, կ'անցնի դիւրաւ առաջին
Իր անօթէն եւ երկրորդ անօթէն ալ. երրորդին՝
Կը դանդաշէ՛, ուժասպառ, ներսեղեցիքին դէմ անհուն . . . :

Եւ այդ փախչող ու սահող եզերքէն վերջն է Աստուած,
Եւ կը հասնինք մերք Անոր, յի մի ոտսում եւ հարուած,
Ընկղմելով մեր հոգին խորը ծաղկի՛ մը հոգւոյն . . . :

Գահիրէ

Վ.Ա.ՀԱՆ ԹԷՔԷԷԱՆ

ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Անա՛ վախճանեալ հորս նստարանը գեղջուկ.
Անա՛ սրանն՝ ուր իր կը լսուէր զօրեղ ձայն՝
Երբ մօակք գլխիվայր խոփեալ վրայ նստած՝
Հաշիւը կուտային բացուած ակօսներուն
Կամ սիւսն իր վառ էին փառաց յիշատակներով՝
Աւելայի գլխամասն կը պատմէր պատմութիւն (1)
Ու միտքը գրաւուած մղած զուպարներով՝
Իր կեանքը կը պատմէր մեր օրերն իրերով:
Անա՛ այն վայրն ուր մայրս հառաչանքի մ'ի լուր՝
Դուրս նետելով ինքզինքն կը բաժնէր ձորն ու հաց՝
Որ չհաւորն հագուի, հաղցեալը կեսանայ.
Անա՛ խոնարհ յարկերն՝ ուր իր ձեռքը գրօս
Վերին վրայ կը բախէ առաւ մեղր կամ խղ,
Նէ հոգեվար ձեռքն մանկին մօտ վազելով՝
Մուրք զիւրք կը բանար հաւաս ներհնչելով.
Անոր մտմունքն բերնէն կը բաղէր հառաչներ՝
Անոր խոսքը յետին դարձունելով առ էն:
Աղհասին արցունքը արքելով «Անա՛ դա՛մ,
Ի՛րտէ՛, զնա՛ աղօթէ զառակներու համար».
Անա՛ եւ այն զով տեղն՝ ուր իր ոտ կ'օրէր մեզ՝

ձիւղը քղենքին ծուլով դէպի վար:
Անա՛ այն նեղ համբան՝ ուր երբ զանգակն հնչուն
Տանալին մէջ՝ հեռուն՝ քրքար ալիքն հնէ,
Կ'երթայինք իրեն հնէ դէպի Տիրոջ սեղան
Ընծայել խոնկը մեր պարզուկ անմեղութեան.
Հո՛ւ անա՛ իր սուրբ ձայնն հանգիստաւոր կերպով
Կը բացատրէ Աստուածն զոր կ'զգայինք իր մէջ,
Ու ցայց տալով մեզ հաւանք՝ հունճն իր մէջ պահող,
Ողկոյզն կարեցնող հասակէ ըմպելին,
Երկնքն սկիզբ հիւրը մահուր կարի փոխող,
Ակնը ժայռեալ ընդմէջէ՛ դուրս ցայտող,
Բարդը պաշարներու տներուն վրայ կառչած,
Չոր քաշուն կը զողնան կը տանին իրենց բոյն
Արեւը նշուլ ալիքը կենդանակամարին,
Բաժանող ծամերն ու եղանակներ,
Ու գիւղերի անթիւ աստղերը երկնքի,
Աշխարհներ՝ ուր մարդու միտք չէ կարող հասնիլ,
Կը սուրբեցնէր հաւատ, ըլլալ երախտագէտ,
Մեր հոյս միտքեալ հիացման հիւրը քամ
Թէ ի՞նչ կերպով աստղը եւ միջասն խոնարհ
Մեզ նման իրենց հայրն ունին երկինքի մէջ:

Լ.Ա.ՄԱՐԹԻՆ

(1) Ազնաբկուրիւն Լուի ԺԶ.ի գլխատւութեան:
Ե. Թ.

Թարգ. ՄԵՍԹՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ՔԱԽԱՆՁԱՆՔ ԼՈՅՍՔՆ

Ձգալ վրձիտ համրոյրդ երկար թարթիչներէս,
 Լոյս կշռական, անշարժ է մէտն հոգւոյս տրտում.
 Գուցէ մահուան ծաղիկներուն թիթեռնիկն ես.
 Կը մըթագնի թափանցկութիւնը բիւրեղին
 Ամէն անգամ, երբ այս բիւրէն կը փախչիս զուն
 Որ տեսական շափիւղան է, ծո՛վ երկնային:

Դուն կը մարիս աչքերու մէջ, զուն կը մարիս
 Զուրբերուն մէջ ուր կ'արթննան ծիածաններ,
 Գուցէ միակ ցուցումն է մութ հոգիիս
 Շո՞ղ մը բեզմէ որ զաղտնորէն մատներուս ծայր
 Կը մարգարտէ կաթիլ մ'արցունք, կապո՞յտ ստուեր,
 Երբ ձեռքերուս անդորր աղօթքն է դալկահար:

Ու ծառերու մութ սրտին մէջ զուն կը մարիս,
 Աստղերուն մէջ, արեւներուն, ժրպիտներուն.
 Գուցէ միակ բոցն է մըռա՞յլ իմ հոգիիս
 Կա՞յծ մը բեզմէ որ զաղտնորէն շրթներուս վրայ
 Կը սուտակէ սիրոյ համրոյր մ'այնքան սարսուռն,
 Զոր ընդունողը յուզումէն յանկարծ կու լայ:

Եւ երգերու խորհուրդին մէջ զուն չե՛ս մարիր,
 Եթէ անոնց աղբիւրը սիրտն է վիրտուր.
 Դուն կաթիլ մ'ես, զուն ծաղիկ մ'ես, զուն ոսկելիք
 Առատուն ես, ալէլուիա՛, ալէլուիա՛,
 Դուն բարձունքի տաճարներուն վայրի օրօր,
 Բիւրեղ գանգակ որ յաւիտեան կը թրթրէ աչք:

Կախարդուած եմ արգիօք որ բեզ շատ աւելի
 Կը տեսնեմ հոն, ուր վիշապի թեւերդ անհուն
 Կը ծանրանան արցունքին տակ աստեղալի.
 Եւ զուն այնքա՛ն խորունկ ես հոն, այնքա՛ն մթին
 Եթիւծանող սիրելի շիրիմներուն,
 Որ իմ ձեռքերս կ'ըլլան տափո՞ր պաղատագին:

Քեզ առնելու համար կաթիլ բիւրեղային,
 Քեզ առնելու համար սրտիս մէջ՝ բալեցի
 Արշալոյսի մը, որուն բոցը տակաւին
 Զի ծաղիկեցաւ մէջն առաքւան քրքումներուն.
 Ես եղա՞յ ո՞ր իմ խորհուրդին մէջ աստուածի,
 Եւ հեկեկանքս եւ հովերուն մէջ օրօրուն:

Փռչի, գուցէ աճիւն մեռած անթրելի
 Թիթեռներու, որոնց պարտէզն է շափիւղան.
 Դուն կը ծածկես ամէն տեսիլք, ամէն ալի
 Որ աւազին ոսկի մարմինը կ'օրօրէ,
 Դուն մատներուս դալկութեան մէջ հո՛ւր ծիածան,
 Եւ լըռութեան մեծեանին մէջ ծո՛վ բամբուէ:

Ի՛նչ կը մընայ բեզմէ, խորհո՞ւրդ աստեղային,
 Երբոր կ'իջնէ մահուան ստուերը մըթամած,
 Բիւրեղուն խորը զոյգ մը շի՛թ, քո՞ցն անհունին,
 Եւ մարմարէ կողերուն վրայ ցո՛ւրտ փայփայում.
 Ա՛հ, զուն գուցէ միայն ցրնո՞րք մ'ես թեւարաց
 Մեր տանջանքին, մեր կարօսի երազներուն:

Ե՞րբ կը շարժի, լո՞յս կշռական, մէտն իմ հոգւոյս,
 Գըթա՛ խորունկ սեւեռումին այս ձեռքերուն,
 Որ միանալ միայն գիտցան ձերմակ, սարսուռն.
 Դեղեցկութեան պաշտումներով անբըջայոյզ,
 Ու գըթա՛ որք սա ճըրագին՝ հողէ սափոր՝
 Որուն գուցէ ոսկի մեղուն ես տարփաւոր:

Ի՛նչ փոյթ, օրերը քո փառքդ են գուցէ կարմիր.
 Բայց իմ ճրագիս, խոնարհ աստղի մը որբութիւն,
 Մըռայլ սրտին մէջ զաղտնորէն զուն չես մարիր.
 Բայց ամէն ալ իր ծիրով բեզ չի պարփակեր.
 Վրճուկ շողի մը կախարդանքն ես միայն զուն,
 Ու կը տեսնեմ քու բոցիդ մէջ այնքա՛ն վարդեր:

Ա՛հ, շարժէիր մէտն իմ հոգւոյս, ինչպէս նըւազ
 Մը բիւրաստեղն, որ հնչէ՛ր միշտ, անվերջօրէն,
 Ու գիշերին այս օրհնութիւնը, սա ձերմակ
 Ուղին տանէր զիս պաշտումին Առատեան,
 Ալէլուիա՛, բացուէ՛ր շրթներս համրոյրէն
 Կախարդավառ քու ոսկիիդ, լո՞յս կշռական:

Եղի՛ր վերջին կայծ մը որ քա՛ւ ըլլայ ինձի.
 Ձգալու դեռ որ զոյգ աչքերս ունեմ անհուն
 Տեսիլներով կախարդանքի ու միջոցի.
 Ձգալու դեռ որ ծաղիկներ կը ծանրանան,
 Կուրծքիս վրայ բեռը կարմիր ծաղիկներուն,
 Զոր հիւսեցի պըսակներուն պէս դալկութեան:

Եղի՛ր արցունք, եղի՛ր կաթիլ, եղի՛ր համրոյր,
 Եղի՛ր ծաղիկ, եղի՛ր կապոյտը ծովերուն,
 Միայն գըթա՛ որ շիրիմին մէջ մահարոյր
 Քու շնորհիւ տեսնեմ ձեռքերս, եւ անոնցմով
 Սիրտս վերցնեմ, երակէ շուշան՝ Արեւներո՛ւն,
 Կեանքի՛ն, կեանքի՛ն վերցնեմ դեռ սիրտս գինով...

Գանիւէ

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱՅԻ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԳՈՂԳՈԹԱՅԻ ՄԵԾ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ԿԱՄ ՄԱՏՈՒՌԸ, 614-1009

Բ.

Ս. Գերեզմանի շէնքերուն բուն կոստանդինեան շրջանը կը փակուի 4 Մայիս 614ին, այն օրը երբ Պարսիկները Ս. Փառաքել արշաւեցին, սրբավայրերը հրդեհեցին և սրէ անյուշին այն անձերը որոնք հոն ապաստանած էին: Երբ Պարսիկ բանակին զօրապետը հրամայեց կոտորածը և հրդեհը գաղթեցնել, Ս. Յարութեան եկեղեցիին մէջ գտնուեցան 212 դիակներ. 83 Բողոքաւէնի կանանց կողմը, 80 Գողգոթայի անդամատակին մէջ: Տարուեցան շատ գերբներ, որոնց գլուխը կը գտնուէր Զաքարիա պատրիարքը: Միւսնոյն ժամանակ արշաւողները իրր յաղթանշան հետեւեցին տաքին աւանդոտան մէջ պահուած խաչը և եկեղեցիներու հարուստ կարասիները: Այս բոլորը կատարուեցան քանի մը օրուան մէջ: Պարսկական այս ահուկի քանդումները եւ աւերածները երեւակայել կուտան թէ Ս. Յարութեան տաճարը, Գողգոթան և Մատուռը որչափ խղճալի վիճակ մը կը ներկայացնէին կիրի վերածուած իրենց պատերով, փլիված տանիքներով և քանդուած զաղարանքներով: Ո՞վ պիտի տար այս աւերակոյտին իր երբեմնի պայծառութիւնը: Այլ եւս հեռի էր կոստանդիանոսի ճոխութեան թուականը: Կայսերական դանձը հազիւ կը բաւէր հողային պաշտպանութեան անհրաժեշտութիւններուն: Բայց չէին կրնար արդեօք փորձ մը ընել՝ վերականգնելու համար քրիստոնէութեան այս ամենապատուական սրբավայրերը: Առանց յաւակնութիւն ունենալու նախկին շինուածքին մեծփայլաւթեան, կրնային ընդ փոյթ յարգարել կամ կանոնաւորել զանոնք: Շէնքերուն մեծագոյն մասերը, այսինքն պատերը, սլանաշարքը, զրանց բարաւորները և փեղկերը, առանց խօսելու ժայռու մասերուն վրայ, ինչպէս Քրիստոսի Գերեզմանը և Գողգոթան, հրդեհէն վերջը կը պահէին իրենց գոյու-

թիւնը, անգամ մը փլածներուն աւերակոյտը մաքրելէ յետոյ, կը մնար շատ տեղեր վերանորոգել ինչպէս պատերուն շիրիշակը (revêtement), վնասուած սաւայատակները, վերաշինել տանիքները եւ բոցերէն լափուած շէնքերը: Ս. Թէոդոսի վանքի մեծաւոր Մոսեսատոսը ձեռք զարկաւ այս գործին: Նոր Զարաբաքելը նոր սրբավայրը այն կերպով մը սկսաւ վերաշինել որ կարելի եղաւ պահել կոստանդինեան շինուածքին հակառակ մեծ գիծերը:

Մոսեսատոսի վերանորոգած սրբավայրերուն մէջ կը գտնուէր նաեւ կոստանդինեան մեծ եկեղեցին կամ մասուրը: Մատուռ անունը վերանորոգութենէն վերջ ընդ փոյթ անհետացաւ. բայց է. դարու ուխտաւորները կը յիշեն նոյն անունը: Այնպիսի համոզում մը կար թէ բոլոր այս յիշատակարանները կը պահէին իրենց նախնական յատակադիւր և իրենց նախնի ժամանակներուն վիճակը, թէ անոնք կը պահէին ոչ միայն իրենց անունը և այլ նաեւ վերանորոգչին գործը բոլորովին մնացած է լուծութեան մէջ: Մինչ Արդուէֆ եպս. կը յիշէ Մատուռը իրր կոստանդիանոսի մէկ աշխատութիւնը. Փոտրոս մը Գերեզմանի իր նկարագրութեան մէջ միտքը սեւեռած է միայն Ս. Հեղինէի: Արդէն յիշեցինք թէ Գողգոթայի մեծ եկեղեցիին նշանակութեան մասին Զ. դարէն մրցում մը կար կոստանդիանոսի անուան և Մատուռ յորջորջումին մէջ: Թ. դարէն սկսեալ հիմնադիրին անուանակոչութիւնը կը զօրանայ: Երբ կը կարդացուի Ս. Կոստանդիանոս, պէտք է հասկնալ Մասուրը: Երկու տիտղոսներն ալ որ անցելոյն կը նկատուին իրր միութեան գիծ մը, կը նշանակեն կարողիկէ, որ համագոր է էթէրիայի մեծ եկեղեցիին, և կը յիշեցնէ կոստանդիանոսէ առ Մակար զրուած նամակին բառագիրտութիւնը: Ինչ անունով ալ մկրտենք, Մատուռը ամէնուն համար Դիւտ խաչի սրբավայրն է: Գեղեցիկ սանդուղէ մը կ'իջնէր Սոփրոնիոս պատրիարք այն տեղը զոր պատկառելի Հեղինէ թագուհին գտաւ կլեաց յիւսքոյ, ինչպէս կը գրէր ան իր իր Անակրէոնեան տաղերուն մէջ: Եպիփան վանականը Յովսէփ Արմաթացիի տակ տեղւոյն տակը ցոյց կուտայ քառասուն յիշատակարան մը, ուր Թագուհին աղջկան մը վրայ կատարեց երեք խաչերուն

փորձը: Նոյն Վանականին այս հատուածը պէտք է նկատել Ս. Հեղինէի տառերի բնայ մատրան (crypte) ճարտարագիտական ձևէին հնագոյն յիշատակութիւնը: ձև մը որ հետագայ վերանորոգութիւններու ժամանակ խղճմտօրէն յարգուած է: Մեծ եկեղեցիին կամ Մատրան մէկ գետնափոր տեղւոյն մէջ է որ կը թաղուէին երուսաղէմի Պատրիարքները: Խաչի գլխին ժողովրդային պատմութիւնները Գողգոթայի տեղւոյն նախնական իմաստը ընդարձակած՝ այս տնուը կուտային նաև Գիւտի տեղւոյն համար: Այս պատճառաւ է որ երբեմն Մատուռը տեղականացած է Գողգոթայի մէջ, ինչպէս Գ. դարուն:

Ս. Կոստանդինոսի եկեղեցին միշտ ա՛յն ընդարձակ պալիւքքան է որուն մեծափայլութիւնը նախնի հեղինակները կը փառարանէին 614էն առաջ: Մոտենտօսի աշխատութիւններուն աւարտումէն քիչ յետոյ, 630 ին, Սոփրոնիոս զոր յիշեցինք վերև, շատ կը հիանայ անոր լո՛ւր պայծառութեանը համար: Ան ունէր 65 կամ 75 սիւներ՝ վարի և վերի շորքերուն բաժնուած: Բնակելի սենեակները կը բացուէին վերի սրահներու վրայ, որ Մոտենտօսի ժամանակ կը կոչուէին վերի դարասենեակներ: Շէնքին բաժանումը կատարուած էր տեղական ծէսերու համաձայն, ինչպէս նոյն ժամանակի միւս եկեղեցիները: Կողակը կը պարունակէր եպիսկոպոսին աթոռը և քահանայից նստարանը, կիսաշրջանակային պատին դէմ յարմարցուած: սեղանը յարգարուած էր այն մեծ կամարին տակ որ կը բանար կողակի կոնքը (conque), արեւիկան կողմը բարձր շինուած էր ամպիոնը, դռսին մէջ կային երգեցիկներու նստարանները, վերջապէս ատանը (naos) ուր կը հաւաքուէին պարզ հաւատացեալները: Ինչպէս ամէն տեղ, հոս ալ գլխաւոր դուռը կը կոչուէր Թագաւորական դուռն: այս դրան երկու կողմը, դահլիճին մէջ կը պահուէին մասունքները: Հարաւային տաղաւարը, ինչպէս նախընթաց շրջանին, յաւակցուած էր Փրկչին յիշատակներուն եւ հիւսիսայինը՝ Ս. Կուսին:

21 Մարտ 628 ին Հերակլ յաղթականօրէն երուսաղէմ կը բերէր Խաչին նշանաւոր մասունքը զոր Պարսիկները 614 ին յափշտակած էին: Փղշտացեաց մօտ պաշտ-

պանուած տապանակին նման մասունքը կը վերադարձնէն տակաւին կնքուած մը նացած սնտուկով: և բանաստեղծն Սոփրոնիոս որ իր քերթուածներուն մէջ անոր փառաշուք վերադարձը ներբողած էր, խնդաւառութեամբ կը փութայ երթալու Մատուռը, մեծարկու համար զայն: Ս. Քաղաքը իսկոյն կը զրկուի այս գոնձէն, եթէ պէտք է հաւատալ ժամանակագիր Թէոփանէսի, 633 ին, կը դրէ ան: Հերակլ արարական արշաւանքներու ենթարկուելով՝ կենաց փայլը Պոլիս փոխադրեց, վերջնականապէս լքելով Սիւրիան: Այս տեղեկութիւնը կը թուի հաստատել երուսաղէմի մէջ Խաչին ներկայութեան վրայ Արդուէթ եպս. ին լուծութիւնը և Բիւզանդիոնի մէջ ճշմարիտ Խաչին երեք մասունքներուն յիշատակութիւնը: Մին հոն կը գտնուէր Կոստանդինոսի օրերէն, երկրորդը 374 ին Աբամիայէն ստացուած, երրորդն էր երուսաղէմիւնը: Այս թուականէն յետոյ, Ս. Քաղաքը կ'օծուէր դարձեալ նշանաւոր մասունքով մը. և այս ըստ բաւականի կ'ապացուցուի Վերացման խաչին արարողութեամբ, իններորդ դարուն Խաչի պահպանի մը գոյութեամբ, Աւագ Ուրբաթ օրը, թոնկապին Խաչին պաշտամունքովը: Հերակլի մեկնումէն յետոյ, կը թուի թէ Խաչին մասունքը չէր ցուցադրուէր հաւատացելոց մասնաւոր երկրպագութեան: Մատուռին վերի յարկին մէջ կը պահուէին եղեգը, Ս. Գեղարզը, յետոյ աւելի ուշ, քացալին և լեզւոյն բաժակը, ոսնլուայի կոնքը, սպունգը, փշիայ պսակը և վարչամակը որ ցոյց կը տրուէին ուխտաւորներուն: Ս. Հեղինէին գիւտը յաւերժացնելու համար երեք խաչեր հաստատուած էին Մատուռին ճակատին զիմաց, անդաստակին գոնաքիւլին (auvent) տակ, է. դարուն այս խաչերէն միոյն վրայ հաստատուեցաւ Ս. Գեղարզը:

Ժ. դարուն, արարական յաճախակի արշաւանքներուն հետեանքով Մատուռին արեւելեան անդատակը ծանր փոփոխութիւններու ենթարկուեցաւ: 935 ին կոստանդինեան պալիւքքայի դահլիճին կէսը մղկիթի փոխարկուած էր, այն պատրուակով որ 638 ին երուսաղէմը գրաւուած ժամանակ, Օմար խալիֆան տղօթած էր ռայն սանդուղին վրայ որ կը գտնուէր Ս. Կոստանդինոսի եկեղեցիին դրան մօտ, ա-

րեւելեան կողմէն: Անդաստակին մնացեալ կէտը որ խալաթներէն ազատ ձգուած էր, 966 ին հզաւ տխուր և անարեկիչ տեսարանի մը թատրոն՝ որ գուշակել կուտար 1009 ին պատահելիք մեծ օղէաքը: Եկեղեցիին թշնամիները հաւաքուեցան Ս. Կոստանդիանոսի դռներուն առջև և հրդեհեցին զանոնք: Պաղիլիքայի տանիքը և Բուրաշէնի զմբիթը այրեցան: Յովհաննէս պատրիարքը որ Ս. Յարութեան տաճարին իւզի նկուղին մէջ ապաստանած էր, բրոնզեյին և այրեցին Ս. Կոստանդիանոսի զատիկներէն մէջ: Այս յարադէպերը Մատուռի չէնքի մասին ա՛յնքան շահագրգռութիւն կ'ընծայեն որքան պատմական տեղեկութիւնները: Անոնք թոյլ կուտան մեզ հաստատել թէ Մեծ Եկեղեցիին մէջ ոչինչ փոխուած է. ինչպէս Մատուռին անդաստակը, արեւելեան մեծ դռները, փողոցը առաջնորդող սանդուղները, և առաջին շինութեան բոլոր տարրերը վերստին կ'երեւին հոն:

Թ. դարու երկրաշարժը, Ժ. դարու հրդեհները և աւարառութիւնները Մատուռի կողմէն վերանորոգուած կոստանդիանեան հնազոյն վերաշինութեանց ռեէ դժբախտութիւն մը չէին խնայած: Յաւային ան էր որ դարուն տիրող հալածանքներուն պատճառով փնասուած չէնքերուն կատարեալ նորոգութեան համար զբամ կը պակսէր: 966 ին յարձակումներուն ընթացքին քանդուած տեղերու վերաշինութեանը համար Երուսաղէմի եկեղեցին երկար սպասեց: Ս. Յարութեան տաճարը եթէ տասը տարի վերջը կարողացաւ իր նոր զմբէթը կառուցանել, Մատուռին կամ Ս. Կոստանդիանոսի եկեղեցին քսան տարիէն աւելի սպասեց նոր տանիք մը ունենալու համար «վասն զի, կ'ըսէր եահա ժամանակողիւրը, շատ ընդարձակ էր»: Բայց և այնպէս, այս դժուարին կացութիւնը ո՛րեք խոչընդոտ մը չբերաւ ա՛յն ուխտաւորութիւններուն որ ընդհակառակը շատցած էին այն հուրի և սուրի դարուն մէջ: Քրիստոնէութեան թշնամիները պատմիչներուն ըսածին նայելով՝ շահագործեցին ուխտաւորական այս յարժումները և զրգոնցին Հաքէմ Գալիֆային երեսկայական կառկածութիւնը. և Սուլթանին միտքը նախապաշարեցին ըսելով թէ «եթէ ինքը

չփութար կործանելու քրիստոնէից վահագոյն տաճարը, անոնք չպիտի յապաղէին յարձակելու իր իշխանութեան վրայ և կապտելու զայն իր բոլոր պատիւներէն»: Կետրենոս աւելի ճշմարտամասն է անտի պատճառներու վերագրելով՝ քրիստոնէից գէմ ուղղուած հալածանքը իշխանի մը՝ որուն անգութ արարքները առասպելի ձեւ ստացած են արար հեղինակներուն մօտ: Հաքէմ սկսաւ իր հալածանքներու շարքը 1008 ին հրատարակած ա՛յն հրամանով որ կ'արդիւնէր Մարկապարդի թափօրը Երուսաղէմի և իր բոլոր խալիֆայութեան մէջ: Անոր բռնապետական գործերուն լրումը կզաւ երբ հրամայեց քանդել Ս. Գերեզմանը: Այս յոնդիւնութեան պատրուակը կզաւ, ըստ իսլամ Մուճրիէդ-Տիւնի որ կը ջանայ արդարացնել. «Սուլթանին արուած տեղեկագիրը մը ի մասին այն սովորութեան զոր ունէին քրիստոնեայք Զատիկի օրը խաբէութեամբ լոյս հանելով, այնպէս որ պարզամիտները կ'երեւակայեն թէ երկինքէն լոյս կ'իջնէր», բայց գալիֆան այնքան նախանձաւոր մէկը չէր որ վիրաւորուէր այդպիսի արարողութենէ մը: Ուստի այս վերջին տեղեկութիւնը վստահելի չէր կրնար ըլլալ: Ինչ որ ալ ըլլայ, Հաքէմը՝ եզրպտոսի Յաթիմեան երրորդ գալիֆան՝ Փրիչին Գերեզմանը քանդելու խորհուրդը յղացաւ, զրկեց իր փոխանորդին Պարուքի որ Ռեմէ կը գտնուէր նոյն օրերը, քանդել Ս. Յարութեան տաճարը, մինչև անգամ անհետացնել հեաքերը, հիմնադատակ կործանելով զայն: Պարուք զրկեց իր մարդերը որ եկան յարձակեցան եկեղեցիին և յարակից չէնքերուն վրայ և ամբողջութեամբ կործանեցին, բայց անոնցմէ որոնց քանդումը դժուար էր: Կործանեցին Գողգոթան և Ս. Կոստանդիանոսը իրենց բովանդակութիւններով և նոյնիսկ նուիրական հիմքը անհետացուցին: Իպն Ապի Տահէրը՝ յարձակողներէն մին կործանեց Ս. Գերեզմանը (Մագպիհէ կը-Մագպիսսաւսի) և ջնջեց հեաքը: Քանդումը սկսաւ երեքշաբթի, 400 ին Սէֆէր ամսուն վախճանէն հինգ օր առաջ. զրաւեցին բոլոր միւլիերը և վազֆները, վերցուցին տարին կարասիները ոսկեղէն և արծաթեղէն անօթնեւրով:

Այս քանի մը տողերով է որ Եահեա

Իսկ Սայլա կը պատմէ անհետացումը Դոստանդինեան կառուցուածքներուն՝ որ հա-կառակ բազմաթիւ փոփոխութիւններուն, տակաւին հպարտօրէն կանգուն կը մնային ժԱ. դարու արշալոյսին: Պատմիչին այս կարեւոր հատուածին տարերքը արժանի է որ մի առ մի կը շարունակուին: Եթէ այս վան-տալական արարքը համեմատութեան դը-նենք 614ին Պարսից կողմէն ի դորձ դըր-ուած հրդեհումին, պէտք է՝ լրջօր խոստո-վանիլ թէ վերջին քանդումը աւելի ար-մատական էր: Այս վերջինը չէր նմաներ կրակի մը՝ որ այրեց ինչ որ փայտ էր եւ կերպաս, առանց խորտակելու շինուած-ները, այլ քանդումի ձեռնարկ մըն էր ան պաղարկնութեամբ հաշուուած եւ կանո-նաւորութեամբ գործադրուած: Սակայն պէտք է մտածել թէ քանդիչներուն գոր-ծը զիւրառիկ բերդի մը հետ չէր, այլ հը-ռովմէական հօր շինուածքի մը՝ որ ըն-ծայեց զիմադրութիւն մը, որու մասին գու-ցէ չէին անդրադարձած: Տանիքները վը-ցուցին, պատերը թաղատեցին իրենց վե-րի վիմաշարքերէն: Բայց երբ պատերուն աւելի վարը իջան, դորձ այնքան դժուա-րացաւ, որ լքեցին դայն: Հրաժարեցան քակել Բոլորաշինի ժայռին յեցած խոշոր քարերը, ինչպէս նաեւ ուրիշ շէնքերու վա-րի մասերը: Ժամանակագիրին ըսածին նա-յելով ամէն ինչ քանդեցին մինչեւ հիմերը, բացի այն մասէն՝ որուն քանդումը դժուարիս էր: Մուճիր էդ-տինը յետոյ միւսնոյնը պի-տի ըսէ սրբավայրին հետագայ վերաշինու-թեան առթիւ: «Կ'երեւի թէ, կ'եղբակա-ցնէ, քանդումը ամբողջական չէր, սակայն մեծապէս մասը կործանուած էր, Աստուած գիտէ ճշմարտութիւնը»:

Գիտնալով որ Բրիտանիոյ Գերեզմանն էր որ պատճառ կ'ըլլար այս զեղեցիկ շէն-քերուն կառուցման եւ թէ քրիստոնէից բա-րեպաշտութիւնը արուեստին բոլոր զեղեց-կութիւններէն վեր կը դասէր դայն. քան-դողները մասնաւոր սաստկութեամբ յար-ձակեցան: Անոնք երկաթի գործիքներով խորտակեցին անոր ժայռուտ պատերը: Արար ժամանակագիրը այս գործողութիւ-նը կը բացատրէ նախը բայով, որ կը համա-պատասխանէ քարահատի աշխատանքին: Իսկ ետեւ պատմագիրը ապահովաբար աւելի ճշմարիտ կ'երեւնայ երբ կ'ըսէ թէ

Գերեզմանին քարերուն մեծապէս մասը խորտակեցին եւ կտորներն ալ վերցուցին: Այս խօսքը կը նշանակէ թէ Գերեզմանէն ուրիշ բան չմնաց, բայց միայն անոր պա-տերուն ստորին մասը եւ Գերեզմանին տե-ղը: Ինչպէս կը տեղեկացուի յետոց վկա-յութիւններէն:

Հաջեմի այս ընդհանուր քանդումնե-րուն մէջ կործանեցան Ս. Յարութեան տա-ճարը, Գողգոթան եւ Մատուռը. վերջինը այլեւս չվերաշինուեցաւ, եւ բոլոր ուղե-զիւրները կը հաստատեն այս պարագան. Ս. Յարութեան վերանորոգութիւնէն վերջ երուադէմի ժողովրդապետական եկեղե-ցին նկատուեցաւ ան. արար իշխանու-թեան օրով երուադէմի մէջ նուազած էր քրիստոնէից թիւը եւ պէտք ալ չէր մնար կառուցանելու նոյն ժողովրդապետական եկեղեցին որ հաղիւ կը բաւէր բիւզանդա-կան դարերու հաւատացեալներու բազմու-թեան, եւ իմէ կառուցանելու ալ պէտք չգտնուէր, դարձեալ կարելի չէր, քանի որ Ս. Կոստանդինոսի անդամտակին մէջ ժ. դարուն կառուցուած էր մղկիթ մը, որուն ճակատին վրայ քանդակուած էր նշանա-կալից ազդարարութիւն մը:

(Տե՛ս աղբիւրները, Սիւն, 1929 էջ 113):

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱԶԱԽՆՈՒՆԻ

Ի Ա Չ Ը

✱

Նայեցայ խաչիդ աշխարհ մըսիս...
Եւ դուն, ո՞վ Փրկիչ, շատ հանդարտ եւ լու-
նիւր միջ մանուսն արեւախիւրհուն...:
— Շանք մ'անցաւ զանկես, ուժգին սարսնց գիւ:

✱

Ուայց վարսուած եր Աղաթի զանկին,
Եւ Մեղիք ձգնուած՝ ոսկերչի զանկին,
Կը դողար Մանր ծայնիկ կենսալիք,
Որ Աւազակին հորդեց լոյս ուղիւ:

✱

Կայրակ մը ծորհեմ կողիդ ճիւղախոյ
Թող ցօղի հոգոյս, Մեղիքն վերաւոր,
Եւ շիր մը ջուրեմ աղբիւրիկ Սիրոյ
Թող կարի ներսը, մարհ Մեղիքն բոց:

ԿՐԻՒԿՐԻՈՅ ԿԱՐԱՂԻՈՍՆԵՐԸ

ԺԲ.

ԱԶԱՐԻԱ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ

1581 Փետր. 5 Գշ. — № 1601 86թ. 2.

Գ.

Աղարիայի կաթողիկոսութեան միւս հետաքրքրական կողմն է իր մշակած յարաբերութիւնը Հռոմի հետ։ Այս յարաբերութիւնը, տեսանք արդէն, մշակուած էր խաչատուր Բ.ի ատեն ալ, որուն գործակիցն էր Աղարիա, և ինքն չարունակեց ձերունի կաթողիկոսին օրով սկսուած այդ գործը։

Փլորենտիոյ (Florence) ժողովքին (1439, Փետ.) առթիւ բոլոր Արեւելքի եկեղեցիները հրաւիրուած էին միութեան։ Հայոց եկեղեցին ալ, պատասխանելով իրեն եղած հրաւերին Վահագնի կոստանդին կիթիկի ատեն (1430—№ 1439, Ապրիլ), զրկած էր իր ներկայացուցիչները Փլորենտիա, որոնք սակայն չկրցան հասնիլ ժողովի նիստերուն։

Եւրոպայի մէջ Վիքլիֆի և Հոսի բարեկարգական շարժումները շատոնց սկսած էին մտահոգ ընել Հռոմի եկեղեցին։ Հոսի արիական ոգւակիցումը հաւատաքննական խորոյիկն լրաց, սարսած էր կեղծոնական եւրոպայի «կաթողիկ» խղճմտանքը։ Հռոմի եկեղեցին պէտք էր որ ուժաորուէր, և այս ոյժը կ'ուզէր գտնել Արեւելքի եկեղեցիներուն իրեն հետ միութեան մէջ։ Պէտք է սակայն գիտնալ որ չա՛տ հին էր այս ծրագիրը։ Հռոմի եկեղեցւոյն համար ծրագիր մը որ մշակուած է այլեւայլ ուղղութեամբ, բայց միշտ անյաջող մնացած է, դուզնաբեայ արդիւնքներ միայն տալով։

Իսկ ժժող դարուն մէջ այդ ծրագիրը նորէն ձեռք առնուեցաւ գործադրելու համար ո՛չ միայն Փլորենտիոյ ժողովին կողմէն տրուած որոշումը Արեւելքի եկեղեցիները Հռոմի միացնելու մասին, այլ նաեւ դարմանելու համար այն վերքերը, որ բացուած էին Հռոմի եկեղեցւոյն կողերուն վերայ, Լուտերի (1483—1546) յառաջ բերած բարեկարգական շարժումին հետեանքով։

Դրիգոր ԺԳ. պապ, Նոր Տոմարին հեղինակը (1572—1585), լրջօրէն ձեռք առած էր Արեւելքի եկեղեցիները Հռոմի միացնելու ծրագիրը, և Հայոց վրայ պաշտպան կարգած էր Յուսէփոս-Սեւոստիոս Սանսէկերինօ կարտինալը (di San-Severo), միութեան գործը ի գլուխ հանելու համար, միւս կողմէն Սիւրանի Լէոնարդոյ Արէլ եպիսկոպոսը, գիտնական և արարագէտ գործիչ մը, պապական նուիրակ կարգուած էր Արեւելքի (1583), որպէս զի ուղղակի տեղւոյն վրայ յարաբերութեան մէջ մտնէ Հայց. եկեղեցւոյ հոգեւոր պետերուն հետ և ի գլուխ հանէ միութեան գործը։

Լէոնարդոյ նախ եկաւ Կիլիկիա, Սիսի և Հալէպի մէջ տեսակցեցաւ խաչատուր Բ. և Աղա-

բիա Ջուզայեցի կաթողիկոսներու և ուրիշ եպիսկոպոսներու և աշխարհական երեւելիներու հետ։ Տեսակցեցաւ նաեւ Յակոբիկ ասորի եկեղեցւոյ պետերուն հետ, և երկու տեղեկագիր զրկեց Հռոմ, մէկը Ասորի եկեղեցւոյն, իսկ միւսը Հայոց հետ ունեցած իր տեսակցութեանց և բանակցութեանց մասին։ Եւ որովհետեւ Դրիգոր ԺԳ. վախճանած էր այդ միջոցին, Լէոնարդոյ իր տեղեկագիրը ուղղեց անոր յաջորդ Սիքստոս Ե.ի (1585—1590)։ Հայոց մասին զրկած տեղեկագիրը կը կրէ 1587 Ապրիլ 19 թուականը (*):

Խաչատուր Բ.ի և Ջուզայեցիին կաթողիկոսութեան ժամանակները կ'ընդգրկեն 1560—1601, կըր թիւով 40 տարիներու միջոց մը, և այդ միջոցին էջմաշանի երեք կաթողիկոսներն ալ, Ստեփանոս Ե., Սալմաստցի (1545—1567) — որ երեք աթոռակից ունէր, Միքայէլ Սերաստացի, Բարսեղ Գ. և Դրիգոր ԺԲ. — և Միքայէլ Ա. Սերաստացի (1567—1576) — որ մէկ աթոռակից ունէր՝ Ստեփանոս Զ. Առնշեցի — և Դրիգոր ԺԲ. վաղարշապատցի (1576—1590) — որ երկու աթոռակից ունէր՝ Թադէոս Բ. և Առաքել Ա. —, ուղղակի յարաբերութիւններ կը մշակէին Հռոմի հետ։ Այս միջոցին է նաեւ որ Արգար եւզոկացիին և իր որդին Սուլթանշահ՝ Վենետիկ և Հռոմ կը թափառէին, տպագրական արուեստը Հայոց մէջ զարգացնելու պատրուակին տակ, դարմաններ մը գտնելու հայ ժողովուրդին քաղաքական կացութիւնը բարւոքելու ծրագրով։ Այս նպատակով էր նաեւ որ նոյն ինքն Ստեփանոս Սալմաստցի անձամբ գնաց Կ. Պոլիս, Հռոմ (1550), Պօղոս Գ. և Յուսէփոս Գ. պապերու ատեն, անկից անցաւ Իերմանիա՝ Կարտուս Ե. կայսեր համակրութիւնը և օգնութիւնը ապահովելու համար Հայոց նկատմամբ, յետոյ գնաց Լեհաստան՝ Սիկիմոնդ Բ.ի հետ տեսակցելու և այցելելու միասնական ինչհաստանի հայ գաղութին և վերադարձաւ էջմաշանի կաթողի ճամբով (1551)։ Իսկ իր աթոռակիցն ու յաջորդը, Միքայէլ Սերաստացին էր որ միևնոյն նրպատակով ճամբորդեց, գնաց Սերաստիա (1562), ժողովներ գումարեց, խորհրդակցութիւններ կատարեց և եւզոկացի Արգարը զրկեց Հռոմ (1563)։ Անկից ետքը Թադէոս Կիլիկի գնաց Արեւմուտք (1576—7), և զեւ ուրիշ կաթողիկոսներ։

Իսկ պապական նուիրակ Լէոնարդոյ, որ արեւելքի քաղաքական վրդովմունքներուն պատճառով չկրցաւ երթալ էջմաշան, թղթակցութեամբ կը մշակէր իր յարաբերութիւնը Դրիգոր ԺԲ.ի աթոռակից Առաքել Ա.ի հետ։

Պապերու հետ այս բոլոր յարաբերութիւններուն նպատակը շատ պարզ էր. այսինքն մերձենալ Հռոմի եկեղեցւոյն, ամէն հնարաւոր զիջումներն ընելով, և ասոր փոխարէն քաղաքական շահ մը ապահովել հայ ժողովուրդի օգտին, որ հաւատարմութեամբ կը հարստահարուէր թէ՛ Կիլիկիոյ և թէ՛ Հայաստանի մէջ։

(*) Այս տեղեկագրին քաղաքականութիւնը պիտի տեսնէք յետոյ։

Հռոմ կը շահագործէր հայ ժողովուրդին այս հարստահարեալ կացութիւնը և Հայց. եկեղեցւոյ միացումը պայման կը դնէր, իրմէ՛ ահնկալուած օգնութիւնները չնորհելու համար. օգնութիւններ, որ անշուշտ չափազանցօրէն կը գնահատուէին տառապեալ ժողովուրդի մը առաջնորդներուն երեւակայութեանը մէջ:

Լէոնարդոյ շատ յստակ բառերով բանաձեւած է հայ ժողովուրդին այս հոգեբանութիւնը իր տեղեկագրին մէջ. — Բոլոր Հայեր կ'ըսեն մեզի, «Ազատեցէ՛ք մեզ այս ֆարսանաւորեցէն որուն ձակ կ'ապրենք, այն ասէն մեզ լախն (կարող) կ'ըլլանք, այն ասէն դուք սէր կ'ըլլաք մեր մարմինն եւ նոցին, եւ ինչ որ կը նմանէ՛ր կ'ընենք այն ասէն»:

Շատ պերճաբոս է հարստահարեալ հայութեան այս յայտարարութիւնը, և այնչափը հեւրիք է պայծառ յոյս մը սխեւելու Հայոց կաթողիկոսներուն. պարարեքներուն, եպիսկոպոսներուն և հայ ժողովուրդին զէպի Հռոմ յարումներուն և մերձեցումներուն պատմական գաղտնիքները պարզելու համար:

Դժբախտաբար, այս խնդիրներու վրայ դրողներ, Չամբանէն սկսեալ մինչև Պալենան և մինչև Գալէմբարեան, Հայոց Հռոմի հետ մշակած յարաբերութիւնները և մերձեցումները դիտած են միայն կաթողիկոսութեան անկիւնէն, ծանօթ ըլլալով հանդերձ Լէոնարդոյի տեղեկագրին, և ուզած են անտես ընել պատմական ճշմարտութիւնը:

Հոս չենք ուզեր դրադիլ այդ գրուածներուն քննադատութեամբ և հերքումով: Լէոնարդոյի տեղեկագիրը բաւական է պատմական ճշմարտութիւնը երևան բերելու համար: Կը փութանք միայն ըսել որ Խաչատուր Բ. և Ջուղայեցին, այո՛, յարաբերութիւններ մշակելին Հռոմի հետ, նամակներ գրեցին, դաւանաբանական խնդիրներու մէջ ըլին հնարաւոր զինումները, ո՛չ թէ Հռոմի եկեղեցւոյն ուղղափառութեան նոր ապացոյցներ տալու համար, այլ պարզապէս իրենց ժողովուրդին քաղաքական կացութիւնը բարեւելու համար և Հռոմին հմայիչ անուան ու զօրութեան հրաշքները տեսնելու յոյսերով:

Խաչատուր Բ. և Ջուղայեցիի կողմէն Հռոմ ուղղուած գրութիւններ պահուած են վատխիւսի մատենադարանին մէջ^(*): Խաչատուր Բ. և Ջուղայեցիի ուղղուած երկու գրութիւնները, զոր Աղարիա ալ ստորագրած է, նշանակեցինք արդէն: Այդ երկու գրութիւններ թուական չունին: Իսկ Աղարիայէն քննարկած հինգ գրութիւններ կը կրեն 1585 Ապրիլ 10 և Մայիս 10 թուականները. բոլի է Աղարիայի կաթողիկոսութեան սկիզբները և Լէոնարդոյի հետ տեղի ունեցած տեսակցութեանց առթիւ:

Պէտք է դիտել որ Աղարիա կիզի. վերագրեալ վաւերագիրներէն մէկը անվան է, նենգով դարբնուած կեղծագրութիւն մը պարզապէս, ու

բուն պատմութիւնը կ'ընէ Դարանապոյսն^(*):

— Յովհաննէս կամ Յովիկ վրդ. Բաղիշեցի երբ Հռոմ կ'երթայ իրրեւ ուխտաւոր, յորեկնաւ կան տոնին առթիւ, վէճի կը բռնուի Վատիկանի մէջ, Գաղիկոսի ժողովին շուրջ, բսկով թէ Հայց. եկեղեցին այդ ժողովը չէ ընդունած սէկատեն: Ասոր իրրեւ պատասխան՝ կը բերեն Յովիկի առջև կը գնեն «Բ՛նձ տաւարաւոր մը նուաճոց Գաղիկոսիկան կամեցաք գրեալ եւ կընեալ յանուն Աղարիա կարողիկոսին: Յովիկ կը բողբէ այդ գրութեան դէմ, յայտարարելով համարձակ՝ թէ ոչ է այդ շարքիկնոց մէկ կարողիկոսին, այլ ուսմաց թեւաւաւսից եւ ո՛չ կասաւեալ զիսնոց: Վատիկանի մարդոց շատ ծանր կուգայ Յովիկին հերքումը և կ'որոշեն հաւատարմութեան նմանակին հայ վարդապետը, բայց ան կ'զգայ իր դիտուն գայիքը, և հետեւաբար, ծպտած իրրեւ վաճառական, կը փախչի Հռոմէն:

Այս գէպին վրայ Հայց. եկեղեցւոյ վարդապետները շատ կը մեղադրեն Աղարիա կաթողիկոսը, այդպիսի հաւանական դիրք մը զրկելուն համար Հռոմ: Սակայն Աղարիա ծանր հերքումներով կը յաջողի համոզել զինքն մեղադրողները թէ ինքն այդպէս դիրք մը չէ զրկած: Վերջապէս քննութեամբ երևան կը հանուի թէ «ոմն Ղազար եպիսկոպոս Հալէպցի», զոր զարածներ, Հաւանար, վառչուեր, թուլամորթ և անարգամիտ ստորագրելիկնով կը վառաւորէ Դարանապոյսն, կ'իշխայ Ֆրանկ եպիսկոպոսի մը ծուղակին մէջ^(**), Աղարիայի անունով կը կեղծագրեն այդ դաւաճութիւնը և գողնալով կաթողիկոսին կնիքը կը վաւերացնեն դաշն: Պէտք է դիտել որ Աղարիա կիզին, կնիքը չկայ այդ կեղծ գրութեան ներքեւ, հակառակ այդ գրութեան վերջը Աղարիային բերանը գրուած խօսքերուն և Ղազար եպիսկոսի հաւաստումին, այլ միայն Աղարիա կիզին. պաշտօնական կնիքը դարձուած է այդ «բնագիր» (1) դաւաճութեան ամէն էջերուն տակը» (Պալենան, էջ 308). այսինքն կաթողիկոսին պաշտօնական կնիքը, որու գրուածն է ըստ Պալենանի արտագրութեան «էկ. ծառայ Տէր Աղարիա Կարողիկ. Հայոց, Պատր. եղբայր:

Այս կնիքը կը գողնայ նոյն ինքն Ղազար չեպիսկոպոսն, որ իրրեւ Աղարիային ժամանացն ու բոխեն (քէհեւ = գործակատար), վերականգուն էր Հալէպի կաթողիկոսարանին և կը վաճիէր կաթողիկոսին վստահութիւնը: Ղազար եպիսկոպոսն դաւաճեցեր է Ղովիմոզ մականունով

(*) Դարանապոյսի նկարագրութեան նախընթաց անվանքը պիտի ըլլայ Պալենանի նրատաւակոմը՝ իր Պատմ. Կարողիկէ Վարդապետութեան ի Հայոց, եւ այլն, գործին մէջ (եր. 302-308). հմմտ. Տաւեան Յուսակ, էջ 111, եւ Սարգիսեան Յուսակ Բ., էջ 1203-1206:

(**) Այս մասնոց եպիսկոպոսը պիտի ըլլայ նոյն ինքն Բերթալի Աստեղական նախակին, Կեսերաց կաթողիկոս Գ. Ռեկիլանոն, որ առաջնական նախակին (Լեոնարդոյ) նէս վաւերագրեց եւ այդ կեղծ գիրը իրենց լախնեցէն ստորագրութեամբ (Պալենան, էջ 308):

(*) St'u Bybliothecae Apost. Vaticanae, էջ 201-205 եւ Հանդէս Ամստըրդ, 1892, էջ 244-245:

հայ եպիսկոպոս մը, Բագէշի կողմերէն, որ Ֆրանսիական (Խաղա) գայած և լեզու (խաղերէն) ստրկած ըլլալով, թարգմանի պաշտօն կը կատարէ եկեղեցիներու և կեղծագիրը դարբնող Ֆրանսիական միջին Այս երեք եպիսկոպոսներն են որ դործեցին այդ «մեծ անօրէնութիւնը» և պատճառ եղան հասմէացիներուն և հայ գիտնականներուն միջև խռովութիւն յառաջելու (Գրեցիլի. Ժմկեր. էջ 378-381):

Դարանապոյտի յիշած «ամէն Ղազար եպոս. Հայկապոյ» Հայկապոս առաջնորդ Ղազար եպոս. է, որ ինչպէս իր խօսքերն ալ կը մատենեն, Ազարիայի Հայկապոս բացառող գտնուած մէկ առնէ կը կեղծեն այս գիրը (*). որ լատիններէն գրուած է այսինքն ինչ որ Լեոնարդոյ ուղած է գրել, և «Գրիգոր սարկաւադ հայոց Հայկապոս կաթողիկոսին հրամանով հայերէնի թարգմանած է զայն և գրած «հաւատարմութեամբ» ուղարկել Լեոնարդոյ եպոսին, լատիններէն ու արաբերէն բացատրածին համեմատ. — «Թարգմանեցի և գրեցի հաւատարմութեամբ, ժողովի որ կարացի և գիտացայ զայս գաւառութիւն սուրբ հաւատոյ ի Հայոց լեզու ի պատմութենէ զոր արար ինձ Տէր Եպիսկոպոս Սիդֆիլի, ի մեանկի եւ յաւազի լեզու եւ եւ գրեցի նոյեմբ» (Պալենան, էջ 307):

Եթէ այս թուղթն է Զուգայեցիի անունով կեղծուածը, որուն պատմութիւնը կ'ընէ Դարանապոյտ, ինչպէս որ տրիտի տեսնենք Զուգայեցիի յարգանքը կ'ընդունի զայն և կը կարդայ Հայկապոս մէջ ժողովի մը առջև, որուն մասնակցած են ինչ՝ եկեղեցականութիւնը և ինչ՝ ժողովուրդը կամ ասիկց տարրեր թուղթ մըն է կեղծուածը և կամ թիւրիմացութիւն մը կայ այս թուղթին շուրջ, որուն արձագանքը պահուած է Դարանապոյտի պատմութեան մէջ: Միայն կարեւոր կէտ մը կայ զոր կարելի է զերկացնել զիտողութեանէ Գրիգոր սարկաւադին թարգմանած դաւանագիրը չէ ստորագրուած եպիսկոպոսներէ և իշխաններէ. մինչ Զուգայեցիին ինքնագիր թուղթը ստորագրուած և կնքուած է ինչպէս Ազարիայի նոյնպէս եպիսկոպոսներու և ժողովրդեան ներկայացուցիչներու կողմէն:

Ինչպէս որ կ'երևի՝ Զուգայեցիին ինքնագրութիւնը չէ բրած իր յարաբերութիւնները Հռոմի հետ, այլ ժողովով կամ խորհրդակցութեամբ Յովհաննէս Սերաստայի* Սերաստայ առաջնորդներէն Մինաս Բ. ի (1578-1589) մասին գրելու առնէ կ'ըսէ. — «Զկնի վախճանի Յակոբայ արքեպոսին, յաջորդեաց ի տեղի նորին Սերաստայի Մինաս արքեպոսի, այր խմատուն և հանճարաւոր. յաւաքս սորա Զուգայեցի Զաքարիա կաթողիկոսն Սոյ աւար ձողով ի Բերկա. ի ժողովոյ հարց անտի մինն էր սո» (Պիւսն Հայոց Պատմութեան, Գիրք Ժ. Մանր Պատմագիրէ էջ 397):

(*) «Եւ Ազար եպիսկոպոս Հայկապոս Բագէշի առնելով պարտին ուղեւ Տէր Ազարիա կաթողիկոսն մեր յառաջ Բան զգնալն ի Հայկապոս յետին ժամանակս վասն Սիւ զնալուն, ընդունեցաւ եւ յայնեաց զատցեալ դատարարին», եւ այլն (Պալենան, էջ 307):

Կղեմէս Կալանոս կը յիշատակէ գաւառագիր մը զոր Զուգայեցիէն զատ ստորագրած են նաեւ չորս եպիսկոպոսներ, այսինքն «Յովհաննէս եպոս. Զեթունոյ, Մարտիրոս եպոս. Աշոցի, Յովհաննէս եպոս. Հալպայ, և Մինաս եպոս. Սերաստայ» (Միքիմի Հայոց Սուրբ Եկեղեցւոյն ընդ մեծի սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմայ, Եկեղեց Զատից Մասն Առաջին, էջ 397, հմտ. էջ 173):

Պալենանի հրատարակած գրութիւնը ստորագրած են Մարտիրոս Եպոս. Աշոտու, Յովհաննէս Եպոս. Զեթունի, Ղազար Եպոս. Հալպայ, Սոյ երկու աթոռակալներ, Մուրր շահ իշխան, Լիպարիտ իշխան, զարմեալ աթոռակալ մը՝ Յանուշ իշխան, ինչպէս նաեւ Մզատի Պատարի Ղարիպի աղա իշխան Սիւս և Տէր Յովհաննէս ի Հալպա (Պալենան, էջ 313):

Պալենանի և Կլմ. Կալանոսի ցուցակին մէջ միայն Զեթունի և Աշոցի (Աշոտի) եպիսկոպոսներուն անունները նոյն են: Ինչ է պատճառը առնանք առաջ տարբերութեան. Պալենանի հրատարակածէն տարբեր գրութիւն մը ունէր արդեօք Կ. Կալանոս իր աչքին առջև: Զեթ գիտելու պատմութեան համար, անգամ մըն ալ դիտել տանք, կարեւորը սա է որ Ազարիա ինքնագրութիւն չէ գործած Հռոմի հետ յարաբերութիւն մշակելու առնելով Ազարիա իր երկրորդ գրութեան մէջ կ'ըսէ. «Եւ մինչ էս ի Հայկապոս անգամս եւ նորովեալ եղաք վասն այլ ուրիշ կրօնոյ եւ մեր ազգի մէջ, նա այս առաջեալ մեր եղբայրն Սիդֆիլեայ եպիսկոպոսն երբ տաշի մեզ ըզգաւանութիւնն սուրբ հաւատոյ բարգմանեալ ձեռամբ սիրական որդուն մերոյ սարկաւադ Գրիգոր ի Հայոց զիւ եւ ի լեզու եւ բազմաբան տապալալ պարուն սիրոյն եւ զի տապալալ դատարարինն է ուղարկեալ ի Բաւորներէ. . . . ընկալաւ ի վերայ մեր աչացն եւ զիտուն եւ կարգացաւ առաջի մեր եպիսկոպոսոցն եւ Բանանայիցն եւ ժողովուրդն ի Հալպայ եւ ի Սիւս ձեռնադրեցաւ եւ մուրեցաւ մեր մուրեղով կարողիկոսութեան» և այլն (Պալենան, էջ 311):

Ասիկա նկարագրութիւնն է ժողովի մը, որուն մասնակցած են ինչ՝ եկեղեցականներ և ինչ՝ աշխարհականներ:

Օրմանեան Սրբադան, որ իր Ազգագրութեան Բ. Մասը գրելու առնէ չէ տեսած Դարանապոյտի ժամանակագրութեան Զեթագիրը կամ Տղադիրը, մեծ անիրաւութիւն բրած է Ազարիային, քննադատելով զայն, իրեն կաթողիկոսացած մէկը, եւ նոյն իսկ անոր տարի մը բացառելով ինքն իր աթոռէն, Կ. Պոլիս երթալուն և պատրիարք ըլլալուն և Տիրատուր ու Յովհաննէս եպիսկոպոսներուն անոր աթոռը յափշտակելուն պատմութիւնը կապելով Ազարիայի կաթողիկոսութեան(?), և վերջապէս այդ յափշտակելի Յովհաննէսը շփոթելով Ազարիայի հաւատարիմ աշակերտ Յովհաննէս Անթէպոյիին հետ, և այլն, որոնց վրայ տրիտի խօսինք, և նոյն իսկ Ազարիայի տապալանագրին մէջ «Թող զյանցան Տէր Ազարիա կաթողիկոսին», բառերը նշանակալից ակնարկութիւն մը կարծելով «Առաջին անգամ տկարացալուն» (Ազգագրութեան, էջ 2284): Բայց Օրմանեան երբ կը

տեսնէ՛ հոս, երեսուցէմի մէջ, Գարանաղցի զոր-
մը, որու սկիւրը գրուած է հրատարակչին ուղ-
ղուած իր 1914 զեկտ. 15/28 թուակիր նամակն
ալ, կը փոխէ իր կարծիքը և ես կ'առնէ իր զը-
րածները Ազգաբնայի մասին, և մենք Սրմանեան
Սրբապանի այս արտայայտութիւնը արձանա-
գրած ենք Ազգապատմութիւն Գ. Մասին Յաւելուած-
ներուն վերջը (էջ 5531-32), և հետագայ հոս
պէտք չենք տեսներ որբագրելու Սրմանեանի
իր Ազգապատմութիւն մէջ Ազգաբնայի մասին գրած-
ները, այլ զիտե՛ կուտանք թէ հիմնուելով նոր
վաւերագրիներու վրայ, որոնց կը հետեւինք
մենք, պէտք է նորէն գրել Ազգապատմութիւն 1572-
1579 հինգ հատուածները, պատմութեան իրա-
ւունքը յարգելու և Ազգաբնայի Զուգադիցիին իրրե-
ուղղափառ և հաւատարիմ վարդապետ Հայց, ե-
կեղեցւոյ, իրեն արժանի տեղը տալու համար կի-
ւիկոյ կաթողիկոսական ակնոյն վրայ, որովհե-
տե հակառակ Սրմանեանի ժառանգին, Ազգաբնայի,
իր ժամանակին իրրե՛ ամենէն ուսեալ վարդա-
պետներէն մէկը և առաջինը, ներկայացուցչին
է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, և իրաւունք ու-
նէր խօսելու, և որովհետեւ այդ զարուս մէջ, ու-
րուն գէմքերն ու գէպքերը կը ներկայացնենք,
վարդապետ իր իսկաւ հեղինակութեան մէջ էր դեռ.
զարմալ՝ Ազգաբնայի եկեղեցւոյ հայրապետն է
ա՛յնչպէս որչափ իրեն ժամանակակից և Հռոմի
հետ յարաբերութիւն մշակող Էջմիածնի կաթո-
ղիկոսներն ու անոնց ակնոթակիցները (Հմմտ. Ազ-
գապատմութիւն էջ 2282-83):

Թող որ Ազգաբնայի, Հռոմի հետ մշակած իր յա-
րաբերութիւնաց մէջ, շատ դժուարաւոր եղած է և
միայն աշխատած է օգտուել սե՛ե կերպով պա-
պական իշխանութեան հոխութենէն և զիւրու-
թիւններէն, ինչպէս որ կը տեսնուի իր վաւերա-
կան մէկ գրութիւնէն, զոր ուղղած է Գրիգոր ԺԳ.
պապին, և զոր կը խաղցնենք հոս.

— Սովորական և անուշ-լիզող մեծարանքնե-
րէն ետքը կ'ըսէ. տարի մը յառաջ Լէոնարդոյ
եպոս, Սիս եկաւ, իրաւաստը կ'իջկին, մօտ, որուն
ընդհանուր փոխանորդն էր ես և օգնականը.
այն ատեն որչա՛ւ էր ուխտի երթալ Հռոմ և այդ
ատիւ ի «հնազանդութիւն» յայտնել մեր կաթո-
ղիկոսութեան կողմէն առաքելական ակնոթիւ,
բայց չիւշեալ կ'իջկին. մահը և չարաչար աշխա-
տանքներ վրայ հասան, կաթողիկոսութիւնը ա-
կածայ ստանձնեցի, և չկրցայ կատարել ուխտս
և տարկուեցայ իմ անդ անդի զրկել Յովհաննէս
եպոսը. (= Անթէպիլն) հասկացող, քարոզող,
պղտիկուց հգնաւոր, որ այս իմ ձեռագիր լըղ-
թով ձեցի մատուցանէ մեր խոնարհ հնազանդու-
թիւնը Հռոմի եկեղեցւոյն և ձեր առաքելական
օրհնութիւնն ու հատատութիւնն խնդրէ մեր
կաթողիկոսութեան վրայ:

Ձեր սրբութիւնը լուղ չզարմանայ թէ ինչո՞ւ
համար մեր նախնիք այս պարագը չեն կատա-
րած, որովհետեւ (քաղաքական) կոխը և հեռա-
ւորութիւնը արցիւղ եղած են, մենք հպատակ
ենք, կը նմանինք այգիի մը որ ցրուած է պա-
րիսպ ու պահնորդ չունենալուն, գայլերու մէջ

ինկած ոչխարի և առիւններու մէջ ինկած գառ-
նուկի պէս ենք: ամէնքս ալ գերի եղած ենք
անպաշտ օտերերու, որոնք պիտան մեզայ մերոց
ամէն օր կը տանջեն ու կը չարաբան մեզ ազա-
հաւիւստ, բնաւ չեն կշտանար, և որովհետեւ
այդքստ ու անանկ ենք, սաւանց վախի և փո-
ձանքի չենք կրնար շարժիլ մեր տեղէն:

Դաշնաց թուղթին ակնարկելով կ'ըսէ, զայն
մենք ալ կ'ընդունինք. ասոր վկայ են, կ'ըսէ,
Սիգրեստորտի, Լուսաւորչի և Նիկոդայոսի բա-
ղաւնիքը (Սէնքը) որոնք արձաթի մէջ գրուած
են և թանկագին քարերով յեռուած և կը յար-
գուին այս Սիս քաղաքին մէջ, և ունինք շատ
մը վիրքներ, հայրապետական ակնոթ մը երկաթէ,
թանկագին բայց աւրուած դանձ մը, որ ըստ
ձերերու խոսքին՝ Հռոմէն զրկուած է, և այս-
չափը թէ՛ քաւական էր մեր պարտքը կատա-
րելու հռոմէական եկեղեցւոյն հանդէպ, բայց
դուք Սիգրեսի եպոս, ալ զրկեցիք մեզի, որ նախ
Սիս եկաւ և ետքը Հալէպ և անկէ իմացանք որ
Հռոմը մէջ եկեղեցին օթարան տուած էք մեր մա-
ղաթարդին, և զիցոյց մը՝ հայ տղաքներու հա-
մար, զե տուեր ես չինկ նոր պատմագիր գեղեցիկ
ի հայ լեզու», և որովհետեւ սրբութիւնդ կ'ուզէ
օգնել մեզ և կանգնեցնել մեզ այս հոգեւոր և
մարմնաւոր անանկութենէ, բարի հովիւի նման
թողած իննուունեանք սխարները, ելեր ես այս
մէկ կարօտածը գտնելու և միացնելու հռոմէա-
կան սուրբ եկեղեցւոյն:

Այս պատճառով մեր սիրտերը բռնկած են,
կը փռլմանինք անցածին վրայ, կ'ուրախանանք
ապագային համար, և յուսով ենք որ շատ աւե-
լի պիտի ուրախանանք ապագայի համար, այս
մասին գոհութիւն կուտանք Աստուծոյ, որ պիտի
միջիմարէք մեզ մեր նեղութիւններուն մէջ, Սիս
սիրելի եղբայրք Տէր Տոն Լէոնարդո եպոս, ուրա-
խացուց մեզ իմաց տալով մեզ թէ ո՞րչափ բա-
րեքները բերէ քեզ մեր աղբիւն և պիտի ընէք դեռ
եւ երբ վերջին անգամ Հալէպ էինք, Սիգրեսի
եպոս, հաւատքի զաւանուութիւն մը բերաւ, որ
հայերէնի թարգմանուած էր մեր Գրիգոր սար-
կաւագի ձեռքով, ընդունեցինք զայն և կտը-
ղայինք մեր եպիսկոպոսներու, քահանաներու և
ժողովուրդին առջև թէ՛ Սիս և թէ Հալէպ, սա-
րագրեցինք, կնքեցինք կաթողիկոսական կնի-
քով, և ձեցի կը զրկենք զայն այս գրութեան
հետ մեր վերոյշեալ Յովհաննէս վարդապետին
ձեռքով, իրեն կ'ընկերացնենք նաեւ Գրիգոր սար-
կաւագը և քանի մը տարւ զպրոցի համար,
Աստուածաշունչ մըն ալ կ'ուղարկենք, որովհետեւ
մեր այս բաղձալիւ ժողովուրդին մէջ շատ զրո-
ւաւոր կը գտնուի 20 հատ Աստուածաշունչ և ինէ
գտնուի ալ ամէն մէկուն զինը երկու կամ երեք
հարիւր փորթին է, բայց մենք ալ շատ պէտք ու-
նինք ասոր Գրեհնք որ շատ ծախք կ'ըլլայ ա-
սոր տպագրութեան, բայց կ'ապագանինք ձեր
առատաձեռնութեան որ այս բարիքը պիտի բ-
նէք թէ՛ մեր աղբիւն և թէ՛ անոնց որ կը փա-
փաքին սորվիլ մեր աղբին լեզուն և կրնան այս
գործին ծառայել չիւշեալ Յովհաննէս վարդապե-

տը, Գրիգոր սարկաւազը և Թարգո Անդոնիս (= Սուլթանշահին եւրոպական անունն է) որդի Արգարու), որուն հայրը գիտէր այս գործը: Գրիգոր սարկաւազը աւելի արդարութեան համար կը գրկենք և ձեր խնամքին կը յանձնենք զանոնք:

Սիւզնի կայսր, նոր տամարի մասին ալ խօսեցաւ մեզի, բայց մենք չենք կրնար խախտել մերինը ալլադգիններէն յառաջ, եթէ փոխենք, այդ անօրէնները կը բռնեն մեզ՝ բնակով թէ փրբանդներուն հետ միացեր էք: Ասկէ զատ մենք գրիգոր ալ չունենք որ խօսին մեզի այս տամարի մասին, ասոր համար Յովհաննէս վրդը, մեր կողմէն փոխանորդ ըրինք որ այս տամարի վերաբերեալ բաներն ալ տրոյն: Մեր ազգին համար ալ տամարեղէն գրկեցէք որ մենք ալ ամենէն յառաջ տրոյնք և օրիշներ մեզի թող հետեին:

Ահա ըսինք մեր բոլոր ան ու վախը, պակասութիւններն ու անպէտքերը, բացէրբաց պատմեցինք Սիւզնի կայսրիկոյուն Տան Լէւոնարդոյին, առանձին իր կողմէ խող գրէ ձեզի պէտք եղածը և յայտնէ, գրեցինք նաև մեր վերակացու Տէր ճուլիս Անդոնիս Գարախալ Սանդա Սեփրինսօյին, որ մեր կողմէն իմացնէ մեզի պէտք եղածը, կը խնդրենք որ չմտածք մեզ ձեր մաքրափայլ աղօթքներուն մէջ:

Գրուեցաւ Սիս քաղաքին մէջ Ռ. Դ = 1585, Ապրիլ 10, Ծր. օրը:

Այս գրութիւնը ինչպէս որ տեսնք վերև օտարագրած են Մարտիրոս կոպ, Աշոտաւ, Յովհաննէս կոպ, Զեթունա, Դադար կոպ, Հալպա, Մրտըշահ իշխան, և Լիպարիս իշխան, Աթոռա կաթ Սոյ, Յանուշ իշխան՝ Աթոռակալ, Միտոի Պոտտափորիկի ազա իշխան Սիսի և Տէր Յովհաննէս ի Հալպա, ըսելով թէ Ազարա յաջորդեց իրաւասուր կթղին, որ շատ ձեր ըլլաւուն ինքն իսկ իրեն փոխանորդ և յաջորդ կարգեց զայն:

Այսպիսի վկայութիւն մը անհրաժեշտ էր, որովհետեւ Լէւոնարդո՝ պապին կողմէն պաշտօն ունէր իրաւասուր Բ. ի հետ բանակցելու, բայց երբ Սիս եկաւ պապական նուիրակը տեսաւ որ թէև ողջ էր ձերանին իրաւասուր, բայց կաթողիկոսական գործերը յանձնած էր երիտասարդ Ազարային, որ նոյն ինքն Լէւոնարդոյին աչքերուն առջև կաթողիկոս հռչակուեցաւ իրաւասուրին մահէն ետք:

Ինչպէս կը տեսնուի առ Գրիգոր ԺԲ, պապ ուղղուած նամակին ամփոփումէն, Ազարիս հնարաւոր զինուորները բրած է վատիկանին՝ անկից քաղաքականապէս և նիւթապէս օգտուելու յոյսերով, և փորձի համար ալ ո՛չ միայն հայերէն Աստուածաշունչ մը տպագրելու առաջարկը բրած է պապին, այլ նաև քանի մը արդալ գրկած է որ կրթութիւն, ի հարկէ այն նախատեսութեամբ որ անոնք տրոյն իրենց լեզուն և ուսումնասիրելով Հռոմի եկեղեցին և պապութիւնը, օգտակար ծառայութիւններ պիտի ընէին Վիտիկոյ կաթողիկոսարանին մէջ:

Թէ ի՞նչ եղաւ այս խնդրանքներուն ար-

դիւնքը, այդ մասին լուռ է պատմութիւնը, և ալ յոռութիւնը նշանակալից է ինքնին: Այսինքն Լէւոնարդոյի պատմութիւնները վատիկանի ոյժին և հնարաւորութեան մասին և բրած խոստումները հարստահարեալ հայութեան վիճակը բարեփոխեալ կողմէն, հարկաւ Ազարային և իր եպիսկոպոսներուն բերնին ջուրերը վազել տուին, բայց իրականութեան մէջ վատիկան հայերէն Աստուածաշունչ մը իսկ չկրցաւ տպագրել, և Անթէպոյի Յովհաննէս կոպ, և Գրիգոր սարկաւազ ինքիս նոր խոստումներով և եկեղեցական նրութիւններով վերագործան կիլիկիա, չըսելու համար բողոքովին ձեռնուեցան և յառաջարկ:

Ահաւասիկ բոլոր արժէքը և արդիւնքը Ազարիս Զուգալցիի վատիկանի հետ մշակած յարաբերութիւններուն, և ինչպէս որ կ'երևի, Ազարիս հիասթափ իր երազներուն և յոյսերուն մէջ, այլևս տող մը չգրեց Հռոմ, որովհետեւ 1585ին Լէւոնարդոյի ներկայութեամբ գրուած քանի մը թուղթներէն զատ, որոնց մասին խօսեցանք վերև, բան մը չէ գրուած, որովհետեւ եթէ գրուած ըլլային, ատենք ալ, իրական թէ կեղծ, մասունքի պէս պիտի պահուէին վատիկանի մասնակցարանին մէջ, իրիկ պատմական փաստեր ծառայելու օր մը Պալմանին նման պատմութիւն գրողներուն՝ Հայոց և Հռոմի եկեղեցիներուն յարաբերութեան մասին:

Այս գիտողութիւնները փակելու համար անգամ մըն ալ ուշադրութիւն կը հրաւիրենք Լէւոնարդոյի տեղեկագրին վրայ, փասն զի այն բանգէտ նուիրակը շատ լաւ թափանցեր է հայ ժողովուրդին քաղաքական ահուկի վիճակին և Հայոց հոգեբանութեան՝ մատը ուղղակի դնելով վերջին կամ պէտքին վրայ և երկու խօսքով բանաձևած է, այս ժողովուրդը կաթողիկէ կ'ըլլայ, եթէ Հռոմ կրնայ ազատել զինքն հարստահարութիւններէն կամ Ազարայի բառով՝ «տրանսկուսիւնէն»:

Բ. Ե.

Զ Ա Տ Ե Վ Ը

Գարուն և Կեանքիս, ծաղկունք են հագուեր
Խիշներն իրենց, ծիածաններն բիրտ.
Լոյսեր կը հոսին արշալոյսին վարդ,
Թափուր յիւրին շուրջ կ'երգեն իրեզակներ:

Կու լայ, կը սրգայ կառափնաւ լուռ,
Յեղուած վարագոյրն Տաճարին շքեղ
Պատմելի և եղած Մահուան դժոխքներ.
«Զի՛ սաս» - Կեանք կ'երգէ Դերեզմանի քափուր:

«Զախիկ է» կ'երգեն Լոյսն ու Անմահութիւն,
Համալոյսն կ'երգէ զարմեղ Կեանքիս.
Ի արիւնով կարմիր Յարկոյին հրգոր
Մըրումներ՝ կ'երգեն. — «Օրհնեալ Յարարիւն»:

★ ★

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆԵՐՈՒՆ

ԿՈՐՆԵՅԵԱԼ ԵՐԲՈՅԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

Գ.

Հետեւելով մեր ուսումնասիրած նիւթի ընթացքին՝ կարեւոր կը համարենք զիտեւ տալ՝ թէ մեր Աստուածաշունչի (Հին Կտակարան) մէջ իրենց օտարոտի ձայներովն հիւրընկալուած բարգմաթիւ բառերուն հետ կա՛ն նաեւ նայե՛րհեղով բարգմանուած բառեր, որոնցմէ երկուքը միայն յիշուեցան ցարգ, այսինքն՝ μεσσαβι տեղ կիրմը և χετσειμի տեղ պատմութեամբ: Ասոնց վրայ կրնանք սակայն աւելցնել ուրիշներ ալ, ինչպէս են, ἀρεϊμը թարգմանուած սորթիւր (Մննդ. 1, 24), բաբելոնը՝ բուրյոյ (Երեմ. 1, 12), βαχουբան՝ տաւառաւոր (Նեէմ. 3, 31), αϊαμը՝ — իր զանազան ձեւերովը — կաւաւախաց, կաւաւ, կոնիք (Գ. Թաք. 2, 3, և է գլխուն մէջ 9 անգամ. Եզեկ. 10, 11 և 10, 12 գլխներուն մէջ 60 անգամէն աւելի), ἐλσολիμը՝ պատմցիկ (Դատ. 19, 27), καριστιμը՝ կախարհ (Բ. Մնաց. 1, 19), և այլն: Բնականաբար այս մտաւաւոր երեւոյթին հանդէպ՝ մէկ կողմէ՝ հարց մը կը ծագի հետաքննի միտքերու մէջ՝ թէ ի՛նչպէս պէտք է մեկնել ուրեմն այս բացատրութիւնները, և միւս կողմէ՝ կասկած մը կ'աւելնայ՝ թէ գուցէ անիրաւած ըլլանք՝ մեր պատուական թարգմանիչներուն բուրովին զլանալով երբայեցրէնի զիտութիւնը: Կը ներուի անշուշտ որ ըսենք նախ՝ թէ օտար լեզուի մը քանի մը բառերը պատահաբար գիտցող մը չի կրնար գրականօրէն հմուտ եղած ըլլալ այդ լեզուին: Մնաց որ՝ մեր թարգմանիչները իրենց ընտրած յոյն բնագիրին հետեւած ըլլալով յայտնի երկրաշարժութեամբ, ինչպէս պիտի ցոյց տանք քիչ յետոյ, նոյնութեամբ փոխադրած կ'երևին ինչ որ գտած են անոր մէջ, ո՛չ իսկ զիմու՛մ ընելով ասորերէն բնագիրին՝ որ անձանօթ չէր իրենց: Մեր համոզումն այն է՝ թէ այս

բացատրութիւնները (ինչպէս նաեւ մեր Աստուածաշունչին Եօթանասնիցէն տարբերող ինչ ինչ յաւելուածական մասերը) կրնան լուսարանուիլ, եթէ չփորձուինք հետաշալ սա՛ տեսակէտէն՝ թէ իրենց ձեւք բերած « հապարտան, առաք, ճշմարէր » Օրինակէն չլքուեցան բնաւ մեր թարգմանիչները: Դժբախտաբար հնարաւորութիւն չունինք ճշդելու՝ թէ յունարէն Աստուածաշունչներու ո՞ր Codexն էր իրենց ունեցածը, և սակայն՝ անկարելի չէ գոնէ հաստատել թէ ամէն անգամ որ օտար բառերու յունարէն նշանակութեանը հանդիպած են իրենց Օրինակին մէջ՝ իրենք ալ թարգմանած են զանոնք: Զոր օրինակ, վերը յիշուած ἐλσολիμը թարգմանած են պատմցիկի, օգտուելով յոյն χοροὺς էն զոր Եօթանասնիցը չունի: Կը համարձակինք ենթադրել՝ թէ միւս բառերուն համար ալ նման օժանդակութիւններ չեն պակասած իրենց՝ այս կամ այն կերպով (*). հակառակ պարագային՝ ի՛նչ պատճառ կար որ քիչ առաջ յիշուած αϊαμը, որուն նայե՛րհեղ տեսանք ա՛յնքան անգամներով, իր ալլախղու տարազովը — « երաւ » — հանդիպէր մեզի այլուր (Բ. Մնաց. Գ. 4 (**)):

Պահ մը նկատի առնելով նաեւ բնագրական այն տարբերութիւնները՝ որ գոյութիւն ունին մեր Աստուածաշունչին և Եօթանասնիցին միջև, և որոնք ընդհանրապէս կը կարծուին կամ երբայեւ կան և կամ Աստուածական բնագիրներէ ուղղակի մեր թարգմանիչներուն մասնաւոր նախընտրութեամբ մուտ գտած ըլլալ, պիտի կրնանք յայտարարել՝ թէ ձրի ենթադրութիւն մըն է այդ: Մեր թարգմանիչները իրենց բնագիրին կը պար-

(*) Այսինքն՝ իրենց բնագիր - Օրինակին լուսանցքի glossներուն և կամ բնագրական մարմնին մէջ զիտուած յաւելուածներուն շնորհիւ:

(**) Ասորերէնէ վաղուց հայերէնի թարգմանուած Մատթեոսեան Գիւրգիսի մէջ ալ (հրապ. Գ. Խալիթեան) նոյնը — եղամ — կ'ըլլէ մեր զիմաց: Աւելորդ չըլլար մտադիր ընել ընթերցողը՝ թէ այս թարգմանութեան մէջ ալ զակնով, Բեփիւս, Երեմիին բարբարիկ բառերը, մասնաւոր կատարելը՝ որ մեր Աստուածաշունչին մէջ կախարհի թարգմանուած καριστιμ բառին սխալագրուած մէկ ձեւն է՝ անգամ մըն ալ հանդիսատես կ'ընեն զմեզ օտար բառերը նիւթականօրէն փոխադրելու այն դժբախտ սովորութեան, որուն նշանները տեսանք արդէն մեր թարգմանիչներուն մօտ:

(*) Այս կարգի բառերէն մէկ քանին անցողակի յիշեցինք արդէն մեր յօդուածի Բ մասին մէջ:

տին այդ ամէնը: Օրինակներ. Երեմիայի ԼԸ գլխուն 12 համարը՝ զոր Եօթանասնիցը չունի՝ կը գտնենք մեր Թարգմանութեան մէջ. — Եւ առ Արիմեկի կրովրացի ցեղակաւ. Դիր զինն կապերսոյ եւ զքուրոյ ընդ անքովք ձեռաց քոց ի սերքոյ պարանայդ: Այս տողերը սակայն՝ ո՛չ երբայականէն եկած են մեզի եւ ոչ ասորականէն, այլ յունական Codexէ մը (S^h u H. R. Swete, The Old Testament in Greek, III, էջ 332 ծանօթ. 12): Ըստ այսմ՝ Դ Թադ. 25 համարին «եւ զայն յանօթ առաւ էր» խօսքը թէ և չի համապատասխաներ Եօթանասնիցի «եւ այն ծածկեցաւ (ի խորս)օրն, և համաձայն է երբայականին ու ասորականին, սակայն և այնպէս այս վերջիններէն անկասկած յունականէն միայն կրնայ նոյնը անցած ըլլալ մեր Աստուածաշունչին, որչափ ալ ազդիւրը անձանօթ մնայ մեզի: Չեն պակսիր ուրիշ հետաքրքրական նշաններ ալ, որոնց թիւը պիտի չուզենք բազմապատկել ընթերցողին ծանծրոյթ չպատճառելու համար. այսու ամենայնիւ՝ կ'արժէ յիշել մէկ երկու կարեւոր կէտեր, եւ ասոնք են. Ծննդոց գիրքին մէջ (ԻԲ 13) կը կարդանք՝ թէ Իսահակի տեղ գոհուելու համար «եղջիւրներէն կախուած» խոյ մը երեցաւ մայրաքաղաքի մը մէջ: Հասկընալի է անշուշտ՝ որ հրաշքին չենք ակնարկեր, այլ կախալ բառին՝ որ մեզի ծանօթ բոլոր բնագիրներուն մէջ (Երբ. Ասոր. Եօթանասնից) գոյութիւն չունի այսօր, փութեական հնութեան զրոյմը իր վրայ կրելով հանգերձ: Արդ՝ Rubens Duval իր Ասորական Մասնագրութիւն գործին մէջ (էջ 33-34) խօսելով այդ բառին վրայ՝ կը գրէ. «Պէշիթոյի հնութեան մասին կը թուի վիպագրութիւն մը առ մեզի Սարգիստուց Մելիտոն եպար՝ որ Ծննդոց սոյն համարին վրայ գրած իր պարագմունքին մէջ ըսած պիտի ըլլայ՝ թէ Եօթանասնիցի κατὰ μένους [τὸν καράταν] = կախալ [զեղջիւրացի] տեղ՝ Ասորին և Երացիցին ունին κατὰ μένους (կախալ): Այժմեան Ասորի և Երբայիցի Բնագիրները սակայն՝ չեն տարբերիր բնաւ Եօթանասնիցէն՝ որ «կախալ» կ'ըսէ և ո՛չ «կախալ», ինչպէս ծանօթագրած պիտի ըլլայ Մելիտոն: Ասկէ կորակացուցին ոմանք՝ թէ Մելիտոն Ասորին և Երացիցին ըսելով՝ ո՛չ թէ Երբայական Բնագիրը և Պէշիթոն կ'իմա-

նար, այլ հրեայի մը կամ ասորիի մը ձեռքով կատարուած յոյն Թարգմանութիւններու կ'ակնարկէր»: R. Duval խնդրին կեղակարծ հանդամանքը նկատելով անստոյգ կը համարի երբայագէտներու զանազան վարկածները այդ մասին. բայց մեզի կը մնայ անդրադառնալ մեր կախալին, որ՝ համաձայն չըլլալով ծանօթ բնագիրներուն՝ իրաւունք կուտայ մեզի խորհելու՝ թէ անկասկած մեր Թարգմանութեան մէջ ան պէտք է մուտ գտած ըլլայ յունական այն Բնագիրին շնորհիւ, որուն հետեւած են մեր Թարգմանիչները, և որ, պէտք է վրայ բերել, ինքզինքը գեւ չէ յայտնած զիտական աշխարհին: Յիշենք ուրիշ օրինակ մըն ալ, անգամ մը ևս հաստատելու համար՝ թէ մեր Թարգմանիչները Երբայական կամ Ասորի բնագիրներէ կախուած չեն ունեցած երբեք իրենց ձեռնարկին մէջ, այլ իրենց «ստոյգ» օրինակէն սխալ առաջնորդուած են, ո՛չ աջ նայելով և ոչ ձախ: Բանանք Զաքարիայի ԺԲ գլ. 10 համարը և կարդանք. «Հայեցին առ իս, փոխանակ կախալոյն» = (καὶ ἐπέβλεπονται πρὸς με, ὅντι ὡς κατὰρχήσαντο). ուր Երբայիցի և Ասորի Բնագիրներն ունին «Հայեցին ի նա՝ յոր խոցեցին»: Յայտնի է որ այս վերջինին համաձայն է Յովհաննու Աւետարանին մէջ (ԺԹ 37) վիպագրութեան կոչուած մեծօրական դուշակութիւնը: Պատահ ժամը չէ՛ր արդեօք որ մեր Թարգմանիչները Աւետարանով ալ նուիրապարծուած մարդարեւական այդ պատգամը գտնէ այս անգամ փոխ առնէին Ասորականէն, ու «փոխանակ կախալոյն» ի տեղ դնէին «...յոր խոցեցին»: Չենք ուզեր զգուշանալ կրկին հարցնել՝ թէ ո՞վ չի տեսներ որ մեր Թարգմանիչները՝ անյիշելի հեղինակութիւն մը նկատելով իրենց «հաստատուն» Օրինակը՝ անդրադուրեւի պահած են իրենց հաւատարմութեան ոգին «գիր»ին հանդէպ, իրենց բովանդակ աշխատութեան մէջ(*):

(*) Պայտլ Հաուզեան գրաբար հրատարակութեան մէջ՝ Զաքարիայի սոյն համարը երբայականին համաձայն զրուած է և ոչ հայեցին, առանց ո՛ր և է գիտողութեան: Դիտենք սակայն՝ թէ մեր յետադոյն ձեռագիրներէն ոմանք այդ փոփոխութիւնը ներմուծած են՝ խառնակ ընդմիջարկումներով (Տես Զահրապեան Աստուածաշունչ, հոր. Գ. էջ 508, 10 համարի ծանօթութեան մէջ): — Հոս փակագիծ մը բանալով՝ գի-

Անցողակի խոսինք այժմ այն բառերու մասին՝ որոնք հայերէն ըլլալով՝ սեմական են իրենց ծագումին մէջ, և որոնք առիթ տուած են Տ. Միքէլեանի սա կեղակարծ ընթացքով խոսելու՝ թէ «այն բառերը՝ որոնք նոյն են հայերէն և երբայեկեան լեզուներու մէջ՝ հայր չի թարգմանուիր դանոնք» (Տես մեր յօդուածի Ա մասը), և առիթ կ'ուզէ հետեւեալ որ մեր թարգմանիչները երբայեկեան բնապիւրէն լիովին օգտուած էին... Իրողութիւնն այնքան պարզ է սակայն՝ որ այդ երբայեկեան բառերը առարկէն ալ են միանգամայն (*), — մեր թարգմանիչները ինքնաբերաբար պիտի կիրարկէին զանոնք իրենց նշանակութեան և խմատին համաձայն, և յոյն բնագիրը հայացնելու առին՝ քրիստոսը շուշան, ծեսմէսը

տեղ կուտանք նաեւ որ աւանդական պատմութեան մը շնորհիւ մեր մէջ ընդհանրացած այն կարծիքը՝ թէ մեր նախնիք առաջին անգամ Աստուածաշունչը թարգմանած ըլլան ամբողջովին Պէշիթոյի վրայէն և յետոյ իրենց ձեռք բերած Յունարէն Բնագիրին համաձայն զայն սրբազան՝ լուրջ քննութեան մը չի՛ դիմանար։ Սա ստոյգ է գոնէ որ Դիւրի գիւտէն առաջ Ատրեւելէն թարգմանութիւնները ԲԵՐԱՆԱՅԻ եղած են միշտ, իսկ Դիւրի գիւտէն անմիջապէս ետքը յունականէն կատարուած են Ա. Դիւրի ԳՐԱԽՈՐ թարգմանութիւնները, նախապատուութիւն տրուելով ի հարկէ անոր այս կամ այն մասերուն՝ որոնք եկեղեցական պաշտամունքի կամ ընթերցումներու սահմանուած էին, ինչպէս են, Սողոմոնի յաւելուածական Օրհնութիւններովը, Աւետարան, մարգարէական և առաքելական հաստատմէր (pé-ricopes), և այլն։ Գալով Աստուածաշունչի ամբողջական թարգմանութեան՝ 435 թուականէն վերջ զլիսաւորուած կը նկատենք զայն իսկ թէ՛ յունարան գրոյրի մը կողմէ ետուած թարգմանութեան մը՝ բնա՛ւ հիմնաւոր չհրեւի մեզի այդ վարկածը։

(*) Մտադիր կ'ընենք ընթերցողը՝ թէ մեր մէջ հայացած սեմական բառերն ընդհանրապէս առարկէնէ փոխ առնուած կը նկատեն եւրոպի լեզուաբանները, բայց երբայեկեանէն մուտ գտած ինչ ինչ բառերու գոյութիւնն ալ չենք կարծեր որ ուրացուի։ Այդ կարգի բառերէն են թապան (և նուազականը՝ տապանակ), ծամ (մաղ), օր, կեպաւ, և այլն, որոնք չիկան ասորի լեզուին մէջ։ Այս մասին պիտի գրենք ուրիշ առթիւ։

ծրար, և ἐνδεδεμένη ἐν δεσμοῖς ծրարեալ ի փրարի պիտի թարգմանէին, առանց իսկ անգրադաւանալու թիւիս՝ թէ տեղւոյն վրայ իրենց գործածած բառերը կրնային հանգիստիլ երբայեկի կամ ասորի նոյնաձայն և նայնիմաստ բառերուն(*): Աւելի որոշ յայտնելու համար մեր միտքը՝ առնենք Յարի (ԻԶ 8) ծրարեմ բայը, որուն կը համապատասխանէ արդարեւ երբայեկեան բնագիրի ծարար (ܐܪܪܐܪ) բառը։ Սակայն — եթէ երբայեկեանէն օգտուելու նշան մը նկատուի այդ — հարկ կ'ըլլայ հետազօտել թէ ինչո՞ւ ուրեմն միեւնոյն գիրքին մէջ երկուսը գործածուած երբայեկի նոյն բառը (ԺԷ 7 և Ժ 22) հետք մը անգամ չէ թողած հայ թարգմանութեան մէջ, և ԺԴ 41, 17 համարին մէջ ալ «քսակ» թարգմանուած է ան։ Կըրնանք հարցնել նաեւ՝ թէ Խնդոց ԽԲ 27 համարին մէջ, ուր ո՛չ երբայեկին և ո՛չ ալ Ասորին ծրար բառը չուրի, հայ թարգմանիչը ուսկի՞ց է դուր «գորար արծաթոյն»։ Այս բոլոր հարցերուն պատասխանները կրնան տրուիլ յոյն բնագիրին շնորհիւ, ինչ որ կրկնել կուտայ մեզի անվերապահօրէն՝ թէ մեր թարգմանիչներէն կտակուած Հին ու Նոր Կտակարանները զոր ունինք այսօր՝ յունականին միայն կը պարտին իրենց բովանդակ զոյութիւնն ու զոյնը, և թէ՛ «կնքեալ գիրք» մը եղած է մերայնոց համար երբայեկեան Աստուածաշունչը։

Ե. Ե. Դ.

Վ. Ե. Զ.

(*) Այս նկատմամբ կրնայ իրրեւ համեմատութեան եղբ ծառայիլ, զոր օր. Ղևտականի (ԻԲ 22) «ἐκ[κ]լ[η]σια» բառը՝ որ թէև սեմական ծագում ունի, բայց որպէս բնական բառ հայր կը գործածէ զայն Յոյնին λαχ[ι]να ἐχοντα[ν] թարգմանելու համար, մինչդեռ երբ. և Ասոր. Բնագիրները ճոյն համարին մէջ չուրին իրենց երանգը կամ երանգ (ܐܪܪܐܪ)։

Մ Ի Ն Ա Ս Զ Ե Ր Ա Ջ

1952, Յուլիս 3/15 — 1929, Մարտ 27.

Անանկեալ մը չէր մահը Զերագին, որ թէեւ կոտորմի, բայց ցաւոտ կեանք մը արեցեցաւ, եւ եթէ կրցաւ գէտ գնել շատ մը հիւանդութիւններէ, բայց չկրցաւ պրծիլ **կռիփի** մը կուսփէն եւ փակեց իր աչքերը 77 տարեկան փրշալոյսին մէջ, Մարտի 27 խաղաղ մէկ արուարձանը, առարկայ բարեկամական խնամքի եւ սզգային համակրանքի:

Զերագով կ'անհետանայ Թիւրքիոյ Հայոց սահմանադրական շրջանին ամէնէն շատ յեղեղեղած եւ փայլուն գէտերէն մին, իրրեւ Ռուսոյցի, իրրեւ Գրագէտ, եւ վերջապէս ասոնց մուշտմով՝ իրրեւ Ազգային գործիչ եւ Հրապարակագիր:

Զերագ, իր ընդուն կեանքին վերջին հանգրաւանին վրայ Յորեկնական փառաւոր հանդէսի մը արտայայտութիւններուն մէջ ողջունեցաւ յառաջ հայտնիներն, որուն դատին նուիրուած էր իր քողը էտիւնամբ: Զերագ մեռաւ ամուրի, որովհետեւ իր սիրան ու հոգին տուած էր իր սզգի գաւաին. ան էր իր սիրականը, իր սեւեռուած երազը, ըսենք նաեւ իր փայփայած իրականութիւնը:

Տիրար Արշակ Արայոյճեան լեցունկ հատորով մը ողջունեց Զերագը (*), պատկերացնելով ազգայնաւէր Հայուն գործունէութեան գլխաւոր կողմերը: Զերագ իր ողջութեան իսկ լսած եղաւ թէ ի՞նչ էր իրարմին իր տարած կեանքին ու իր կատարած գործերուն վրայ, եւ անիթ ունեցաւ իր զետեղութիւններն հրատարակելու ատոնց մասին: Իր մահուան առթիւ ալ գրուեցան շատ բաներ, զինքն մտէն մտնչեղներուն եւ իրեն հիացողներու կողմէն, որոնք կը մնան ինչպէս որ են, իրրեւ արտայայտութիւնը այլազան ապաւորութիւններու, գաւազնութիւններու եւ գնահատութիւններու:

Մենք կ'ուզենք ի վեր հանել Զերագի կեանքին ներքին կողմը: Զերագ, իր կեանքին շեշտուած ու ցայտուն կողմերուն ներքը կը պահէր հատուցեալ մարդու մը հոգին: Թերեւս այս հոգին, օտար աստղերու ներքեւ, չէր արտայայտուեր աստուածապաշտութեան հանդիսաւորութիւններուն մէջ: Բայց կրննին օժտութիւնը կը ծառայէ անոր խորքը: Եւ ես փառս եմ որ Զերագ, իրրեւ լուսավիտ մարդ, չէր ամէնար Աւետարանի հաւատարմէն համար, ան վարժապետների եւ խրիմանի նման հոգեւորականներու ներշնչումին տակ ուսմացուցած էր իր հայրը խառնելի ոգին:

1924 Հոկտեմ. 29, ԳԵ. Մարտի 27 կ'անուէի, փափարեցայ տեսնել Զերագը, որ հիւանդանոց փոխադրուած էր: Կարճ էր ժամանակս, եւ այդ օր պիտի

խօսէի Բարեգործականի ժողովին մէջ, զիշեր ժամը 9 ին, հետեւաբար ժողով երթալէ առաջ ուզեցի տեսնել զինքն: Ահա՛ այդ այցիս նօթերը, ինչպէս որ արձանագրուած եմ. — «Բարեգործականի Մարտի 27 Մասնաժողովին ասեւապէտ Տիրար Կիւմիւշեանի հետ հիւանդանոց գացինք. Լօն-Շան փողոցի վրայ **Էպիտեմափիւ** հիւանդանոցը. Կիւմիւշեան բախեց թիւ 15 սենեկին զուար, գոտ ծայն մը հնչեց. **անքրէ:** Մըտանք ներս, սխալ եղաւ առաջին տարադրութիւնը, միս մինակ, կուսակի վրայ, մասնաւոր գիրքով մը երկնցած էր մահմադարի վրայ, դարձանումի տակ, կը տառապի միզարգելութիւնէ. կրկնակի գործողութեան ենթարկուած, բայց զեռ չէ երաշխաւորուած յաջողութիւնը: Զուարթ էր ինքն, եւ շատ ուրախ եղաւ անանկեալ գիտ: Համոյնով, ըսաւ, կը հեանելմ ձեր գրածներուն եւ կը կարգամ: Մեծապէս գնահատեց երաւողէմի մեր ձեռնարկը: Սահմա-Մեծա-բախան ոգին ու հաւատքը մասնանշ ըրաւ ասոր մէջ. — Ես փոխեցի խօսքը. հին յիշատակներ բերրիք. սուր յիշողութիւն ունի եւ պայծառ արտայայտութիւն: Այլ կ'ուզեմ մեռնիլ, ըսաւ, թէ՛ տարիքի բերմունքով եւ թէ՛ թիւրբահայ դատին ծախող ելքին համար, որուն կեանքս տուած եմ: Քաջաչքեցի զինքն. — Որքան եւ երկեմունքները լաւ վիճակի մէջ են եղեր, ըստ բժիշկներու, իսկ տարիքը 72 (ծն. 1852 Յուլիս 3/15). Յենի Յերմակ պեկեք, մօրուրն ալ (չաժիւղեղէն) երկնցած, մահատիպ չէր: Հայ եկեղեցւոյ վրայ հաւատք ունիւ, ըսաւ: Զոգունեցնելու համար զինքն ոտքի ելայ. կը փափակէր որ աւելի նստէի: Ես վաղը կ'ապաւնէի ձեզի, ըսաւ, քանի որ այս գիշեր բանախոսութիւն ունէիք: չէի սպասեր, անանկեալ մը բրբի: Ազօթեղէ՛ր ինձի համար, ըսաւ. մօտեցայ մահմադարին, ձեռքս զրկիլուն վրայ եւ յուզմունքով բոյ **Փարաւաւ** աղօթքը: Երբեք մտիկ ըրաւ, երբոր խաչակերպեց, ձեռքս համբուրեց եւ նա ալ համբուրեցի իր ձեռքաւ, եւ բոյ՝ «Մի՛ վախճար մահէն: — Ո՛չ, չեմ վախճար, պատրաստ եմ, պատասխանեց: — Դուք ձեր գործը, յարեցի, լաւ կատարեցիք. ձեզ սիրողներ եւ գնահատողներ շատ են: Կազմուեցաւ կարճաւ, եւ խօսքը Կիւմիւշեանին ուղղելով ըսաւ. Սրբազանէն ինչպէ՛ս պահենք Յորեկնական սխալի կատարուի. զեռ չենք հրապարակած. բայց կ'ուզեմ որ զիտնար: Նիւթական արդիւնքը պիտի յառկայենք Հայաստանի մէջ նպատակի մը: Ուրախութեան յայտանքի եւ յաջողութիւն մաղթեցի, եւ խնդրեցի որ իր **Արմէնի** թերթին հաւարածոն նուիրէ Ս. Յակոբի Մասնապարանին, եւ յարեց, սիրով կը նուիրեմ. կը գրեմ եղբորս, որ իմ մահէն ետքը **Արմէնի** հաւարածոն զրիկ երաւուրէմ: Եւ երբ զուար կ'եղէր անհեղին սեղմուած սիրտով, ըսաւ. Պարտիրոս Դուրեան Սրբազանին եւ Մերապ վրդ. Նշանեանին մասնաւոր ողջոյններս եւ յարգանքներս:

Աղօթեցէ՛ր. — Ես Հայ եկեղեցւոյ վրայ հաւատաւ ունիմ: Հաւատացեալ հոգիի մը յատկ արտապայտմն է ասիկա, կեանքի մէջ եփուած, հայ դատին նուիրուած փորձառու բրիւստնեայ Զերագի շրթներէն:

Ես երաւողէմ վերադարձայ, եւ երբ ձեռնարկեցինք **Միտի** հրատարակութեան, անսահման հրճ-

(*) ՄԻՆԱՍ ԶԵՐԱԶ, Իր կեանքը եւ գործը իր **ԳՕ** ամսալի **Յորեկնական** արթիւ, Տպ. Յարէր-Պաղասար, Գանիւր, 1927 8⁰ էջ 368:

ուանք մը զգաց Չերազ, եւ առանց վերապահութեան բաշխելոց **Ալոնք** եւ **Քղթակցութեամբ** շարունակեց պահել իր սրտակցութիւնը Ս. Յակոբի հետ:

Ազգապատումի Գ. Մատեն օրինակ մը նուէր դրկած էինք իրեն որ այդ առթիւ հետեւեալ նամակը (1028 Փետր. 11 թուակիր) գրած էր. — ասիկա իր վերջին նամակն եղաւ ինծի:

37, Rue Breteuil, Marseille

11, 2. 28

Գերաշնորհ Հայր եւ Գերազնիւ բարիկամ:

Շնորհակալութեամբ ստացայ ձեր վերջին նամակն ու Օրմանեան **Ազգապատումի Գ.** Մասը, հսկայ գործ որ պատիւ կը բերէ Ձեր բոլորանուէր հագողութեան, ինչպէս նաեւ Սուրբ Յակոբեանց տրպարանին:

Հիւանդութիւնս եւ տեսողութեանս ակարացումը հազիւ ներքցին ինձ կարգալ այդ ստուար հատորին մի փոքր մասը: Զգիւնով թէ ե՛րբ պիտի կարենամ աւարտել, մանաւանդ որ բաւական զրազած եմ **Ազգային Խնդիրներէն** յետոյ Փարիզ հրատարակուելիք զիրբերովս: Դուք առիթ ունենամ խօսիլ **Ազգապատումին** ալ վրայ: Եսկայն կարճ յորդանաւ, զոր այսօր ստացած **Սիւնիս** մէջ հրատարակուած տեսաւ, կ'այսլանէ հայ ժողովուրդին թէ ո՛րքան բարձր կ'զնահատի մեր ազգային եկեղեցին եւ **Սիւնի** խմբագրութիւնը:

Խեղճ եղբօրս մահուան առթիւ Ձեր Սրբազնութեան յայտնած վշտակցութիւնը շնորհապարտ կ'ընէ զիս: Մտաւորականներու արքային զոհերէն է նա, դժբախտ Կոմիտաս վարդապետին պէս:

Երբ իր փեսան, **Գ. Վաղարշ Գորեան** (12. Rue Agha Tcheshmé, Péra, Constantinople), տեղեկագրեց ինձ եղբօրս մահը, պատասխանիս մէջ յայտնեցի թէ երուսաղէմի վանքին խոստացած եմ լրագրիս **Մտաւորականներու արքային** զոհերէն է: Իր կինը (Օր. Շարէ Չերազ) եւ ասոր եղբայրը, **Գ. Լեւոն Չերազ**, որոնք միասեղ կ'ապրին, խնայան այս կտակըս: Հոս ալ միւս եղբորդիս, **Գ. Ներսէս Չերազ** (111, Rue Terrugle, Marseille), խնայաւ որոշումս, եւ խոստացաւ գործադրել, մահէն յետոյ: Վահան հայրենասէր եղբորդիս, մեր Պօլէզիկները վերջերս արտօրեցին Լէւինականէն, զիտէ արդէն:

Փարիզի նորահաստատ Հայ Մատենադարանի վարչութիւնը ինչորեց ինէ Armenia-L'Arménieի հաւաքածոն: Մերժեցի, յայտնելով թէ երուսաղէմի վանքին խոստացած եմ:

Երկար եւ փառաւոր կեանք մաղթելով Ձեր Սրբազնութեան, կ'մնամ յարգալից զգացումներով:

Ձեր խոնարհ ծառան ու որդին

Միհնա Չերազ

Մահուր մաղ, անձնուէ հայտդի Քու հայրենասիրտիւնդ սեւեռնի մը խանդավառեց: Միշտ պիտի յիշուի Դուն ազգիդ մէջ:

Օրհնեալ ըլլալ յիշատկդ:

Բ. Ե.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

L'ARMÉNIE
ET LE PROCHE ORIENT (*)

ՀԱՅ ԱԶԳԻՆ

ՍԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԾԱԳՈՒՄԸ

Այժմ Արեւմտեան Ասիա բնակող բոլոր ժողովուրդներուն պէս, Հայերն ալ տարբեր գեղերէ խառնուրդ մըն են: Հայեր ս'ըջաի ալ Մոսուր Արեւելի ուրիշ ժողովուրդներու շաւեղէն աւելի համազգի (homogène) եղած ըլլան, բայց անոնց մեծամասնութիւնը կ'արտայայտեն դիւրութեամբ համաշխարհային նկարագիրները, որ կոչուած են մոսուր-ասիական տիպ (արմէոիք) կամ պարզապէս հայ:

Այս տիպն ունեցող անձանց բարձրահասակ են եւ ներքաւս, կարճագլուխ (brachycéphale, ind. 85-87) առ երկու մասնուոր զիմերով, այսինքն զանկին ետեր (occiput) տափակ է այնպէս որ ուղիղ դիմ մը կը կազմէ ծոծրակին հետ, եւ բացառիկ կերպով բարձր է ականջին եւ գլխու զգալի միջոցը: Այս յօրինումովն պատահաւ, զանկը առանց շատ մեծ ծաւալ մը ունենալով կրնայ պարտնակել բաւական խոտոր ուղեղ մը: Գլխի երկար է եւ նեղ (ind. fac. 92-94): Բարակ էրբ մտն ծայրով եւ բիշ մը կը, բարձր հակասի հետ միեւնոյն շիտակ զիմի վրայ է, հակաս մը որ միջախորէն լայն է եւ շեղ (oblique): Մեծօր որ բնդհանրապէս ազգիկ է (faible), դէմքին վարի մասին կողմնակի փախուսիկ զիմ մը կուտայ: Երեսին գոյնը փայլուն թուի է, աւելին այրածի պէս, աչքեր սեւակ, մազեր մրգային կակուղ, վիշկէ եւ նոյն իսկ զանգուր, շատ առանց, նոյնպէս մօրմբ: Այս ցեղը որ ծանօթ է իր կենսական գործերմբ եւ իր նշանակելի բեղմնաւորութեամբ, սրբաւորւած է Արեւմտեան Ասիայ մէջ եւ կը ներկայացնէ կարեւոր տարբեր մը այն ժողովուրդներու մէջ որոնք կը բնակին Փոքր-Ասիայ, Կովկաս, Միջագետք, Սիւրիա, Պաղեստին եւ Հիւսիսային Արաբիա: Այս ցեղին հետեւը կը գտնուին նաեւ Արեւել, Պարսկաստան եւ մինչեւ իսկ Հնդկաստան:

Այս ցեղը շատ մեծ նմանութիւններ ունի **տիմարիք** կոչուած ցեղին հետ, այնպէս որ գրեթէ անկարելի է զանազանել զանոնք իրարմէ, եւ հետեւաբար պէտք է զանոնք եկաւոր միեւնոյն բունին երկու ուսերը: **Տիմարիք** ցեղը շատ անգամ խառնուած (croisé) է եւրոպական ցեղերու հետ եւ հարմարուած է Պալմաններու (Alpes dinariques), Ալպայի, Մոնթենէկոյի, Հեղեկովիի, Պանիոյ, Սերպիոյ եւ Խուսիոյ մէջ: Այս ցեղն է որ հիմը կը կազմէ այդ երկիրներու բոլոր հարաւային Սլաւ ժողովուրդներուն (բացի Պալմաններէն որոնք աւելի ետք եկած են եւ փխմական ծագում ունին): Այս ցեղը կը գտնուի նաեւ Քարաքանէն լեռներու եւ Թրանսկովկասեան Ալպաններուն մէջ, զիւրեցան կը զըս-

(*) Տես ՍԻՈՆ Թիւ 4, էջ 122:

նույն նաեւ Աւստրոյ, Հարաւային Գերմանիոյ, Չեխոսլովակիոյ մէջ, ապիւն անդին Չախցեիոյ մէջ, իսպանիոյ Հիսպանիոյ կողմը, մոսկովայի հարաւը եւ կեդրոնը, ինչպէս նաեւ Արեւմտիոյ մէջ:

Բ. V. Lushan եւ անոր նետ ուրիշներ ալ կը պնդեն որ հայ ցեղը բնիկն է Փոքր-Ասիոյ, ուրիշ ան հաստատար տեմական ցուած է ամէն ուղղութեամբ: Աւելի նորադոյն ժամանակներուն է որ հարաւէն եկած թուի երկարապոյս եւ դեղձան ճօշխմ տարբեր խառնուած են անոր հետ: Երբ ընդունուի այս վարկածը, այն ասեմ պէ՛տք է ենթադրել թէ **Տիւրքիներ** վաղուց զաղրած են Փոքր-Ասիայէն դէպի Պալմանեան թերակղզի եւ անկից ալ Հարաւային Եւրոպա, եւ թէ անմիջապէս ետէն ալ հնդեւրոպական ժողովուրդներու զաղրութեան տենցան այլեւայլ ուղղութեամբ, ինչպէս Փուլգաղիք, Հայք, Տէրք եւ ուրիշ քրակեան ցեղեր: Երկար ասեմ սա համարումը կար թէ այս բոլոր նկատարակներ կամ «հնդկ-գերմանականներ» կը պատկանէին հիւսիսային ցեղերու, որք դեղձան են եւ երկարապոյս, եւ թէ այս երկարապոյս, վաղուց անհետացան շփուելով բուն սեղանի հայտնիներուն հետ, միւս կողմէն պահելով իրենց լեզուն: Բայց խիստ կասկածելի կը թուի ասիկա: Նախ ամբողջ համար որ այն ժողովուրդներ որք հնդ-եւրոպական լեզուներ կը խօսէին շատ այլապէս ցեղերու կը պատկանէին, եւ որոնք բայց ինքեան մեծաւ մասամբ սաստիկ այլախոխումով էին: Եւ յետոյ շատ անհամաձայն է որ Պալմանեան թերակղզիէն եկող եւ երկարապոյս **տիւրքիներ** բնական ճեղքու լեզուն խոսող ժողովուրդ մը ճօշխմ ծագում ունեցած ըլլայ: Ընդհանրապէս յուրջ պատճառներ կան կարծելու թէ այն զաղրականներ որ Քրիստոսէ 2000 տարի յառաջ զաղրեցին թէ՛ Փոքր Ասիոյ (որ 1900 ինչ յայնպէս ազգասոմներ, որոնք հաստատար հնդ-եւրոպական ցեղեր էին, սեփականագործ ըրին երկայնապոյս Տրովադաղիները), թէ՛ Յունաստան, կը պատկանին կարեւորապէս իսլանդ:

Փայով Հայաստանի, այժմ գիտենք թէ կարեւորապէս հայտնից դեղէն յառաջ երկայնապոյս ցեղ մը բնակած է նոյն շարէ եւ պղինձէ դարեուն: Երեւանի քանդակարանին մէջ եւ Տեառայ այս վաղնջական ժամանակներէն մնացած զանկեր որ բոլորովին անվիճելի կերպով երկարապոյս են: Միայն երկարի դարուն է որ գերեզմաններուն մէջ կը գտնուին կարեւորապէս զանկեր: Երեւանի քանդակարանին ճօշխմ Պ. Ե. Լալայեան, Նոր-պայաղիսի շէշմանիկին մէջ Կեօօյայ իննի մաս, 500է աւելի գերեզմաններ հետազոտած է որոնց մեծ մասը պրահի զանկի դարուն: Այդ գերեզմաններուն մէջ կային իսլամ երկարապոյս զանկեր (ind. 65, 3-73, 9): Կրեւելի թէ նաեւ Վրաստանի եւ Կովկասի այն մասին մէջ, որ կը տարածուի Քուրդանէն մինչեւ Փոքր-Ասիոյ արեւելեան կողմեր, նոյն երկարապոյս ցեղն է որ կազմած է բուն ժողովուրդը մինչեւ կարեւորապէս յայնչակողներուն համարը:

Հայ մասնագէտներու կարծիքով երկարապոյսներու գերիկները սկսած հազարի Ի-րդ դարէն ինչ ետէր Դ. Բ., եւ արդէն Ժ-րդ դարուն երկիր բնակաւորուած էր կարեւորապէս (1), Հուսանաբար այս յիշա-

փոխարինը զուգակողմեցաւ երկարի ներմուծումին, երկարի զենքերու շինութեան յառաջացումին որ Փոքր Ասիոյ կարեւորապէս հայտնիներուն ընտելեցին յուրջ առաւելութիւն մը երկարապոյս եւ աւելի պզտիկ մարդոց վրայ, որ պղինձը միայն կը հանձնային: Պէ՛տք է նշանակել որ աւելի ետք Խալդէ (Khaldes), ինչպէս նաեւ Խալիքներ (Khalybes) հարաւը էին դարբնելու եւ մետաղագործելու արտեսին մէջ:

Խալիքի եւ այնպէս նկատելի որ Հայաստանի եւ Կովկասի այս երկարապոյս հին բնակիչներ կը պատկանէին միեւնոյն արմատի մը, որուն կը կցուի միջերկեւէն ցեղը որ կոչուած է նաեւ ամբան ցեղ(2), բխանդ եւ հասեմասարար կարեւորապէս եւ բարակ: Այս ցեղը իր ծագումով, կը բուրն Միջերկրականի բոլոր աւազանը, Եփրատ, Հիսպանիոյ Ալիքիլէ, Կրեւէ, Յունաստանի հարաւը, կղիներու մեծ մասը եւ նոյն իսկ աւելի հեռուները դէպի արեւմուտք: Ասիոյ մէջ ալ կը հասներ Արաքիս եւ արեւելք՝ մինչեւ Պարսկաստան եւ Ալգանիստան: Արաքիս եւ սեմական շատ մը հին ցեղեր անկէ ստեղծ են, ինչպէս նաեւ Պաղեստին զաղրող Խաւիլայիք եւ հաւանաբար Փիւնիկիցիք: Հիսպանի արաբական տոհմեր, Տրովադիք, Մարոնիք եւայլն, մեծ հասեմաստեամբ հայտնից արիւն ունին: Ասիկա մասնաւորապէս կը պատկանէ Հրեաներուն, որք այս ազգակցութեան կը պատկանին իրենց կողմէրք եւ յանդիման իրենց սեմական կոչուած երեւոյթը: Երկար զանկերու կը հանգիստին Փոքր-Ասիոյ եզերքները, Տրովադ, Քրիստոսէ 3000 տարի յառաջ, բայց չենք գիտեր թէ ի՞նչ չափով ասոնք բնակացիք են ուրիշ երկիրներ ալ, եւ սակայն զիստով որ անոնք վաղեմի ժամանակներէն արդէն լայնօրէն տարածուած էին արեւելք եւ արեւմուտք, իրտունք ունին կարծելու թէ այն ասեմներ անոնք մը ասեմ են Փոքր-Ասիոյ ներքեր եւ Սիրիոյ: Բայց դեռ այդ երկիրն անստացանական հարաբերեալ եւ գերեզմաններուն մէջ կանոնաւոր հետազոտութիւններ չեն կատարուած, որոնք միայն պիտի յայտնեն ինչ հարցը:

Թէ հիբրիք հարաւանականներուն մէջ դիտուած քաղաքներ եւ աստուածներ հայտնիք են, M. Lushanի կարծածին պէս այնչափ կարեւորութիւն չունին: Ստուգի այդ յիշատակարաններ բնական ետքի ժամանակի գործեր են եւ քոյ չեն տար ենթադրել որ արեւմուտք արդէն ճեղի ունեցած ըլլայ: Ասկից զատ ասոնք կը ներկայացնեն իրաւագետը դասակարգին մարդիկը, եւ մենք գիտենք որ հնդ-եւրոպական զաղրականներ էին անոնք:

Մօսկուր Արեւելի քիւրական ժողովուրդներուն մէջ Lushanի կողմէն կատարուած նորադոյն ընտելեանց համաձայն, կը հանգիստին բազմաթիւ անհամաձայնութիւն եւ երկարապոյս կարգաւորումով, բայց շատ աւելի տարածական եւ զանոնք նկատելի միջերկեւէն ցեղէն նախնական ժողովուրդի մը վերջամասնութիւնը բան թէ կարծել որ ասոնք աւելի ետքի ժամանակի մը մէջ մասնաւոր երկիրը, հակառակ դրացի երկիրներուն մէջ անցած դարձածին այսինքն՝ Հայաստանի, Վրաստանի, Տրովադի, Կրեւէի, եւայլն մէջ: Եւ սակայն ինչպէս գիտէր ինչ որ դէ՛-Քրիստոսէ երեսուն դար յառաջ եւ աւելի ետք, սամիւրեան յիշատակարաններու վրայ կը տեսնուին Սամիւրեան եւ Սեմական, որոնք առաջինները կը գա-

(1) Ըստ ճեղքարանի Էյմիւսմի գիտութեանց կանոնի Մասնաւորաւորապէս Տօք. Ս. Տէր-Յակոբեանի:

(2) Cf. Halfdan Bryn, Les races d'hommes et leur développement, page 125, Oslo, 1925.

նազանուին իրենց հայասիպ դեմով, արծիսի քիթով, իսկ նակասն եւ յանախ ծնօք դեղի ներս (*)։ Բայց զուրի չունի հողակաւն սիպին կարն ու բարձր ձեր եւ աւելի երկար է կարծես։ Ի՞նչ տարադրիւն կարելի է ընծայել այս դիտողութիւններուն։ Դժուար է բան մը բռնել։ Ասոր վտարաւն, շատ ալ կարեւորութիւն պէտք չէ թալ միեւնոյն սիպի նմայեցեալն, որոնց կը հանդիպինք ասորական հարաւանդակներու վրայ, վասն զի շատ կարելի է որ Ասորեստանի բազառութիւնը հիմնուած ըլլայ Փոքր-Ասիոյ Միլլանդիներէն։

Զենք գիտէր թէ ի՞նչ եղաւ նոյն կարեւորութիւն ժողովուրդը, որ՝ երկաթի դարաւ արեւայրսին՝ Բայց Հայաստանի երկարագոյտները, բայց կարելի է խորհիլ թէ նայիւրեմն ասոր մասը կը կազմէին։ Անոնք ժողովուրդը դարաւ ասորական արեւանդարութիւններու մէջ յիշուած են իրեն ընտելիները հարաւային Հայաստանին, Ուրմիոյ եւ Վանի լիներուն միջեւ։ Աւելի ետք, կը տեսնենք թէ ասոնց կողմին կ'երեւին հայդէր։ Այս բոլոր ժողովուրդներ, ասանց բազառութեան, արեւմտահին եկած պիտի ըլլան։ Հարաւանդակի մը վրայ, որ խաւսերու հետ պահեցուց մը կը ճեղկացան։ — այսինքն Ասորեստանի բազառը Սաղմանասար Գ. ի պղինձէ տախտակին վրայ, Բալալասի դրան վրայ, Քիւսաստէ 860-825 թուի յառաջ—երկու տեսակ մարդիկ կը տեսնուին, բարձրահասակներ եւ քրտիներ, եւ այնպէս կ'երեւին թէ այս վերջինները ասորիներուն պատշաճութեան ներքեւ են միշտ (*)։ Անոնք տակաւ կը հաւանակէր թէ ասն մը իրարմ առաւ երկու ճեղքը կային. սիրապէտաւ ճեղք մը, հաւանաբար կարեւորութիւն եւ բարձրահասակ, եւ հոյասակ ճեղք մը, աւելի կարն վերջին ներքեւ երկարագոյնի ընդ ընտելիներու, որ յետոյ անհետացան ասանց հետ մը բոլոր այժմեան ժողովուրդի մէջ։

Խալսերէն ետք, զիստուրպէս Քիւսաստէ 2. դար յառաջ, արեւելին հայ գաղթականութիւն մըն ալ եկաւ։ Անոնք ալ հայասիպ ճեղքին կը պատկանէին, բայց իրենց լեզուն հնդ-Եւրոպական էր։ Յայտնի է որ իրենց

նախնիքը պալեանեան քերականներն եկած ասորեան էին Փոքր-Ասիոյ մէջ, քերես Թեալայայէն, որ մինչեւ հիմայ կայ զինարեան ճեղք։ Անոնք Փոքր-Ասիոյ ժողովուրդներուն հետ խառնուեցան Կապադովկիոյ մէջ, որ իրենց պէս կարեւորութիւն հայասիպներ էին, եւ հաւանաբար խառնուեցան նաեւ Տէրեմեալ, Կիսմէրեաններու եւ ուրիշ հնդ-Եւրոպական ճեղքերու հետ, որոնցմէ անոնք չափով մը հորիմ արեւն ունէին հարկաւ։ Այլ եւ անկախաւոր է որ Հայք եւ Փոքրագոյն Եւրոպան ձգելէ յառաջ խառնուեցան մը ունեցած են, Կապէս անոնք Հայեր (սիմարի) էին, բայց ինչ ինչ հորիմ ընդ մզումներով (infiltration), քեպէսեւ կարելի չըլլայ ժողովուրդներէն թէ ասոնց եւ թէ արդեան ազդեցութիւնները, որոնք քերես անոնց մէջ կը գտնուին, շատ ետք երեւան եկած ըլլան։ Այս նկարին վերաբերումով պէտք է հետեւիլ որ Luschaiի կողմէն Քիւսաստանի լեռնային մասերուն մէջ ընտելուած Քիւսերուն կէտը դեղին են, փայլուն աչքերով եւ երկար գանգով։ Բայց այս Քիւսեր, քս ամենայն հաւանականութեան, հաւանաբար աւելի ետք գաղթած են, հայագոյն ժողովուրդէն շատ ետք։

Այսուամենայն պէտք է հաստատել թէ բոլոր ճեղքեր եւ ժողովուրդներ որ այսօր կողկատեան լեզուներ կը խօսին այս լեռներուն թէ՛ հիւսիսը եւ թէ՛ հարաւը, ասանց բազառութեան կարն զանկ ունին եւ աւելի կամ նուազ չափով կը մօտենան հայ սիպին։ Անոնք անտարակոյս երկիր մտած են երկարագոյնի ընդ ընտելիներէն ետք եւ արեւմտած են զանոնք։ Անոնց լեզուները ո՛չ հնդեւրոպական լեզուներու կը պատկանին, ո՛չ ալ անտական լեզուներու, բայց կարելի է որ անոնք կը պատկանին Փոքր-Ասիոյ հին լեզուներուն, որոնց հետ մէկ խումբ կը կազմէ։ Երեւոյթներուն նայելով կարեւորութիւն հայասիպ ժողովուրդներ շատ վաղեմի ժամանակներէ ի վեր հաստատուած էին արեւմտեան Ասիոյ մէջ եւ կրնայ ըլլալ որ հոն իրենց մօտերը գտնուէր երկարագոյնի ճեղքն ուրիշ ժողովուրդներ ալ։ Ասիոյ զանազանեան քերականներն ուրիշներ ալ եկան հոն, որք ժողովուրդ հայդիւրական էին եւ հնդեւրոպական լեզու կը խօսէին։

ՏԳԹ. ՆԱՆՏԻՆ Էջ 262-268 Թրքմ. Բ. Ե.

(*) St'a Lehmann—Haupt, Armenien und Jettel, Ա. հասար, էջ 306, եւ Բ. հասար, էջ 681.

ՀԱՅ ԿԻՆ

Տիկ. Հայկանուշ Մարք, իր ՀԱՅ ԿԻՆ Կիսամասկայ հանդէսին Ապրիլ Թիւր ծայրէծայր նուիրած է ԴԱՍԻՍՏՐԱՓԱՌԻԹԵԱՆ, որուն վրայ խնամուած ուսումնասիրութիւններ ունին Բրոֆ. Սթ. Յակոբեան, Օր. Արտա Սեդախան, Յ. Թ. Հինդլեան, Օր. Մարի Ժամկոչեան, Սեթ Նիկողոսեան, Օր. Զապէլ Պերպլեան, Ա. Մեսրոպեան, Տիկ. Աննա Շահլամեան, Սէթ Արսէնեան, Յակոբ Յրեւոզեան։

ՀԱՅ ԿԻՆը շատ թանկագին էջեր մը կ'աւելցնէ իր հաւաքածոյին վրայ, հրատարակելով մասնագէտ եւ փորձառու դաստիարակներու կարծիքները դաստիարակութեան մասին, որ հայ ժողովուրդի տեսակէտէն դիտուած ատեն անշուշտ կը շարժէ մասնատու հետաքրքրութիւն։ Ի՞նչ է այժմ եւ ի՞նչ պիտի ըլլայ հայ ժողովուրդի դաստիարակող դաստիարակութեան սկզբունքը եւ միջոցը, երբ այս ժողովուրդը սփռուած է աշխարհի ամէն կողմ եւ կ'ապրի ալլապան միջավայրներու մէջ եւ ալլապան ազդակներու տակ։ Ահա՛ լուծուիլը դժուարին խնդիրը։

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԳՈՒՐԵԱՆ ՅՈՐԵԼԵԱՆ

Գուրեան Յորեղանի Կեղեկն. Բանձնաժողովին հասած եղեկությունն համեմատ եղական Բանձնաժողովին սկսած են կազմուիլ Ֆիլիպէ՝ Տ. Երուսաղէմ Եպս. փէրսաննանի, Մանչեսթը՝ Տ. Ղեւոնդ Եպս. Գուրեանի, Քալիֆորնիա՝ Գաբելմ Եպս. Խաչատուրեանի, Նիւ Եորք՝ Ընծայարանի Բաբեար Վսեմ, Պասթիլ Էմ. Կիւլպիկեանի նախագահութիւններուն ներքեւ: Իսկ Փամբլէի Պ. Գալաֆանեան ժողովը, Թորոնթ Ուրագանի նախագահութեամբ, ուղղակի ինքն աւանձնած է Յորեղանի Բանձնաժողովի պաշտօնը բովանդակ եղիպատի համար:

Գուրեան Մասնագրաւի շինութեան ի նպաստ մանասական նուէրներ.

Իբով. Ար. Տէր Յակոբեան, Կ. Պոլսէն, 1000 Լրամբ, Սեդրոս Լամբարձումեան, Պագսաւէն, 1 սրկւլ:

ԿՈՒՐՏԻԿԱՆ ՅՈՐԵԼԵԱՆ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Լայրը շնորհաւորական նամակով հնչածն ինչ որ ուղղեց Կ. Պոլիս, թիւրք լեզուի երեւելի ուսուցիչ Ստեփան Էֆ. Կուրտիկեանի, իր ուսուցչական գործունէութեան 45ամեայ Յորեղանին առթիւ, որ շրջով ու վայելչօրէն կատարուեցաւ Ապրիլի 12ին, Կ. Պոլիս, Բերա, նախ կրօնական պաշտամունքով Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ մէջ, Ամեն. Մեսրոպ Ս. Պարթ. ի հանդիսադրութեամբ եւ ետքը Թորոնթեանի սրահին մէջ, նախագահութեամբ Բրոֆ. Ար. Տէր-Յակոբեանի:

Միտն հաճոյքով կ'արձանագրէ թէ Ստեփան Էֆ. Կուրտիկեան իր Յորեղանին առթիւ վայելած է անվերապահ համարանքը Կ. Պոլսի հայութեան եւ զանազանները թիւրք մտաւորականներու փայլուն ներկայացուցիչներուն:

Կուրտիկեան Էֆ. իրապէս վեցամեայ ղեմք մըն է, իր բարձր արժանիքը եւ մարտի նկարագիրը սքանաւորուած է խորունկ համեստութեան մը պատմութեամբ:

Իր ծննդին մէջ տիրական, հեղինակ ուսուցիչ մըն է Կուրտիկեան Էֆ., եւ ամէն բանէ յառաջ, մաքր է ան քառիկ բուն նշանակութեամբ, անբասիր, մարտի մարդ մը, փնտռուած ուսուցիչ-մարդը, որ իր անձին ու արուեստին հմայքով յարգելի հանդիսացած է Կ. Պոլսի հայ ուսուցչութեան զուխը եւ անկեղծօրէն սիրուած՝ իր աշակերաններէն:

Իրեն բնաւորուած պատիւներուն լիովին արժանի Ուսուցիչն է Կուրտիկեան Էֆ., որուն առողջ եւ երկար կեանք կը մտղթէ Սիմոն, իր ուսուցիչի նուիրական պաշտանին մէջ:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

● 1929, Ապրիլ 2, Գշ. Լատինայ Ս. Զատիկ Տօնին առթիւ, ի ղիմայ Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր՝ Փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Ս. Եպս. իր հետեւորդներով շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Պապական Նըռուիրակ Ն. Գ. Մօնսիէնթօր Վալէրի Վալէրիոյ, — Յը-

բանչիականներու Ընդհ. Տեսչին. — Լատինայ Պատրիարքարանը. — Յոյն Կաթողիկոս եւ Սինոի Գերման-Կաթողիկ Բենիտիկանց Վանքերը:

● Ապրիլ 4, Եշ. Ամեն. Ս. Պատրիարք Լայրը, հետեւն ունենալով Տ. Կիւրեղ Վարդապետը, ներկայ գտնուեցաւ Պաղեստինի Կառավարութեան 2իֆ-ճիւսթիս Ն. Վ. Մր. Մարտօնալաի կողմանէ տրուած թէյասեղանին:

● Ապրիլ 10, Գշ. Երուսաղէմ ժամանող Անկիո-Կաթողիկ եկեղեցական եւ աշխարհական Ուխտաւորութեան ի պատիւ, տեղւոյս Անկիւրան Եպիսկոպոսարանին մէջ տեղի ունեցաւ ընդունելութիւն մը, որուն, եղած մասնաւոր հրաւերին վրայ, ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Լայրը, հետն ունենալով Տ. Կիւրեղ Վարդապետը:

● Ապրիլ 11, Եշ. Անկիո-Կաթողիկ Ուխտաւորութիւնը (70 հոգիի չափ) այցելեց Ս. Յակոբայ Վանքը, եւ Պատրիարքարանի Գահիրէին մէջ ընդունուեցաւ Նորին Ամենապատուութեան կողմէ: Պատշաճ մեծարանքներ եղան: Ուխտաւորութիւնը այցելեց Ս. Յակոբայ Տաճարը, առաջնորդութեամբ Տ. Կիւրեղ Վարդապետի:

● Նոյն օրը, լեւ միջօրէի ժամը 4, 30 ին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Լայրը, հետն ունենալով Տ. Կիւրեղ Վարդապետը, ներկայ գտնուեցաւ Երուսաղէմի Կառավարիչ Ն. Վ. Մր. Քիթի-Քօչի կողմանէ տրուած թէյասեղանին:

● Ապրիլ 14, Կիր. Կէսօրէն վերջ Սիւրիա մեկնեցաւ Ս. Աթոռը Ելեւմայի Տեսուչ Գեր. Տ. Մատթէոս Եպս. Գալղճեան, հետն ունենալով Դիւանապետ Տիար Կ. Նուրեմը: Տնօրէն ժողովոյ կողմանէ պաշտօն տրուած է Տ. Մատթէոս Սրբազանի, Պէյրութի, Դամասկոսի եւ Լատովիկի Երուսաղէմապետական վանքերը, Եկեղեցիներն ու ազգային Վարժարանները փոխանցել Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, համաձայն Միաբանական Ընդհ. Ժողովոյ որոշման:

● Ապրիլ 16, Գշ. Եգիպտոսի Բրաթ. Բարձր Գօմիսէր Ն. Վ. Լորտ Լոյսի Տիկինը՝ Լէաի Լոյս, իր հետեւորդներով այցելեց Ս. Յակոբայ Տաճարը, ուր, Լուսարարապետ Գեր. Տ. Մեսրոպ Եպս. ի կողմէ յոյս տրուեցան իրենց՝ հնազանդական արժէք ունեցող սպաններ, Յարգելի հիւրերը, ժամ մը մնալէ յետոյ, հրաժեշտ առին զո՞ր տալաւորութեան ներքեւ:

ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կիրակեօրեայ Գարոնցի Համաշխարհային Ընկերութիւնը նոր շարժումի մէջ է ղեկի մօտաւոր Արեւելք, որտե եկեղեցիներով իր հետարրքրուի, օգտուելու համար անոնցմէ եւ օգնելու համար անոնց: Այս նպատակով ուսումնասիրութիւն մը բնելու համար տեղւոյն վրայ՝ պատգամաւորութիւն մը շտաբայ եղած է Նիւ Եորքէն, որուն պետն է յիշեալ ընկերութեան ընդհ. Քարտուղար Robt. M. Hopkins, D. D., իսկ անդամներն են Մեծագոյն Նիւ Եորքի Կրօնական Դաստիարակութեան Երաւի Քարտուղար Walter M. Howlett, Բուլէնայ (Քալիֆ.) Համալսարանի ուսուցիչներէն Prof. W. Edward Raffety, Ph. D., Մկրտչական եկեղեցւոյ հրատարակիչնե-

բէն W. H. Main, Պր. Լեւոն Զէնեան, որոնց հետ նաեւ Նէյր Իսթ Բրիքի Բ. րոյ Գարաուզար եւ Կրօնական Դատարարական Տիւղին վարչիք՝ John R. Voris, Հալէպէ Rev. E. C. Partridge, եւ Պետքէն M. G. H. Scherer: Այս պատգամաւորութիւնը անցաւ եղիպտոսէն, ուր մասնաւորապէս տեսակցեցաւ եգիպտոսի Առաջնորդ Թորգոմ Սրբազանի հետ, եկաւ Երուսաղէմ եւ Մարտ 22, Ուրբերեկոյն ներկայացաւ Ամեն. Ս. Պատրիարքին, որ սիրալիր եւ երկար ընդունելութիւն մը բրաւ: որուն ներկայ գտնուեցան Մկրտիչ եւ Բարզէն եպիսկոպոսներ, հայր Պրիմէն եւ Հայր Կիւրեղ:

Պատգամաւորութեան պետք քաջատրեց իրենց այցին նպատակը եւ քաւ թէ իրենց ընկերութիւնը, կը փափաքի քաջալիրել Կիրակնորեայ Դպրոցներու կազմութիւնը նեղաւէն մինչեւ Տիգրիս բրիտանեայ ժողովուրդներու մէջ: Արդէն կազմուած է Սուրբգրական Ներկիւնեաւ Կիրակնորեայ Դպրոցներու Միութիւն մը՝ Կրօնական Դատարարական համար, որոն կեդրոնն է Պերտի: Կը փափաքինք օգնել նաեւ Հայոց եւ այս նպատակաւ տաճանում են Պրն. Լեւոն Զէնեանի տարեթուակը, որ արդէն հրատարակուած է Կիրիկոյ Ս. Կիթէն եւ Հալէպի Գեր. Առաջնորդէն, Սիւրիոյ մէջ կազմակերպելու համար Կիրակնորեայ Դպրոցներ: Ս. Պատրիարքը ազգային Պրն. Լ. Զէնեանէն ուղեց լսել թէ ինչ ծրագրով եկած է: Զէնեան յայտարարելով թէ ինքն իրեն գաւառ Հայոց, եկեղեցւոյ պիտի աշխատի, կախարարաբար ծրագիր մը չունի եւ զայն պիտի պատրաստէ տեղւոյն վրայ Մայրնի եկեղեցւոյ հոգեւոր իշխանութեան հետ խորհրդակցելով եւ ինքզինքն կը զնէ անոր տարմարութեան տակ:

Ս. Պատրիարքը շատ զոհ եղաւ եւ պատասխանելով Տրթ. Հափրիւնի եւ իր ընկերներու ուղերձներուն՝ փափկորէն գզգզուց թէ Ամերիկացիներու կողմէն եղած այսպիսի մերմեցումներ անցնալի մէջ շատ իրաւացի կասկածներ տուած են մեր ժողովուրդին, քայց ինքն փաստէ տրուած հաւատարմութիւնը թէ մահուր ցարմարիւր կուգայ Կիր. Դպրոցներու Ընկերութիւնը հայ ժողովուրդին մէջ, եւ այս հասկողութեամբ կ'օրնենք, քաւ, բարի գործերը եւ բարի նպատակները:

Մը. Վորիս յայտնեց թէ նոր հասած հեռագիր մը ունի իր ձեռքը: որով Մը. Վիլքրի կ'աւանտ իրեն թէ Ոսկեղէն Կանոնի Կիրակնի Ամերիկայի մէջ իրեն պաշտօնական կազմակերպութիւն վաւերացուած է կառավարութեան կողմէն: Դիւր Իսթ Բրիքի պաշտօնապէս կը դադրի գոյութիւն ունենալ յաւաքիկայ Տուլիսին, քայց Ոսկեղէն Կանոնը պիտի բռնէ անոր տեղը, եւ Կիրակնորեայ Դպրոցներու վարչութիւնն է որ պիտի մատակարարէ ատոր հասոյթները: Որով Նէյր Իսթ Բրիքի այս կերպով շարունակած պիտի ըլլայ իր գործունէութիւնը Մատաւոր Արեւելքի մէջ: Ս. Պատրիարք Հայր Երախտագիտութեամբ յիշեց Դիւր Իսթ Բրիքի կողմէն բնաւ ծայրուած մարդասիրական նպատար տարագրեալ հայ ժողովուրդին եւ հայ որբերուն եւ օրնեց Ամերիկացի մարդասիրներու յիշատակը:

Պատգամաւորութիւնը խորապէս զգածուած Ս. Պատրիարք Հօր ընդունելութենէն եւ արտայայտութիւններէն մեկնեցաւ, յայտնելով թէ Սիւրիա կ'երթան տեսակցելու համար նաեւ Կիրիկոյ Ս. Կաթողիկոսին հետ, յետոյ Պալատէր պիտի երթան ժողովի, ուր առաջին անգամ պիտի գումարուի Ապրիլ 8-11, Սուրբգրական Ներկիւնեաւ Միութեան աւանդով:

Պատգամաւորութեան թախանձագին խնդրանքին վրայ Ս. Պատրիարք Հայր արտօնեց որ Բարզէն Սրբազանը իրենց ներկայ ըլլալու համար Կիրիկոյ Ս. Կաթողիկոսին մօտ կատարուելիք խորհրդակցութեանց եւ Պալատէրի ժողովին գոնէ առաջին երկու նիստերուն:

Պատգամաւորութիւնը Պերտի մէջ ներկայա-

ցաւ Կիրիկոյ Ս. Կիթէն, Ապրիլ 7, Կիրակի երեկոյն, եւ Վեն. Սահակ Կիթէն ալ լսելէ ետք պատգամաւորութեան այցին նպատակը, արտայայտեցաւ այն կերպով, որով արտայայտուած էր Ս. Պատրիարք Հայրը:

Բարզէն Սրբազան Պալատէրի ժողովին ներկայ գտնուեցաւ Ապրիլ 9, եւ 10, ԳԵ. եւ ԳԵ. գիշերներ միայն: Հոն եկաւ նաեւ Հալէպի թեմակալ Առաջնորդ Գեր. Տ. Արաւազով մ. Վ. Սիւրբեան եւ Զանգեզուրի հոգեւոր հովիւ Արթ. Տ. Դիմիտրի Բն. Տրեգան, ժողովին մէջ Կային Պաղեստինէն, Գահիրէէն, Սուրբաւանէն ներկայացուցիչներ, իսկ Սիւրիայէն 34 հայեր, այր եւ կին, իրեն ներկայացուցիչ այլեւայլ եկեղեցիներու:

Բարզէն Սրբազան գլխաւոր խօսողն էր Ապրիլ 10, ԳԵ. գիշեր, իր նիւթով էր Սուրբգիրի ուսուցումը եւ Կրօնական դատարարութիւնը Հայաստանաց եկեղեցւոյ մէջ(*):

Պրն. Լեւոն Զէնեան

Պատմիրական անդամներէն Պրն. Լեւոն Զէնեան, ընկի Անթէպցի է, Հայոց, եկեղեցւոյ գաւառ, աւարտած է Պատմին Համալսարանին կրօնական դատարարական Տիւղը, Ամերիկա երթալէ յաւաք, արդէն ինքն կազմակերպուած էր Անթէպի եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ փորձիկներու յատուկ Կիրակնորեայ Դպրոց մը: Այդ միջոցին է որ Տրթ. Հափրիւն եւ Բրթ. Ռէֆրի իրենց Անթէպ այցին առթիւ կը հանդիպին Զէնեանի, կը գնահատեն անոր կարողութիւնը եւ յարմարութիւնը, իրեն ուսուցիչ կրօնական դատարարական, եւ կը ճիւղաւորեն զինքն Ամերիկա, որ մշակէ եւ զարգացնէ իր Տիւղը: Զէնեան Ամերիկայի մէջ Բրթ. Ռէֆրի հայրական խնամքը կը փայլէ անոր տան մէջ, կը հետեւի Համալսարանի դասընթացին, զոր կ'աւարտէ յաջողութեամբ:

Այժմ Սիւրիա կուգայ կազմակերպելու համար Կիրակնորեայ Դպրոցներ: Իր տարեթուակը ապահովուած է Կիր. Դպրոցներու Ընկերութեան Հիւս. Ամերիկայի Տիւղի կողմէն: Ինքն Սիւրիոյ մէջ պատասխանատու պիտի ըլլայ Կիրիկոյ Կաթողիկոսութեան, իսկ Պաղեստինի մէջ՝ Ս. Աթոռիս:

Պրն. Լ. Զէնեան Սիւրիոյ մէջ Կիր. Դպրոցներու կազմակերպութեան մասին նախակառն ընտելութիւններ կատարելէ ետք՝ պիտի գայ Երուսաղէմ, եւ քանի որ ամիս պիտի մնայ Ս. Ցահրի ուսումնասիրելու համար Հայոց, եկեղեցւոյ վերաբերեալ նիւթեր եւ պիտի պատրաստէ ուսմանց ծրագիրը եւ յետոյ պիտի ձեռնարկէ իր գործին:

ԹՈՐԳՈՍ ՍՐԲԱԶԱՆ

Եգիպտոսի Բարեկնամ Առաջնորդը, Գեր. Թորգոմ Սրբազան, Երուսաղէմ հասաւ Ապրիլ 30, ԳԵ. առաւ, Ամեն. Հայոց Վեն. Կաթողիկոսին կողմանէ Ս. Պատրիարք Հօր անձամբ յանձնելու կարեւոր գրութիւններ եւ խորհրդակցելու համար Ն. Ամեն. Սրբազանութեան հետ եւրոպայ մեկնելէ յաւաք:

Այդ կարեւոր գրութիւններէն մէկը կը վերաբերի Կիրիկոյ կաթողիկոսութեան կազմակերպութեան Սիւրիոյ մէջ: Ամեն. Հայոց Վեն. Կաթողիկոսը չեմուպէս կը փափաքի որ փութով կազմակերպուին Կիրիկոյ Կաթողիկոսութեան նոր թեմերը, երուսաղէմի Աթոռին գործակցութեամբ, ինչ որ կատարուած է արդէն:

Թորգոմ Սրբազան պիտի այցելէ Կիպրոս տեսնելու համար Մերտնեան հաստատութիւնը, պիտի վերադառնայ Գահիրէ եւ ապա պիտի երթայ Փարիզ, եւրպոյի Առաջնորդութիւնը կազմակերպելու համար:

(*) Սիւնի յաճորդ թիւով պիտի տանք այս բանախօսութեան գլխաւոր գիծերը:

ԴՈՒՐԵԱՆ ՅՈՐԵԼԵԱՆ

ՅՈՐԵԼԻՆԱԿԱՆ ՀԱՏՈՐ

Յարգանքով կը խնդրենք բոլոր հայ քերթերու և հանդիսներու խմբագրութիւններէն որ քարեհաճին հետեւեալ ծանուցումը պնդել իրենց հրատարակութեանց աշխ զարմող մէկ տողը:

Դուրեան Յորելեանի Կեդրոնական Յանձնաժողովը դեռ մինչև հիմայ լիովին չէ տապաքան Սրբազան Յորելեարի աշակերտներուն, բարեկամներուն և հիացողներուն յուշքերն ու տպաւորութիւնները, Յորելեանի հատորին մէջ հրատարակուելու համար. որովհետև չենք պիտի թէ բախտը ո՞ր կողմը տարած է զանոնք, թէ որո՞նք ողջ են և որո՞նք վախճանած:

Բայց կը յուսանք թէ բոլոր հայ թերթերու և հանդէսներու միջոցաւ մեր հրատարակելու և խնդրանքը պիտի կրնայ հասնիլ բոլոր հետաքրքրուողներուն:

Յորելեանի Յայտարարութեան մէջ մինչև Մայիս պայմանաժամ դրած էինք: Բայց նկատի առնելով որ դեռ ակնկալուած արդիւնքը ձեռք չէ բերուած, ջերմապէս կը խնդրենք որ Սրբազան Յորելեարին բոլոր աշակերտները, բարեկամներն ու հիացողները փութացնեն իրենց գրութիւնները մինչև Սեպտեմբեր, միտնի խմբագրութեան հասցէով:

Rédaction de la Revue "SION"

Patriarcat Arménien

Jérusalem - Palestine

Ս Ի Ո Ն ՆՈՒԻՐՈՂՆԵՐ 1929-Ի ՀԱՄԱՐ

ՆԻՍԷՆ՝ Երուանդ Պէյ Աղաթան՝ Միս Յիր-
որն Որբանոցին՝ Շէմյան. — Հայկ. Որ-
բանոցին՝ Միլանո:

ՅԻՋԵՆՅԵՆ՝ Շահպաղեան Տիգրան՝ Դպրաց
դասին՝ Հայէպ. — Որբերու Միութեան
Ձահլէ. — Յարութիւնեան Կարապետին՝
Պէյրութ:

Խ Ո Յ Ք Ե Ի Խ Օ Ս Ք

Լոյս տեսաւ Ս. Արքուիս Տպարանէն հոգելոյս Օրմանեան Սրբազանին ինքնակենսագրութիւնը, ԽՈՒՔ ԵՒ ԽՕՍՔ սիսդոսով: Ուրաժալ 500 երեսնոց գիրք մը, տպագրուած ընկիր բուզրի վրայ, հեղինակին ամէնէն վերջին լուսանկարով զարդարուած, գին ԶՈՐՍ ՇԵԼԻՆ ԱՆԳԼԻՍԿԱՆ:

Օրմանեան Սրբազան իր այս գիրքին մէջ բացառած է իր մանկութենէն մինչեւ 1918, իր Դամասկոս տարագրութիւնը, իր կեանքին ու իր գործունէութեան բոլոր կողմերը, խօսած է իրեն ժամանակակից դէպքերու եւ դէմքերու վրայ, իրեն յատուկ ժողովրդական սահուն եւ նանեղի ոգով, որ մեծապէս հետաքրքրական դարձուցած է իր նիւթը: Դիմել Ս. Արքուիս Տպարանի Տեսչութեան: